

СОБИР ҚУРБОНОВ, ТАЛЪАТ СОЛИЕВ

ЯНГИЧА ТАФАККУР ВА ҲОЗИРГИ ДУНЁ

(Халқаро шарҳловчилар мулоқоти)

*Тошкент
"Ўзбекистон"
1991*

66.4(2)
К 80

Тақризчилар: фалсафа фанлари номзоиди — Ф. Ф. ТЕШАБОЕВ,
тарих фанлари номзоиди — Э. Қ. ҲАЙИТБОЕВ

Муҳаррир Н. УМАРОВ

Қурбонов Собир, Солиев Талъат
К 80 Янгича тафаккур ва ҳозирги дунё: (Халқаро
шарҳловчилар мулоқоти).—Т.: Ўзбекистон, 1991.—160 б.
1. Автордош.

ISBN 5-640-00933-0

С. Қурбонов ва Т. Солиевларнинг ушбу китоби янгича фикрлаш асосида ташқи сиёсат юргизиш натижасида ҳозирги дунёда қандай ижобий ўзгаришлар содир бўлаётгани тўғрисида баҳс этади.

Китоб сиёсий-ижтимоий фанлар ўқитувчиларига, тарғибот-ташвиқот ишлари билан шугулланувчи ходимларга, лекторларга ва совет ташқи сиёсати, халқаро алоқалар билан қизиқувчи барча китобхонларга мўлжалланган.

Курбанов Сабир, Салиев Талъат. Новое мышление и
современный мир.

ББК 66.4(2)

К 0802000000-85 доп. 36-91
М351 (04) 91

№ 245-91

Навоий номли ЎзССР
давлат кутубхонаси.

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 1991 й.

Муҳтарам китобхон!

Қўлингиздаги ушбу китоб бизнинг халқаро журналистика соҳасидаги кўп йиллик фаолиятимиз ва ҳамкорлигимиз самарасидир. Унинг ёзилишига туртки бўлган муҳим нарсалар ташқи сиёсат тарғиботи билан шуғулланиб келаётган лекторларимиз, пропагандистларимиз, ижтимоий-сиёсий фанлардан дарс бераётган ўқитувчиларимизнинг халқаро ҳаёт масалаларига доир материаллар билан уларни таъминлаб туриш тўғрисидаги кўпгина илтимосларидир. Ҳақиқатан ҳам, бугунги дунё ҳаёти ниҳоят даражада бой, мураккаб, ранг-баранг ва қизиқарлидир. Уларни билиш, ўрганиш, мушоҳада қилиш ҳозирги ўзаро боғлиқ ва тез ўзгарувчан дунёда нафақат назарий ва маънавий, балки бевосита амалий аҳамиятга ҳам эгадир. Шу боисдан, телевидение ва радио, барча рўзномалар ва журналларгина эмас, ҳаттоки ўнлаб махсус нашрлар ҳам (масалан, "Новое время", "Эхо планеты", "За рубежом", "США и Канада", "Азия и Африка сегодня" в.х.) халқаро ҳаёт масалаларини кенг ёритишга ихтисослаштирилган.

Аmmo надоматлар бўлсинким, давлат тили мақомини олган ўзбек тилида ҳанузгача бу соҳада бирон рўзнома ёки журнал чиқарилмайди. Етакчи рўзномаларимизнинг бири бўлган "Совет Ўзбекистони" ҳам турли сабабларга кўра сайёрамиз ҳаёти уёқда турсин, мамлакатимизнинг серқирра ташқи фаолиятини ҳам тўла ёрита олмаяпти. Бундай шароитда кўпгина касбдошлар, айниқса қишлоқ жойларида фаолият кўрсатаётган тарғиботчилар рус тилида чиқариладиган матбуот ва марказий телевидениенинг кўрсатувларига умид боғлашга мажбурдирлар. Бу эса турли ноқулайликлар туғдирмоқда.

Ўзбекистон телевидениеси ва радиосида халқаро мавзудаги кўрсатув ва эшиттиришлар мунтазам уюштирилишига қарамай, улар, биз бунга кўп йиллик тажрибамиздан биламиз, ёзма манбалар ўрнини қоплай олмайди, албатта.

Шундай қилиб, биз ҳамкасб тарғиботчи дўстларимизга озгина

бўлса-да ёрдам бериш мақсадида мазкур ишга қўл урдик. Унинг мулоқот шаклида баён этилганлигининг сабаби шундаки, рисолага кейинги йилларда ҳаво мавжлари ва "ойнаи жаҳон"да қилган мулоқотларимиз ҳамда қисман матбуот саҳифаларида биргаликда эълон қилган мақолаларимиз асос қилиб олинди. Албатта, халқаро ҳаёт ривожини ўта жўшқин, воқеалари тез ўзгарувчан бўлганлиги учун кўпгина суҳбатларимизнинг мазмунини бойитишга, айрим далилларни аниқлаш ва янги маълумотларни киритишга тўғри келди.

Яхши ният билан қилинган ушбу машқимиз заррача фойда келтирса, биз ўз мақсадимизга эришдик, деб ҳисоблаймиз. Шу билан бирга рисола ва унда сўз юритилган масалалар тўғрисида ҳолисона танқид ва фикр-мулоҳазалар айтилса, бажонидил қабул қилишга тайёрмиз.

Муаллифлар

ЯНГИЧА ФИКРЛАШ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР

С. Қурбонов — Ҳозирги халқаро ҳаётнинг долзарб масалаларига бағишланган туркум суҳбатлардан иборат мулоқотимизни қайта қуриш мавзусидан бошласак тўғри бўлса керак дейман.

Т. Солиев — Фикрингизга тўла қўшиламан, Собир Шералиевич, чунки ҳар қандай ташқи сиёсат ҳам мамлакат ички сиёсатининг давоми эканлигини биз яхши биламиз. Ҳозирги совет ташқи сиёсатининг шаклланиши 1985 йилда мамлакатимизда бошланган инқилобий бурилиш билан, бу ишга қаттиқ бел боғлаган янги совет раҳбариятининг фаолияти билан чамбарчас боғлиқдир.

С. Қурбонов — 1985 йил баҳорида Совет Иттифоқида бошланган қайта қуриш мамлакатимиз ривожланиши эҳтиёжларидан келиб чиққан ва биринчи галда унинг манфаатларини кўзлаган инқилобий жараёндир. Жамиятимизнинг барча жабҳаларини қайта қуришдан кўзланган мақсад мамлакатимизни 70—80-йилларнинг бошларида ҳукмрон бўлиб қолган турғунликдан қутқариш, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг янги уфқларини очиш, маъмурий-бўйруқбозлик бошқарув тузилмасини синдириб ташлаб, социализмнинг инсонпарвар қиёфасини, халқчиллик моҳиятини тиклашдан иборатдир.

Мамлакатимиз олдида турган ана шу ҳаётий зарур вазифаларни ҳал этиш жараёнида совет раҳбарияти унинг ташқи муҳит ва халқаро муносабатлар билан, халқаро хавфсизликни таъминлаш масалалари билан чамбарчас боғлиқ эканлигини идрок этди. Шу муносабат билан жаҳондаги вазият, дунё ишларининг бориши, партиямиз ва мамлакатимизнинг халқаро майдондаги фаолияти чуқур танқидий таҳлил этилди. Натижада совет ташқи сиёсатида ва уни амалга оширишда жиддий қарама-қаршиликлар мавжудлиги, унинг кўп жиҳатдан воқеликдан узоқлашиб қолганлиги, мафкуравий жиҳатлар унда устун бўлиб қолганлиги, айрим нотўғри хатти-ҳаракатлар

оқибатида (масалан, Афғонистонга совет қўшинларининг юборилиши) СССР яккаланиб қолаётганлиги аниқланди. Шу билан бирга сайёрамиздаги аянчли аҳволга, дунё ишларининг боришига бошқа кўз билан қаралмаса, янгича ёндошилмаса, 70-йилларнинг охирларида иккинчи босқичи бошланган "совуқ уруш" даҳшатли ядровий урушга айланиб кетиши мумкинлиги, ҳаттоки инсониятга жиддий хавф солаётган қуролланиш пойгасини жиловлаш, умумбашарий муаммоларни ҳал этиш асло мумкин бўлмай қолишига қатъий ишонч ҳосил қилинди.

Бундай мутлақо янгича хулосаларга келиш учун эса мамлакатдаги реалликларга, сайёрамиздаги аҳволга очиқ кўз билан қараш, олдиндан ўйлаб қўйилган чизмалар, ҳаётдан ортда қолган назариялар асосида эмас, балки масалаларга мавжуд борлиқлардан келиб чиқиб ёндошиш, сиёсатда янгича тафаккур талаб этилар эди. Шундай қилиб, объектив талаб сифатида янгича фикрлаш, М. С. Горбачев ва унинг сафдошлари номи билан боғлиқ бўлган янгича сиёсий фалсафа майдонга келди.

Т. Солиев — Ҳозир айрим кишилар янгича фикрлаш ғоясининг муаллифи қилиб В. И. Ленинни кўрсатяптилар. Албатта, қайта қуриш назарияси ленинча революцион таълимотга, диалектик методга таянади. Ана шу жиҳатдан олганда уни В. И. Лениннинг номи билан боғлаш мумкин ва даркор. Айни маҳалда шу нарса аниқки, инсониятнинг яхлитлиги тўғрисидаги фикр унинг йўқ бўлиб кетиши хавфи туғилганидан сўнг ўз замонасининг энг зукко кишилари томонидан илғаб олинди.

Дастлабки атом бомбалари портлатилиб, оммавий қурбонлар бўлгандан кейин биринчи бўлиб Альберт Эйнштейн, Жолио-Кюри, Бертран Рассель каби буюк илмий даҳолар бонг ура бошладилар. Бундан неча ўн йиллар бурун янгича фикрлашга даъват этган Эйнштейн — Рассель манифести эълон қилинганлигини, Жолио-Кюри эса тинчлик учун умумжаҳон ҳаракатининг асосчиларидан бўлганлигини эсдан чиқармаслигимиз керак.

Буюк ватандошимиз академик А. Сахаров 60—70-йилларда дунёнинг антагонистик тўдаларга бўлинишига, қуролланиш пойгасини давом эттириш ва атом қуролларини такомиллаштиришга очиқ қарши чиққан эди. Ўзининг 16 йил бундан муқаддам хорижда эълон қилинган "Дунё ярим асрдан кейин" номли асарида олим бундай деб ёзган эди: "Олдиндан башорат қилиш қийин бўлган энг катта муаммо — бу термоядро уруши оловида цивилизациянинг, бутун инсониятнинг ўзи ҳам нобуд бўлиб кетиши мумкинлигидир. Термоядро — ракета қуроли, бир-бировларига душман бўлган, ишончсизликка тўлган давлатлар ва давлат тўдалари бор экан, бу даҳшатли хавф ҳозирги замоннинг энг шафқатсиз ҳақиқати бўлиб қолаверади" ("Советская культура", 1990 йил, 6 январь).

Мамлакатимизнинг олдинги раҳбарлари бундай фикр-мулоҳазаларни инкор этдилар, уларнинг муаллифларини эса, таъқиб остига олдилар, дунёга, атрофимиздаги воқеликка эскича қарашдан воз кечмадилар. Ўрни келганда шуни ҳам айтиш керакки, Ғарб раҳбарлари орасида ҳам ана шу заруратни тушунганлар топилмади.

С. Қурбонов — КПСС янги раҳбариятининг хизматларидан бири шундаки, у ана шу объектив талабни илғаб олди ва янгича фикрлаш сиёсатини ҳар томонлама ривожлантирди. Хўш, янгича фикрлашнинг асосий қоидалари нималардан иборат? Михаил Сергеевич Горбачев ўзининг "Қайта қуриш ва янгича фикрлаш мамлакатимиз ва бутун дунё учун" номли китобида бу саволга жуда батафсил жавоб берди. Асардаги асосий фикрнинг маъноси қисқа қилиб айтганда, шундай: биз яшаётган дунё кўп қиёфали, ранг-баранг, жўшқин, қарама-қарши тенденциялар, кескин зиддиятлар билан тўлиб-тошган ва шу билан бирга ўзаро боғланган, ўзаро қарам бўлган, аслини олганда, яхлит дунёдир. XX асрнинг сўнгги чорагида зиддиятларнинг хусусиятлари ҳам, умумжаҳон ривожланишининг мазмуни ҳам ўзгариб кетди. Унинг икки қарама-қарши системанинг кураши байроғи остида ўтмаётганлиги, синфий кураш қоидаларига ҳамиша ҳам тўғри келмаётганлиги ҳақиқатдир. Эндиликда урушлар, айниқса ядро уруши, сиёсий, иқтисодий, мафкуравий ва бошқа ҳар қандай мақсадларга эришиш воситаси бўла олмайди, чунки бундай уруш ўз-ўзини ўлдиришдир.

Янгича фикрлаш замирида умуминсоний манфаатлар ва қадриятларнинг устунлиги, барча томонидан эътироф этилган ахлоқ нормаларининг ҳар қандай сиёсатни мезони сифатида тан олиниши; ижтимоий-сиёсий тараққиёт йўлини танлаш эркинлиги; давлатлараро муносабатларни ғоявий кураш таъсиридан озод қилиш каби муҳим қоидалар ётмоқда.

Янгича фикрлаш ўзгармас ақида эмас, балки ривожланаётган қарашлар системасидир. Ташқи сиёсий фаолият жараёнида у партияимиз томонидан бойитилмоқда. Лекин унинг асл моҳияти, ҳар қандай шароитда ҳам сақланиб қолар, албатта.

Янги совет раҳбарияти янгича фикрлаш ғояларини илгари суриш билан чекланиб қолмасдан (олдинлар ҳам яхши ғоялар ва таклифлар кўп киритилган), унинг негизида совет ташқи сиёсатини қайта қуришга киришди. Чунки қайта қуриш, бир томондан, мамлакатимизнинг ички имкониятларига таянса, иккинчи томондан, қулай ташқи вазиятга, кенг халқаро бирдамликка эга бўлгандагина самарали бўлиши мумкин. Акс ҳолда, ноқулай халқаро вазият эътиборни бошқа томонга буриб юборишга, ички имкониятларни бунёдкорлик ишларига алоқаси бўлмаган мақсадларга қаратишга мажбур этади. Бунинг натижалари қанақа бўлишини биз яқин ўтмишимиздан яхши биламиз.

Бошқача қилиб айтганда, қайта қуришнинг мамлакатимиз халқаро фаолиятига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас. Шу билан бирга олдинги ташқи сиёсатимизни ўзгартмас эканмиз, қайта қуришимизни тўла амалга ошириш тўғрисида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас.

Т. Солиев — Фикрингизга қўшилган ҳолда бир аниқлик киритмоқчи эдим. Албатта, қайта қуриш ташқи сиёсатимизни тубдан қайта тузишни, уни янгича мазмун билан бойитишни, янгича шаклларда амалга оширишни талаб этди. Лекин бу, менимча, олдинги сиёсатимизни, қилинган ишларимизни тўла инкор этиш бўлмаса керак? Ўйлайманки, мамлакатимизнинг олдинги даврдаги ташқи сиёсати ва фаолиятида ҳам жиддий нуқсонлар билан бир қаторда ютуқлар ва ижобий силжишлар ҳам бор эди.

С. Қурбонов — Мен Сизнинг фикрингизни тасдиқлаб, шунини айтмоқчиманки, ушбу хулоса, умман қайта қуришга тааллуқлидир. Қайта қуриш 73 йил ичида совет халқи партия раҳбарлигида амалга оширган ижобий ўзгаришлардан, айрим вайсақилар талаб этаётганидек, воз кечиш бўлмаганидек, янги совет ташқи сиёсати ҳам олдинги сиёсатнинг энг яхши, ижобий томонларини сақлаб қолиш ва ривожлантириш билан бирга унинг барча иллат ва нуқсонларидан қутилиши лозим эди. Бунинг учун ташқи сиёсатимизни энгил-елпи тузатиш эмас, балки уни тубдан янгилаш зарур бўлиб қолди.

КПСС ва Совет давлати халқаро фаолиятини илмий негиз билан таъминлаш, уни демократиялаш ва ортиқча маҳфийликдан ҳоли этиш, Ленин, давридагидек ошкораликни бу соҳада ҳам тиклаш, ташқи сиёсат устидан халқ назоратини ўрнатиш талаб этилди. Совет ташқи ишлар вазирлиги, ташқи иқтисодий алоқалар маҳкамалари ва чет эллар билан муомала этувчи барча ташкилотларнинг фаолиятини қайта қуриш, уларнинг иш услублари ва методларини, уларда ишлаётган кадрларни янгилаш ташқи сиёсатимизни замонавий талаблар даражасига келтиришнинг муҳим таркибий қисми бўлди.

Т. Солиев — Совет ташқи сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш соҳасида кейинги йилларда содир бўлган муҳим бир сифат ўзгаришига диққатни жалб этмоқчиман. Маълумки, яқинларгача ташқи сиёсат юқори партия ва ҳукумат раҳбарлари торгина гуруҳининг имтиёзи, тақдиримизни ҳал қилувчи кўпгина масалалар КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросида ҳал бўлар эди. Совет давлати олий органлари, уларга сайлаб қўйилган халқ вакилларининг халқаро фаолиятда иштироки юзаки эди.

СССР Олий Советининг ташқи сиёсат соҳасидаги фаолияти, асосан, хорижий давлатлар билан тузилган шартномаларни тасдиқлаш (ратификация қилиш), парламент делегацияларини юбориш ва қабул қилиш каби расмийлик руҳидаги ишлар билан чекланган эди. Совет давлатининг ёки ҳукуматининг бошлиғи парламентда халқаро

воқеалар тўғрисида маъруза қилган, ахборот берган тақдирда ҳам депутатлар ташқи сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишдан узоқда эдилар. Халқаро фаолиятга тааллуқли деярли барча қарорлар юқорида айтилганидек, жуда тор доирада (КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросида, СССР Олий кенгаши раёсатида, СССР Вазирлар Кенгашида, Ташқи ишлар вазирлигида) ўта махфий муҳитда, халқ билан маслаҳатлашмай қабул қилинар эди ("Прага баҳори"ни совет танклари ёрдамида топташ, Афғонистонга совет қўшинларини киритиш каби эндиликда хатолиги тан олинган далилларни эслаш кифоя этар, деб ўйлайман).

Ҳуқуқий давлат қоидаларига зид бўлган бундай ҳоллар ҳозирги вақтда бартараф этилмоқда. СССР халқ депутатларининг биринчи Съездидаёқ қабул қилинган "СССР ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишлари тўғрисида"ги қарориди ташқи сиёсатга доир энг муҳим қарорларни муҳокама этиш ва қабул қилишнинг конституцион асослари белгилаб берилди. Давлат қонун чиқарувчи органларининг бу ишдаги устулик ўрни таъкидлаб қўйилди. Мамлакатимиз ташқи сиёсий йўлининг асосий йўналишлари белгилаб берилди. СССР Олий Советининг Халқаро ишлар бўйича Қўмитаси тузилди.

СССР Олий Советининг иккинчи сессиясида Совет ҳукумати халқаро майдондаги ҳозирги фаолияти ҳақида махсус ҳисобот берди. Депутатлар 1985—1989 йилларда ташқи сиёсат соҳасида қилинган ишларнинг СССР ташқи ишлар вазирлиги тайёрлаган таҳлили билан олдиндан танишиб чиқдилар. Э. А. Шеварднадзенинг маърузасини тинглаб, унга кўпгина саволлар билан мурожаат этдилар, ўз фикр ва мулоҳазаларини минбардан чиқиб айтдилар. Олдиндан режалаштирилган халқаро алоқалар туфайли бироз ксчиктирилган мазкур мулоқот кейин СССР Олий Советининг Халқаро ишлар бўйича Қўмитасида давом эттирилди.

Совет раҳбари М. С. Горбачевнинг жуда катта халқаро фаолиятини, чигал умумжаҳон тугунларни ечишда шахсан қатнашиб улкан ҳисса қўшаётганлигини ҳам яхши биласиз. Ҳозир у ҳам ўзининг ана шу соҳадаги фаолияти тўғрисида фақат партия олдида эмас, давлатимизнинг олий органида ҳам ахборот бериб туришини (масалан, 1989 йилда Буюк Британия, Германия Федератив Жумҳурияти, Франция, Италия ва Кубага қилган сафарлари), ўзоғ йили декабрда Мальтада ва бултур сентябрда Хельсинкида АҚШ Президенти Жорж Буш билан учрашувларини ҳам ҳисобга оладиган бўлсак, Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида амалда бўлган ташқи сиёсий фаолият тўғрисида доимий ҳисоботлар практикаси мамлакатимизда қайта тикланганлигини кўрамиз. Бу билан совет дипломатияси ошкоралик, демократия томон йўл тутди, турғунлик даври нуқсон ва хатоларидан қутилиш учун қўшимча имкониятларга эга бўлди.

С. Қурбонов — Биласизми, биз биринчи бўлиб жорий қилган ана шу муҳим қондани ўзимиз узоқ йиллар давомида унутиб қўйганимиз, энди қайтадан тиклаганимизга ачинасан киши. Ҳозир цивилизациялашган барча Ғарбу-Шарқ мамлакатларида парламентнинг бундай фаолияти одат тусига кириб қолди.

Юқоридаги масала бўйича мулоҳазаларингиз охирига етган бўлса, мен масаланинг яна бир томонига бироз тўхталмоқчи эдим, Талъат Мадаминович.

Т. Солиев — Марҳамат.

С. Қурбонов — Сиз ҳозир қайта қуриш туфайли совет ташқи сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишда совет парламентининг роли оширилганлигини яхши кўрсатдингиз. Бу жуда тўғри. Шу билан бирга янги ташқи сиёсатимизнинг яна бир муҳим хусусияти шудирки, эндиликда у кенг халқ оммасининг фақат орзу ва истакларигагина эмас, балки унинг бевосита фаолиятига ҳам таянмоқда. Чунончи, жамоатчилик билан алоқаларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш мақсадида СССР ташқи ишлар вазирлиги матбуот конференциясининг иши мунтазам йўлга қўйилди. Вазирлик ҳузурида жамоатчилик фикрини ўрганувчи марказ тузилди, маҳкаманинг раҳбар ва масъул ходимлари матбуот ходимлари билан тез-тез алоқа қилиб турадиган, қилинган ёки режалаштирилган ишлар тўғрисида ахборотлар бериб турадиган бўдилар. Ёки чет элларга ташриф буюраётган Совет ҳукумати делегацияларининг таркибини олиб қаранг. Улар расмий кишилар билан бирга йирик жамоат, фан, маданият ходимлари, ёзувчи ва журналистлардан иборат бўляпти. Совет раҳбарлари ва уларнинг ҳамроҳлари сафарлар пайтида хорижий мамлакатларнинг жамоатчилиги — савдо-саноат намояндалари, олимлар, студентлар, ишчи-хизматчилар билан учрашиб, улар билан фойдали мулоқотда бўляптилар, улар бизнинг мамлакатимизга келганда ҳам учрашиб, фикр-мулоҳазаларини билиб олмоқдалар.

Кейинги пайтларда халқаро майдонда турли жамоат ташкилотларининг фаолияти ҳам анчагина жонланди. Тинчликни ҳимоя қилиш совет қўмитаси, чет мамлакатлар билан дўстлик ва маданий алоқа қилиш совет жамияти, Совет тинчлик фонди каби ташкилотлар билан бирга халқ дипломатиясининг ўнлаб янги-янги жамият ва ташкилотлари ишчилар, хизматчилар, зиёлилар, ёшлар ташаббуси билан фаолият кўрсата бошладилар. Ўнлаб биродарлашган шаҳарлар (масалан, Тошкент билан Америкадаги Сиэтл шаҳри)нинг раҳбарлари билан бир қаторда оддий фуқаролар ўртасида турли алоқалар, борди-келди қилиш сингари тадбирлар авж олиб кетди.

Совет жамоатчилиги вакиллари турли халқаро ҳаракатлар ва ташкилотларнинг фаолиятида янада фаолроқ қатнашадиган бўдилар. Олдинги мафкуравий тўсиқлардан воз кечиш, умуминсоний қадриятларни тан олиш, ўзгаларнинг фикрлари ва манфаатларини

ҳурмат этиш, ошкоралик чет эл жамоатчилигининг мамлакатимиз, халқимиз, сиёсатимизга нисбатан муносабати ўзгаришига олиб келди.

Давлат органларининг аралашувисиз ўтаётган миллионларнинг мулоқоти бир-биримизни билиб олиш, ҳаёт тарзимиз, фикр ва ўйларимиз, сиёсат ва режаларимиз, анъана ва маданиятларимиз билан бевосита танишишга расмий тарғибот ва матбуотнинг ёзаётгани, айтаётгани тўғри ёки нотўғри эканлигини аниқлашга кенг имкониётлар очиб берди. Масалан, жамоатчилик вакилларининг Ватанимиз пойтахтида "Ядросиз дунё, инсониятнинг омон қолиши учун" шиори остида ўтган халқаро анжумани, Хотин-қизларнинг Умумжаҳон конгресси, собиқ ҳукумат бошлиқлари Кенгашининг сессияси, Биродарлашган шаҳарлар Умумжаҳон уюшмасининг конференцияси ва бошқа кўпгина халқаро оммавий тадбирлар янги совет раҳбариятининг ҳозирги ташқи сиёсати, унинг халқаро майдондаги ташаббуслари, аниқ таклифлари, музокараларда тутган позициясини тушунтиришда муҳим роль ўйнади. М. С. Горбачевнинг бу тадбирларда қатнашиб сўзга чиққанлиги, чет эл вакиллари билан учрашиб, меҳмонларнинг саволларига жавоб бергани ҳамда уларнинг фикр-мулоҳазаларини диққат билан тинглагани ва совет раҳбариятининг амалий фаолиятида инobatга олинишини айтгани матбуот хабарларидан маълумдир.

Ҳар ҳолда, "халқ дипломатия"си миллионларнинг халқаро масалаларни, айниқса инсоният тақдирини ҳал этишда бевосита қатнашаётганлигини намойиш қилиш билан бирга халқлар ва давлатлар ўртасида ўзаро ишончни мустаҳкамлаш, "душман сиймоси" тўғрисидаги тасаввурларнинг йўқ бўлиб кетишига, "совуқ уруш"нинг емирилишига ноёб ҳисса бўлиб қўшилмоқда.

Энди,Талъат Мадаминович, янгича фикрлаш ва халқаро муносабатлар мавзусидаги суҳбатимизнинг назарий қисмини шу ерда тўхтатсак-да, унинг амалий томонлари, бераётган натижаларига ўтсак.

Т. Солиев — Жуда яхши. Мамлакатимизда қайта қуриш 6 йилдан буён олиб борилаётган бўлса, унинг ижобий самараси айти ташқи фаолият соҳасида энг яққол кўзга ташланяпти, дейиш мумкин. Халқаро майдонда мамлакатимиз кейинги йилларда шунча кўп ташаббуслар билан чиқдики, шунча муҳим натижаларга эришдики, уларнинг ҳаммасини бирма-бир санаб ўтишнинг ўзи учун жуда кўп вақт керак бўлади. Шунинг учун ушбу суҳбатимизда биз фақат асосийларига тўхтаб ўтсак, етарли бўлар дейман.

С. Қурбонов — Маъқул. Бошқа суҳбатларимизда аниқ совет ташаббуслари ва уларни амалга ошириш натижалари ҳақида гапириб ўтаман.

Т. Солиев — Қайта қуришнинг дастлабки йилларидаёқ совет раҳбарияти муҳим ташаббуслар билан чиқди. Маълумки, ташаббускорлик

ва тадбиркорлик совет ташқи сиёсатининг азалдан муҳим хусусиятларидан бири бўлиб келмоқда. Аммо олдинги даврларда халқаро майдондаги кўпгина ташаббусларимиз ишончсизлик билан кутиб олинар ва жавобсиз қолар эди. Чунки кўп ҳолларда таклифларимизда қарши томоннинг манфаатлари яхши ҳисобга олинмас, баъзида ҳукуватимизнинг сўзи бошқа-ю, иши бошқа бўлиб чиқар, мафкуравий мақсадлар ҳаёт талабларидан устун қўйилар эди.

Совет Иттифоқининг янги таклифлари жаҳондаги мавжуд воқеликни ҳамда бошқа давлатларнинг манфаатларини тўла ҳисобга олган ҳолда тузиладиган бўлди. Айни пайтда ҳукуватимиз муҳим халқаро муаммоларни ҳал этишда бошқа томонларнинг ҳам таклиф ва мулоҳазаларини диққат билан кўриб чиқишга ҳамда умумий манфаатларни кўзлаб келишувларга ҳам тайёр эканлигини намойиш эта бошлади.

Жумладан, қайта қуришнинг пастлабки даврларидаёқ Совет Иттифоқи халқаро хавфсизликнинг кенг қамровли системасини вужудга келтириш ғоясини ўртага ташлади. Ушбу ғоя жаҳон ҳамжамиятининг барча аъзоларини кўзда тутиши билан бирга ялпи хавфсизликнинг барча жиҳатларини (термоядро урушининг олдини олиш, маҳаллий низоларни бартараф этиш, умумбашарий муаммоларни ҳал этиш ва ҳоказо) қамраб олади, чунки ўзаро боғлиқ бўлган яхлит дунёда ядровий таҳлика билан бир қаторда очарчилик, экологик тангликлар, оммавий касалликлар, халқаро террорчилик ва шунга ўхшаган бошқа бир қанча муаммолар инсоният тақдирига жиддий хавф солмоқда.

XX асрнинг иккинчи ярмида сайёрамиз олдида турган хавф-хатарлардан энг каттаси, энг даҳшатлиси, сўзсиз, жаҳон урушидир. Шарқу Ғарб ихтиёрида ядровий қуролларнинг катта запаслари мавжуд бўлган, Ер юзининг турли бурчакларида юзлаб атом электр станциялари ишлаб турган шароитда бундай уруш бошлангундай бўлса, у, албатта, ядровий урушга айланиб кетади. Ядровий уруш эса, инсоният учун, жаҳон цивилизацияси учун ўлим билан баробардир. Исбот талаб этмайдиган ушбу аксиомага зид бошқача йўл йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас.

Совет раҳбарияти, ана шу ҳақиқатни ҳисобга олиб, 1986 йил 15 январда қуролсизланиш орқали хавфсизликка эришиш ва XXI асрга ядровий қуролларсиз стиб боришнинг бутун бир дастурини эълон қилди. Уша пайтларда хомхаёлдек туюлган мазкур қадамнинг ҳаётийлигини биз бугун кўриб турибмиз.

Совет Иттифоқи қуролсизланишга қатъий бел боғлаганини исбот этиш мақсадида, биринчи бўлиб, ер ости ядро синовларини бир ярим йилга тўхтатиб қўйди ва синовларни батамом ман қилишга тайёр эканлигини билдирди. Афсуски, Америка Қўшма Штатларининг ҳукмрон доиралари бизнинг даъватимизга қулоқ солмадилар, жаҳонда

мораторий номи билан машхур бўлган бу ишга турли баҳоналар билан қўшилмадилар.

С. Қурбонов — Вашингтон, Аргентина, Греция, Мексика, Танзания, Ҳиндистон ва Швеция раҳбарларидан иборат бўлган нуфузли "олтилар гуруҳи"нинг шу соҳадаги чақириқларини ҳам инobatга олмади. Кўпгина Ғарб мамлакатлари, шу жумладан Американинг машхур олимлари, врачлари, собиқ давлат арбоблари ва ҳарбийлари, юристлари, турли жамоатчилик намояндаларининг авжига чиқаётган қуролланиш пойгаси тузатиб бўлмайдиган ҳалокатга олиб келиши мумкинлиги тўғрисидаги баёнотларига ҳам эътибор қилмади.

Т. Солиев — Лекин вазиятнинг ўта қалтислигини яхши тушунган ва инсоният олдида ўз масъулиятини тўла ҳис қилган совет раҳбарияти ўз ҳаракатларини сусайтирмади, ташқи фаолиятини янада кучайтириб, Ғарбу Шарқдаги турли кучлар билан алоқаларини ривожлантира бошлади. Партия ва совет ҳукумати раҳбарлари турли сиёсий лагерларга мансуб бўлган Ғарбий Европадаги кўпгина таниқли арбоблар билан учрашиб, янги совет ташқи сиёсатини, унинг фалсафий асосини ташкил этган янгича фикрлашнинг моҳиятини тушунтирдилар, суҳбатдошларининг фикр-мулоҳазаларини билиб олдилар.

1985 йил октябрида М. С. Горбачев Францияга биринчи расмий ташриф буюрди. Бу унинг Ғарбга биринчи расмий сафари ва Ғарб билан олий даражадаги мулоқотларда янги даврнинг бошланиши эди. Ўшанда СССР ва Франция раҳбарлари Европанинг дунёдаги ўрни ва тақдири, уни қарама-қарши лагерларга бўлиб қўйган эскича сиёсий тафаккурдан қандай қилиб воз кечиш, қитъа муаммоларини ечишда буюк давлатларнинг, шу жумладан АҚШнинг роли тўғрисида, жаҳоншумул ва икки томонлама муносабатлар ҳақида бафуржа фикрлашиб олган эдилар.

Шундан кейин яна бир муҳим воқеа юз берди. 1985 йил ноябрида Женевада М. С. Горбачев АҚШ Президенти Рональд Рейган билан илк бор учрашди. Бу учрашув олий даражадаги Совет-Америка мулоқотларининг янги даврини бошлаб берди.

Икки буюк давлат раҳбарларининг Женевадаги икки кунлик учрашувини танишув учрашуви, разведка аҳамиятига эга бўлган учрашув деса бўлади.

С. Қурбонов — Одатда биз бундай учрашувлардан жуда кўп нарса, қандайдир йирик силжишлар, аниқ натижалар, турли муаммоларнинг ҳал қилинишини кутамиз. Жаҳон жамоатчилиги Женева учрашувига ҳам катта умидлар боғлаган эди. Лекин Женевада инсониятни жар ёқасига келтириб қўйган қуролланиш пойгасини тўхтатиш йўллари топиб бўлмади. Томонлар ўртасидаги ихтилофларнинг жиддийлиги аниқланди.

Шундай бўлса-да, Женевада СССР ва АҚШ раҳбарлари бир-

бирларининг позицияларини, фикрларини яхшироқ билиб олдилар ва энг муҳими шуки, олий даражадаги Совет-Америка мунтазам мулоқотларига асос солдилар.

Т. Солиев — 1985 йил кузида сепилган уруғлар яхши униб чиқди. Олий даражадаги Совет-Америка учрашувлари, уни Ғарбда саммит деб атайдилар, ҳозирги халқаро ҳаётнинг, яъни қайта қурилаётган халқаро муносабатларнинг энг муҳим таркибий қисми бўлиб қолдилар. Мана сизга янги совет ташқи сиёсатининг жаҳоншумул аҳамиятга молик бўлган самараси.

Қайта қуриш йилларида янгиланган совет ташқи сиёсатининг йирик муваффақиятларидан бири қуролсизланиш соҳасида қўйилган қадамдир. 1987 йил декабрда Вашингтонда имзоланган ўртача ва кам олисликдаги ядровий ракеталарни йўқ қилиб ташлаш тўғрисидаги Совет-Америка шартномаси қуролланиш аждаҳосига берилган биринчи сезиларли зарба бўлди. Варшава Шартномаси Ташкилоти ва Шимолий Атлантика Иттифоқининг 23 аъзоси Венада олиб борган Европада оддий қурол-яроғлар ва қуролли кучларни қисқартириш масалаларига бағишланган музокаралар поёнига етди. Стратегик ҳужум (ядровий) қуролларини тенг ярмига қисқартиришга доир Совет-Америка музокараларида ҳам силжишлар бор. Ғарб ва Шарқ мамлакатлари чет эллардаги ва бақамти турган қуролли кучларини ҳамда ҳарбий харажатларини қисқартирмоқдалар. Ҳарбий стратегик доктриналарини мудофаа мақсадларида ўзгартирмоқдалар, ҳарбий кескинликни юмшатиш сиёсатини амалга оширмоқдалар. Битта факт келтирмоқчиман. Биз биламизки, СССР ва АҚШнинг турли вазирлари, айниқса ташқи сиёсат бўйича маҳкамаларнинг бошлиқлари вақт-вақти билан, зарурат туғилганда учрашиб турадилар. Лекин мамлакатларимиз мудофаа вазирларининг бир-бирлариникига расмий ташрифларини эшитганмисиз? Йўқ. Аммо 1989 йилда икки томонлама муносабатларимиз тарихида биринчи марта АҚШнинг собиқ мудофаа министри Ф. Карлуччи касбдоши маршал Д. Т. Язовнинг таклифига биноан расмий меҳмон бўлиб, СССР Қуролли Кучларининг раҳбарлари, солдат ва офицерларимиз билан учрашди, ҳозирги замон ҳарбий техникамиз билан шахсан танишди. Бундай учрашув ва мулоқотлар ҳам ўзаро ишончни мустаҳкамлайди, умумий муҳитни яхшилашга хизмат қилади. Хайрихоҳлик ва ҳамжиҳатлик муҳитида эса қуролсизланишдек қийин тугунларни ечиш учун имкониятлар пайдо бўлмоқда.

С. Қурбонов — Совет ташқи сиёсати бераётган яхши натижалардан яна бири—маҳаллий низоларни бартараф этиш соҳасида қилинаётган ишлар. Авваламбор шуни айтиш лозимки, яқингача биз ҳам, бизнинг Ёарбдаги муҳолифларимиз ҳам сайёрамизнинг турли минтақаларида келиб чиққан можароларни биргалашиб бартараф этишга ҳаракат қилиш ўрнига, улардан мафкуравий мақсадларда фойдаланишга

интилиб келдик, жоғарларга тортилган томонларга хайрихоҳлик билдирдик, қурол-яроғлар бердик, моддий ёрдам кўрсатдик. Халқаро сиёсатнинг бошқа соҳаларидек бу соҳада ҳам қарама-қарши туриш, муҳолифлик устун эди.

Совет-Америка муносабатларининг яхшиланиши, маҳаллий низо-ларнинг дунёдаги умумий муҳитга жиддий салбий таъсир кўрсатаётганлигини, халқаро кескинликка улар ҳам сабаб бўлаётганлигини тушунган сари ушбу муаммога бизнинг ҳам, америкаликларнинг ҳам ёндашувлари ўзгараверди. Маҳаллий низо-ларни бартараф этишда ҳамкорлик қилишга ўтила бошланди. Бу ишда Бирлашган Миллатлар Ташкилотидек халқаро универсал ташкилотдан фойдаланишга киришилди. Афғонистон теварагидаги масалаларга доир Женева битимлари ана шундай юзага келди.

Совет Иттифоқи ва Америка Қўшма Штатлари ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти иштирокида Жануби-ғарбий Африкада қора қитъанинг танасида қорайиб турган можарога чек қўйилди. Намибиянинг мустақил давлат деб эълон қилиниши таъминланди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Т. Солиев — Совет Иттифоқидаги амалга оширилаётган қайта қуриш сиёсати туфайли бизнинг ҳозиргача қардош деб, яқинлигимизни алоҳида таъкидлаб келган социалистик мамлакатлар билан ҳам муносабатларимиз жиддий равишда ўзгарди. Масалан, Совет-Хитой муносабатларини олиб кўрайлик. Қарийб 30 йил давомида ушбу муносабатларнинг нотабий ҳолда бўлиб келиши, икки улуг халқ, қўшни мамлакатлар ўртасидаги алоқаларнинг энг паст даражагача тушиб қолиши кимга наф келтирди? Бизгами ёки Хитой халқигами? Уларга ҳам, бизга ҳам қарама-қарши туриш сиёсати ва амалиёти жуда катта зарар келтирди, деб ўйлайман. Қайта қуриш, янгича фикрлаш туфайли ана шундай нотабий ҳолат бартараф этилди.

Бошқа социалистик давлатлар (улар Ғарбдами ёки Шарқда жойлашганми, барибир) билан ҳам ўз муносабатларимизни мавжуд бўлган камчилик ва иллатлардан холи қилиш, уларни тенглик, ўзаро ҳурмат, бир-бировларининг ички ишларига аралашмаслик, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш асосида янгилашга ҳаракат қиляпмиз.

С. Қурбонов — Очигини айтиш керак, бу соҳада талайгина қийинчиликлар, ҳаттоки тушунмовчиликлар ҳам мавжуд. Аммо янгиланиш жараёни давом этмоқда.

Т. Солиев — Халқаро ҳаётнинг қайси соҳасини олманг, барчасида қандайдир ўзгариш, яхшилик томон қўйилган қадамлар, эришилган катта ёки кичик натижаларни топиш мумкин. Агар қайта қуриш йилларида ташқи сиёсат соҳасида содир бўлган ижобий ўзгаришларни умумлаштирадиган бўлсак, манимча, энг катта якун бу Ғарб билан Шарқ ўртасида очиқ душманликдан, кенг миқёсдаги қарама-

қаршилиқдан, муҳолифликдан мулоқотларга ўтиш бўлди. Ғарбу Шарқ мамлакатлари ўртасидаги муносабатлар табиий ҳолатга тушди. Уларнинг алоқалари серқирра ва самарали бўлмоқда.

С. Қурбонов — Сизнинг айтганларингизга қўшимча қилиб яна шуни ҳам кўрсатиш керакки, Талъат Мадаминвич, беш йил олдин Ғарб ва Шарқ ўртасида бошланган мулоқот мунтазам тус олиб, ривожланиб, кейинги пайтларда бир поғона юқорига кўтарилди, яъни ҳамкорликка айлана бошлади. Демак, яқиндагина бировларга душманлик кўзи билан қараган давлатлар, халқлар орасида ҳосил бўлган ўзаро ишонч чуқур томир отиб, мустаҳкамланиб бормоқда. Бу халқаро муносабатлар ҳам янгича фикрлаш негизида қайта қурилаётганлигини исботлайди.

Т. Солиев — Халқаро муносабатлар ҳақиқатан ҳам қайта қурилаётганлиги натижасида инсоният қўлга киритган энг катта муваффақиятлардан бири мудҳиш "совуқ уруш" сиёсатининг тўла инқирози бўлди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин пайдо бўлган мазкур мафкуравий уруш қарийб ярим аср давомида инсониятнинг ҳаётини заҳарлаб келди. Унинг баҳонасида қуролланиш пойгаси бошланиб, дунёни жар ёқасига келтириб қўйди. Шунинг учун "совуқ уруш"нинг тугатилиши, сўзсиз, ҳозирги жаҳон сиёсатининг катта ютуғидир.

С. Қурбонов — Халқаро майдонда кейинги йилларда қўлга киритилган ютуқлардан энг каттаси, энг муҳими — жаҳон уруши хавфининг сал бўлса-да камайгани, деб ҳисоблайман. Эсингизда бўлса, КПСС XIX Бутуниттифоқ конференциясида бу ҳақда шундай дейилган эди: "Совет кишиларини ҳаммадан кўпроқ ташвишга солаётган ва уч йил ичидаги иш натижасида шу масала юзасидан бериладиган баҳо ҳақидаги асосий саволга: уруш хавфини нарироққа сура олдикми, деган саволга биз: ҳа, сўзсиз, сура олдик, деб жавоб бера оламиз (Совет Иттифоқи Коммунистик партияси XIX Бутуниттифоқ конференциясининг материаллари. 1988 йил, 28 июнь — 1 июль. Тошкент. "Ўзбекистон", 1988, 37—38-бетлар).

Т. Солиев — Собир Шералиевич, кейинги пайтларда янги совет ташқи сиёсати совет халқига, халқ хўжалигимизга нима фойда келтирди, унинг натижасидан меҳнаткашларимиз қувонмоқдаларми, деган саволлар ҳам бериладиган бўлди. Сиз бунга қандай қарайсиз? Ахир, жаҳон уруши хавфининг нарироққа сурилиши, "совуқ уруш"нинг тугалланишидан каттароқ фойда борми?!

С. Қурбонов — Тўғри, бу нарсалардан фақат биз эмас, балки барча халқлар, бутун инсоният манфаатдор бўлаётганлиги шакшубҳасиз. Беш-олти йил бундан олдин мамлакатимизнинг халқаро майдондаги мавқеи анча сусайиб қолган, обрўи сезиларли даражада паст, ўзи бирмунча яккаланиб қолган эди. Хитой билан алоқаларимиз нотабиий ҳолда, Ғарб билан муносабатларимиз ёмон, етмишинчи

йилларнинг иккинчи ярмидаги халқаро кескинликни юмшатишдан кейин "совуқ уруш" янгидан жонланган, қуролланиш пойгаси янги босқичга кўтарилган, Афғонистонга қўшинларимизни юборганимиз сабабли чет эллардаги кўпгина дўстларимиз ҳам биздан юз ўгирганлигини унутмаслигимиз керак. СССРнинг халқаро аҳволи яхши эмас эди.

Т. Солиев — Ташқи сиёсатнинг энг асосий вазифаси мамлакатнинг халқаро аҳволини яхшилаш, қулай ташқи муҳитни таъминлаш бўлиб ҳисобланади. Ана шу жиҳатдан олганда қайта қуриш давридаги совет ташқи сиёсати ўз зиммасига юклатилган вазифани тўла бажармоқда десак, ҳеч қандай муболаға бўлмайди.

С. Қурбонов — Яна, ҳар қандай дипломатиянинг вазифаси (дипломатия эса ташқи сиёсатни амалга оширишнинг асосий воситаси, инструментидир) дўст орттириш, деб айтадилар. Бу нуқтаи назардан олганда ҳам катта ижобий ўзгаришларнинг гувоҳи бўлмоқдамиз. Совет мамлакатига, унинг сиёсати ва халқаро майдондаги ишларига ишонч ва умид кўзи билан қараш ҳеч қачон ҳозиргидек бўлган эмас! Ватанимизни "ёвузлик империяси" деб атаган Американинг раҳбарлари ҳам бугунги кунда Москванинг сиёсатига ҳурмат билан қарамоқдалар, унинг позициясини инobatга олмақдалар. Бошқа бир мисол, Форс кўрфазида вазият ниҳоят даражада оғирлашган, танглик энг юқори нуқтасига яқинлашган кунларда ўз вақтида, 30-йилларда, узилиб қолган СССР билан Саудия Арабистони ўртасидаги дипломатик алоқаларни тўла ҳажмда тиклаш, Баҳрайн давлати билан дипломатик алоқалар ўрнатиш, Гондурас давлати билан элчихоналар айирбошлаш, Жанубий Корея билан консуллик муносабатларимизни элчихоналар даражасига кўтариш тўғрисида келишиб олинганлиги маълум. Бу билан мен Совет Иттифоқининг халқаро майдондаги обрўйи ҳозир жуда баланд, нуфузи жуда кучли демоқчиман.

Т. Солиев — Ҳақиқатан ҳам, бу фактларни инкор этиш қийин, уларнинг кўпчилиги совет ташқи сиёсатининг самараси эканлиги ҳам исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир. Лекин шундай бўлишига қарамай, совет ташқи сиёсатини, унинг ютуқларини шубҳа остига олиш ҳоллари, у қайта қуришга қанча наф келтирди, деб ҳисоб-китоб қилишни талаб этишлар ҳам йўқ эмас-да. Мен КПСС XXVIII съездида эшитилган айрим овозларни кўзда тутаяман.

С. Қурбонов — Ҳа, партияимизнинг ушбу анжуманида ялпи мажлисларда ҳам, ташқи сиёсат масалаларини махсус муҳокама этган алоҳида секция йиғилишларида ҳам айрим делегатлар партия, ҳукумат, ташқи сиёсат маҳкамалари раҳбариятига кўп таъналар қилдилар, ҳисоб беришни улардан талаб этдилар. Баъзи бир нотиқлар КПСС Марказий Қўмитаси Сиёсий бюросини, унинг аъзоларини, ҳукуватимиз раҳбарлари, ташқи ишлар ва ташқи иқтисодий алоқа маҳкамаларининг ходимларини хавфсизлик соҳасида гўёки йўл қўйилган ортиқча ён беришларда, жаҳон социалистик системасининг

барбод бўлишида, Шарқий ва Марказий Европа мамлакатларида коммунистик тузумларнинг емирилишида ва бошқа кўпгина "гуноҳларда" айбладилар. Масалан, партия ташкилоти котибларидан бири КПСС Марказий Қўмитасининг Бош котиби ва СССР Президентига мамлакатдан четга чиқмасликни маслаҳат берди. Яна бир ўртоқ Афғонистондан қўшинларимизни чиқариб тўғри қилдикми, деб раҳбариятимизнинг бутун дунё маъқуллаган жуда тўғри қадамини шубҳа остига қўйди.

Съездда М. С. Горбачев, Э. А. Шеварднадзе, Е. М. Примаков, Л.Н. Зайков, О.Д. Бакланов, Д.Т. Язов, А.Н. Яковлев, В.М. Фалин ва ташқи сиёсат билан шугулланадиган бошқа раҳбарлар ўринли саволларга жавоб қайтариш билан бирга, ноҳақ танқидларга зарба бердилар, партияимизнинг халқаро майдонда қўлга киритган ютуқларини далил ва рақамлар билан исботладилар. М. С. Горбачев ўртоқларча танқид ва дўстона маслаҳатлар ўрнига муваффақиятларни инкор этишга уринган, кўмаклашиш ўрнига қоралаш йўлини тутган кишиларнинг даъволарини қатъийлик билан рад этди.

М. С. Горбачевга жон-жаҳди билан съездда ҳужум қилганлар, деб ёзади "Советская культура" рўзномасида 1965 йилдан партиямиз аъзоси Р. Крейцина, хунрезликсиз инқилобни амалга ошириш, мамлакатнинг кўпгина душманларини унинг дўстига айлантириш шу кишининг хизматлари эканлигини унутиб қўйдилар, шекилли.

Т. Солиев — Совет ташқи сиёсатини танқид қилувчилар масаланинг моддий томонига катта эътибор бердилар.

С. Қурбонов — СССР ташқи ишлар вазири КПСС XXVIII съездида партия Марказий Қўмитасининг аъзоси сифатида ҳисобот берганида янги совет ташқи сиёсати келтираётган моддий фойдани ҳам кўрсатиб ўтган эди. Тахминий ҳисоб-китобларга қараганда, ҳозирги ташқи сиёсатни амалга оширилиши шу беш йилликдаёқ 240—250 миллиард сўм фойда келтириши мумкин. Ҳарбий харажатлар бир пайтлар давлатимиз бюджетининг тўртдан бир қисмини ташкил этганлиги сир эмас. Ўтган йили мудофаа учун сарфларимиз давлат бюджетининг 15 фоизидан ҳам кам бўлди. Бу йилга ажратилган маблағлар эса ўтган йилдагидан яна 8,2 фоизга камроқдир ("Красная звезда", 1990 йил, 5 июнь). Биргина мамлакатимизга шон-шуҳрат келтирмаган, аксинча, бизга жуда қимматга тушган (кўп қурбонлар, ярадор бўлган ва асирга олинганларни эслаш кифоя, деб ўйлайман) Афғонистондаги урушдан чиқиб олишнинг ўзи қанчадан-қанча маблағни тежаш имконини берди (баъзи бир маълумотларга кўра, қўшинларимизни Афғонистондан чиқаргунга қадар биз шу ерда 60 миллиард сўм сарфлаган эканмиз).

Ташқи сиёсий ютуқларимизнинг яна бир шарофати — мудофаа саноати корхоналарини тинчлик мақсадларида маҳсулот ишлаб чиқаришга мослаштириш, яъни конверсиядир. Эндигина бошланганига қарамай конверсия туфайли мудофаа корхоналарида тинч мақсадлар

учун махсулот ишлаб чиқариш ўтган йили умумий даражадан 40 фоизни ташкил этган бўлса, бу йил 50 фоизгача, 1995 йилга бориб эса 60 фоизгача кўпайиши керак. Эскича сиёсат бундай имконият яратиб бера олармиди? Аксинча, қарама-қарши туриш, яъни конфронтацияга асосланган, ана шу ғоя билан суғорилган сиёсат туфайли ҳарбий харажатларимиз йилдан-йилга ошиб, sanoатимизнинг кўпгина тармоқлари, фан-техника муассасалари мудофаа мақсадларига бўйсундирилган эди.

Т. Солиев — Менимча, янги совет ташқи сиёсатининг моддий фойдаси тўғрисида гапирганда, мамлакатимизнинг кейинги йилларда Ғарбу Шарқ давлатлари билан тузган ўнлаб, юзлаб иқтисодий, фан-техника соҳаларидаги битимларни, фаолият кўрсата бошлаган аралаш корхоналарни ҳам айтиб ўтиш керак. Албатта, бу соҳада қилиниши лозим бўлган ишлар ҳали олдинда, чунки биз жаҳон хўжалигига қўшилишни эндигина ихтиёр этдик. Айтайлик, Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши билан Европа Иқтисодий ҳамжамияти ўртасида расмий алоқалар ўрнатилди-ю, бевосита иқтисодий ҳамкорлик ҳали йўлга қўйилмади. Юксак ривожланган Ғарб давлатларининг кўпчилиги, уларнинг орасида Германия Федератив Жумҳурияси, Италия, Франция, Канада ва бошқалар бор, улар бизга молиявий ёрдам беришга ҳам рози, шу мақсадда Лондонда махсус Шарқий Европа таъмир банки ҳам ташкил қилинди, фақат энди биз ўзимизнинг ички иқтисодий қонунларимизни халқаро ҳуқуқ нормаларига монанд бўлишига эришишимиз, бериладиган ёрдамдан унумли фойдаланиш учун шарт-шароит яратишимиз керак.

Энди, Собир Шералиевич, яна битта масала, яъни совет ташқи сиёсати ва уни амалга оширувчи ташкилот ҳамда шахсларга нисбатан бўлаётган қаттиқ танқидларга ўз муносабатларимизни билдирсак.

С. Қурбонов — Демократик давлатда шу давлат органлари, ҳукумат ва унга кирувчи партиялар, кишиларнинг сиёсати ва фаолиятини танқид қилиш табиий бир ҳолдир, танқиднинг борлигига эмас, балки йўқлигига ажабланиш керак. Аммо танқид ҳаққоний ва холисона, конструктив, яъни ижобий бўлгандагина, у фойдали бўлади. Бунинг учун ҳар қандай танқидий фикрни асослаш, етти ўлчаб бир кес қабалида иш тутиш, унинг оқибатларини ўйлаб, йўл қўйилган хато ва камчиликларни тузатиш воситаларини кўрсатиш мақсадга мувофиқдир. Афсуски, ёзувчи Сергей Залигин айтганидек, бизнинг мамлакатда ҳамма танқидчига айланган. Бу ҳам майли-ю, танқид қиладиган ўртокларнинг кўплари орқа-олдинга қарамасдан, тўғрими-нотўғрими гапираверадилар. Чунончи, КПСС XXVIII съездида Совет ташқи сиёсати адресига ана шундай танқидлар бисёр бўлди, ҳаттоки раҳбариятимизни Шарқий Европа ва Германия масалаларида мамлакатимиз манфаатларидан чекинишда айблаш, М.С. Горбачевга чет элларга ташрифларни йиғиштириб қўйиш ҳақида маслаҳатлар ҳам бўлди.

Албатта, ташқи сиёсатимиз нуқсонсиз, бу соҳада камчиликлар йўқ, дейиш ҳам нотўғри бўлар эди. Халқаро майдонда қилиниши лозим бўлган ишларимизнинг миқёси кенг, вазифалар эса жуда кўпдир. Аммо камчиликларни баҳона қилиб, ютуқларни инкор этиш, қилинган ишларни қора бўёқлар билан бўяб ташлаш яхши эмас. Ундан қанча тезроқ қутулсак, ташқи сиёсатимизга ҳам, ички сиёсатимизга ҳам шунча кўп фойда келтирган бўламиз.

Қайта қуриш ва ташқи сиёсат мавзусига бағишланган суҳбатимизни машҳур олим ва маданият намояндаси, академик Д.С.Лихачёвнинг сўзлари билан тугатмоқчиман. Димитрий Сергеевич қайта қуришга баҳо бериб шундай деди:

"Биз улуғвор даврни бошдан кечирмоқдамиз-у, аммо унинг улуғворлигини етарлича фаҳмлай олмаяпмиз. Бу даврда шундай нарсалар борки, улар асрларга татигуликдир. Бу, энг аввало, дунё миқёсидаги халқаро сиёсатда юз бераётган ижобий ўзгаришлардир" ("Правда", 1990 йил, 3 октябрь).

Бу фикрга қўшилмай бўлмайди.

Иккинчи мулоқот

СОЦИАЛИЗМ ДУНЁСИ: ЯНГИЛАНИШ ЙЎЛИДАН

С. Қурбонов — Совет ташқи сиёсати бутун дунёга қаратилгандир. Жаҳондаги бирон-бир нуфузли ҳаракат ёки муаммо йўқки, бизнинг дипломатиянинг назаридан четда қолса. Шу билан бирга, ташқи фаолиятимизда устун аҳамиятига эга бўлган масалалар ва йўналишлар ҳам бор. Ана шулардан бири бизнинг социализм дунёси билан ўзаро, муносабатларимиздир.

Қайта қуриш амалга оширилиши туфайли Совет Иттифоқининг социалистик мамлакатлар билан муносабатларида ҳам жиддий ўзгаришлар юз берди.

Т. Солиев — Кейинги пайтда "социалистик системанинг емирилиши", "жаҳон социализмининг инқирози", "совет блокининг тугалланиши" каби гап-сўзлар кўпайиб кетди. Қизиғи шундаки, бу ҳақда Ғарбагина эмас, ўзимизда ҳам кенг ёзилмоқда ва айтилмоқда.

С. Қурбонов — Тўғри, биринчи навбатда Шарқий Европа мамлакатларидаги ўзгаришларга асосланиб, ана шундай фикрлар баён этилмоқда. Умуман, бу мавзу жуда кўпларни қизиқтиради. Аҳоли ўртасида халқаро аҳвол тўғрисида лекция ўқиганимда ёки суҳбатлар ўтказганимда менга шу ҳақда жуда кўп саволлар берадилар. Билмадим, бундай саволларнинг замирида нима ётади: оддий қизиқишми, безовталанишми ёки умид-орзуларми? Балки, ушбу сабабларнинг барчаси биргадир. Ҳар ҳолда Шарқий Европа мамлакатларида бўлиб ўтаётган воқеаларнинг сабаблари ҳам, моҳияти ҳам

ҳамма ўртоқларга тушунарли эмас, деб ўйлайман. КПСС XXVIII съездини бир эслайлик. Айрим делегатлар совет раҳбариятини иттифоқчиларимиздан ажралиб қолишда, қардош халқларга нисбатан хиёнат қилишда айбладилар десак, ҳеч қандай муболага бўлмайди. Бу нарсаларни тасодиф, деб ҳисобламасдан, балки жамиятимиздаги мавжуд бўлган кайфиятларнинг бир кўриниши, инъикоси деб қараш керак. Чунончи, запорожьелик А. Власов "За рубежом" ҳафтаномасига юборган хатида М. С. Горбачев ва Э. А. Шеварднадзенинг "ташқи сиёсий фаолиятини таҳлил этиб", улар" ...Шарқий Европадаги иттифоқчиларимизнинг манфаатларига хиёнат этдилар. ГДЖни НАТОга сотиб юбордилар, мамлакатимизга улкан иқтисодий зарар келтирдилар, барча иқтисодий алоқаларни бузиб ташладилар, унинг мудофаа қобилятини заифлаштирдилар, қурулланган ва жиқслашган НАТО блоки олдида бизни иттифоқчиларсиз қолдирдилар", деб ёзибди ("За рубежом", 1990 йил, № 30, 1-бет).

Хўш, ана шундай оҳангдаги ачиқ саволларга, такрорлайман, бундайлар ўзимизда ҳам йўқ эмас, биз нима деб жавоб берамиз?

Т. Солиев — Социализм қотиб қолган нарса эмас, балки нисбатан ёш, ривожланувчан, ўзгарувчан ижтимоий тузумдир. Унинг тараққиётида ҳаммани ҳайратда қолдирган муваффақиятлар, ёрқин саҳифалар ҳам, мураккаб дамлар, фожиали воқеалар, ҳар турли мушкилликлар ҳам бўлган.

Ҳозир ҳам жаҳон социализми мураккаб ўзгаришлар даврини бошдан кечирмоқда. 1989 йилнинг ўрталаридан бошлаб Шарқий Европа мамлакатларида туб сиёсий ўзгаришлар бошланди. Ўша йилнинг июнь ойида Польша давлат сейми — парламентига ўтказилган ҳақиқий демократик сайловлар натижасида "Солидарность" ("Бирдамлик") норасмий касаба уюшмасининг аъзолари ва тарафдорлари кўпчилик ўринларни эгаллашга муваффақ бўлди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин ҳозиргача ҳокимият тепасида турган Польша Бирлашган ишчи партияси эндиликда жумҳурият ҳукуматиғи тузиш ва унга раҳбарлик қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлди. Тўғри, сал олдинроқ ўтказилган "думалоқ стол" атрофидаги музокараларда келишилганидек, Польша янги ҳукумати таркибига бир неча коммунистлар ҳам кирдилар. ПБИПнинг атоқли намояндаси генерал Войцех Ярузельский янги таъсис этилган Польша президенти лавозимига сайланди. Лекин бари бир ҳокимият коммунистлар қўлидан кетди.

Урушдан кейинги Польша тарихида биринчи марта "Солидарность" раҳбариятининг аъзоси, маълумоти бўйича юрист, касбукори бўйича журналист, 62 яшар Тадеуш Мазовецкий бош вазир бўлди.

Ўшандан буён ўтган бир йилдан кўпроқ вақт ичида Польшада жиддий ўзгаришлар, биринчи навбатда иқтисодий соҳасида бошланди. Янги ҳукумат мамлакат экономикасини чуқур тангликдан чиқаришнинг дастурини ишлаб чиқди ва зудлик билан амалга ошира бошлади.

С. Қурбонов — Шу ерда олдинлар ҳам иқтисодий ислоҳот, режа

ва дастурлар кўплаб ишлаб чиқилганлиги, ammo амалга оширилмай қолиб кетганлигини эслатиб ўтиш керак. Маълумки, 70—80 йилларда Польша Ғарбдан 47 миллиард долларга тенг бўлган қарз олди ва унинг эвазига ўзининг саноатини ривожлантиришга уриниб кўрди. Лекин унинг натижаси нима бўлганини биз биламиз. Мамлакат Ғарбдан иқтисодий қарамликка тушай деб қолди, саноат ишлаб чиқаришида эса сакраш бўлгани йўқ. 1988 йилга келиб қарзлар бўйича тўловларга Польша 50 миллиард доллар сарфлаган бўлса ҳам у Ғарбдан яна 39 миллиард доллар қарздор эди. 80 йилларда мамлакатда сиёсий танглик кучайган пайтда Ғарб молиявий ёрдамани тўхтатиб қўйди. Иқтисодий аҳвол яна ҳам кескинлашди.

1989 йилнинг бошларида Польшанинг собиқ ҳукумати иқтисодиётни соғломлаштиришнинг навбатдаги режаларини эълон қилди. Озиқ-овқат танқислигини юмшатиш мақсадида мазкур маҳсулотларга давлат нархларини белгилаш практикасидан воз кечилди. Миллий пул-злотихнинг қадрини барқарорлаштиришни ҳамда инфляцияни жиловлашни кўзлаб валюта айирбошлаш эркинлигига ўтилди.

Лекин бу ва бошқа иқтисодий тадбирлар тескари натижа берди. Америка долларининг нархи уч баробар ошди. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг нархи 600—800 фоизга қадар кўтарилди. Дўконларнинг пештахталари бўшаб қолди. Меҳнаткашлар ўртасида норозилик кучайди. Оммавий иш ташлашлар бошланди. Бу эса иқтисодиётга салбий таъсир қилиб, саноат ишлаб чиқаришининг пасайишига, уй-жой қурилишининг қисқаришига, чорвачилик маҳсулоти тайёрлашнинг камайишига олиб келди.

Бунинг охири нима билан тугаганини биз биламиз: парламентга ўтказилган эркин сайловларда овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган фуқароларнинг кўпчилиги ПБЙПдан, унинг раҳбарлигидаги ҳукумат сиёсатидан юз ўгирди, жиддий ўзгаришларни ваъда қилган "Солидарность" тарафдорларини қўллаб овоз берди. Шунинг учун ҳам Польшанинг янги ҳукумати тамомила янгича иқтисодий сиёсат юритиши керак эди.

Т. Солиев — Польшанинг янги ҳукумати ишлаб чиққан иқтисодий режа, унинг асосий муаллифи бўлган бош вазир ўринбосари ва молия маҳкамасининг собиқ бошлиғи Л. Бальцерович номи билан юритилади. "Бальцерович режаси"нинг асосий моҳияти ўта марказлаштирилган ва маъмурий-расмийчилик тузилма чангалидан қутилмаётган давлат иқтисодиётини кескин равишда "эркин бозор" ва хусусий мулкчилик томон буриб юборишдан иборатдир.

С. Қурбонов — Яъни марказлашган — давлат иқтисодиётидан бозор иқтисодиётига ўтиш мўлжалланган экан-да?

Т. Солиев — Худди шундай. Тадеуш Мазовецкий шу масалада ўз фикрини бундай деб баён қилган эди: "...бизнинг фалсафа қуйидагича: давлат, маъмурият ишлаб чиқаришни ташкил этиш

билан шуғулланмасликлари ва қандайдир бўғинлар орқали уларни бошқармасликлари лозим. Улар шундай ҳуқуқий, сиёсий ва ижтимоий шарт-шароитлар яратишлари керакки, одамларда жамият учун зарур бўлган нарсаларни ишлаб чиқаришдан манфаатдорлик пайдо бўлсин, улар шу ишдан наф кўрсинлар" ("Известия", 1989 йил, 25 август).

Мен ушбу масалага муфассал тўхтаётганимнинг сабаби шуки, биз ҳам ана шу йўлни босиб ўтишимиз, мамлакатимизда бозор муомаласини жорий этишимиз ҳаётий зарурат бўлиб қолди.

С. Қурбонов — Лекин поляк варианты, "шок терапия"си бизга тўғри келмайди, биз у йўлдан бора олмаيمиз, деган гаплар СССР Олий Совети сессияси минбаридан, матбуот саҳифаларида ва телевидение экранларидан кўп айтилди.

Т. Солиев — Бу ерда гап бозор иқтисодига ўтишнинг усул ва суръатлари тўғрисида бормоқда. Албатта, Польшада бурилиш жуда тез ва кескин бўлди. Унинг ижтимоий оқибатлари жуда оғир бўлмоқда. Польша Марказий планлаштириш бошқармасининг (Давлат план комитети ўрнига тузилган ташкилот) маълумотларига кўра, 1990 йилда ўтган йилдагига нисбатан саноат ишлаб чиқариши 24 фоизга, миллий даромад эса 20 фоизга кам бўлди, фуқароларнинг реал даромадлари қарийб учдан бир ҳисса камайди. Устига устак дегандай, уй ҳақи, коммунал хизматлар, телефондан фойдаланиш қимматлашмоқда, нарх-наволар баланд. Ишсизлар сони кундан-кунга кўпаймоқда: июнь ойида ярим миллиондан зиёд ишсиз бўлса, йилнинг охирига бориб бир миллион 300 минг киши ишсиз қолди.

Иқтисодий ислохотнинг отаси Л. Бальцеровичнинг ўзи ҳам унинг дастури амалга оширилиши натижасида ишсизлик, меҳнаткашлар даромадларининг камайиши ва ишлаб чиқаришнинг тушиб кетганлигини тан олди.

С. Қурбонов — Лекин истеъмол бозорида аҳволнинг ўзгарганлигини, дўконларда хилма-хил товарлар пайдо бўлганлигини ҳам айтиб ўтиш керак.

Т. Солиев — Бу гапингиз рост. Ҳозир магазинларнинг пештахталари турли моллар билан тўла. Аммо бу истеъмол молларини ишлаб чиқариш кўпайганининг натижаси эмас, балки аҳолининг харид қобилияти пасайганидандир.

С. Қурбонов — Ана шу муносабат билан поляклар орасида ҳазилчи рассом Э. Липанскийнинг қуйидаги мутойибаси тарқалган: ахир, мамлакатимиз фақат ҳақиқатни айтадиган ҳукуматга эга бўлди-да. У аҳвол ёмонлашади, дедими, ёмонлашди.

Т. Солиев — Ушбу ҳазил-мутойибада бугунги Польшадаги аҳвол акс эттирилган, албатта. Польша ҳукумати ўз иқтисодий сиёсатига ўзгартишлар киритмоқчи бўлиб турган бир пайтда мамлакатда сиёсий вазият яна бироз бўлса-да беқарорлашди. "Солидарность"нинг раҳбари Лех Валенса ва унга яқин кишилар Т. Мазовецкий ҳукумати

ислоҳотларни етарлича куч-ғайрат ва тезкорлик билан олиб боролмаётир. Давлат тепасида собиқ коммунист, 80-йиллар бошида мамлакатда фавқулодда ҳолат жорий қилган кишининг туриши ва парламентда (сеймда) собиқ ПБИП тарафдорларининг бўлиши ҳам чуқур ўзгаришлар ўтказишга халақит бермоқда, деган гапларни тарқатдилар. У эмас—бу эмас, Лех Валенса Польша президенти бўлишга қаттиқ бел боғлади.

Т. Мазовецкий ва унинг тарафдорлари Л. Валенса уларга қўйган айбларни рад этдилар ва белгиланган йўлдан қатъийлик билан бормоқчи эканликларини билдирдилар. "Солидарность" ҳаракатида ажралиш юз берди. Валенсанинг сиёсати ва хатти-ҳаракатидан норози бўлганлар бошқа ташкилотлар тузмоқдалар. Шундай қилиб, ҳокимият тепасига келган кучларнинг сафлари бўлинди.

С. Қурбонов — Лекин сўл кучларнинг сафларида ҳам бирлик йўқ. Маълумки, Польша Бирлашган ишчи партияси янги вазиятга мослаша олмай, сиёсий майдондан ғойиб бўлди. ПБИПнинг шу йил январь ойида ўтган XI қурултойи унинг сўнгги анжумани бўлди. Партия ўз фаолиятини тугатди. Унинг ўрнига тузилган янги партия Польша Жумҳурияти социал-демократияси номини олди. Лешек Миллер унинг бош котиби бўлди. ПБИПнинг вориси бўлган янги сўл партиянинг аҳволи ҳозир оғир. Бугун мамлакат бўйлаб собиқ коммунистларни, айниқса партия аппаратида ишлаган кишиларни ишдан бўшатиш, партия ташкилотларини ишлаб чиқаришдан суриб чиқариш, собиқ ПБИПнинг мол-мулкни, жумладан биноларини тортиб олиш авж олди. Ҳукумат таркибидаги собиқ 4 коммунист ҳам истеъфога чиқишга мажбур бўлди. Вужудга келган янги вазиятда Войцех Ярузельский ҳам президентлик муддатини қисқартириш лозимлиги тўғрисида таклиф киритди. Польша сейми президентлик муддатини қисқартириш тўғрисида ва парламентнинг янги таркибини муддатидан олдин сайлаш тўғрисидаги қонунларни қабул қилиш билан бирга давлат бошлиғини тўғри, умумхалқ сайловлари йўли билан сайлашга ўтиш ҳақидаги тузатишларни конституцияга киритди.

Шундай қилиб, 1989 йил сайловларидан кейин бир ярим йил ўтар-ўтмай яна ҳокимият учун кураш бошланди. 1990 йилнинг ноябрь-декабрь ойида ўтган ушбу сайловларда президентлик курсисига даставвал, "Солидарность"нинг намояндалари Л.Валенса ва Т.Мазовецкий асосий даъвогарлар эдилар. Лекин тўсатдан канадалик поляк, миллионер С. Тиминский курашга аралашиб, унинг биринчи даврасидаёқ иккинчи ўринга чиқиб олди.

9 декабрда ўтказилган сайловларнинг иккинчи даврасида (чунки биринчи даврасида — 25 ноябрь куни номзодлардан ҳеч бири овозларнинг ярмидан кўпини олишга муваффақ бўлмаган эди) Л. Валенса рақиби С. Тиминскийдан анча кўп овоз олиб, Польшанинг янги президенти этиб сайланди.

70-йилларнинг охири — 80-йилларнинг бошларида ишчилар ҳаракатида фаол қатнашиб, "Солидарность" касаба уюшмасини тузган, маъмурий-қўмондонлик тузумини очиқ курашда енган оддий ишчи (слесарь) Польша давлатининг янги бошлиғи бўлди. Унинг топшириғи билан тузилган жумҳуриятнинг янги ҳукумати мамлакатда иқтисодий ва сиёсий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлидан бормоқчи.

Т. Солиев — Совет Иттифоқида тобора кучайиб бораётган қайта қуриш шамоли аста-секинлик билан бошқа социалистик мамлакатларга ҳам етиб бормоқда. Чунончи, инқилобий ўзгаришлар Польшага ўхшаб, 1989 йили Венгрияда ҳам кенг миқёсда бошланди.

С. Қурбонов — Шу масалага аниқлик киритайлик. Венгриянинг собиқ раҳбарлари — Венгрия социалистик ишчи партиясининг намояндалари совет қайта қуришидан илҳомланиб, 1986 йилдаёқ мамлакат ривожланишида рўй берган нохуш ҳолатларни таҳлил қилдилар. Партия Марказий Комитетининг 1987 йил июнь Пленуми эса жумҳурият ҳукуматига иқтисодиётни барқарорлаштириш дастурини ишлаб чиқишни топширди. Ҳақиқатан ҳам, шундай дастур тайёрланиб, у парламент томонидан тасдиқланди ҳам. Лекин вақт бой берилди.

Т. Солиев — Венгер коммунистларининг вақтни бой бериб қўйганликлари ҳақидаги мулоҳазангиз жуда ўринли. Ахир, Венгрия социалистик ишчи партиясининг Янош Кадар бошчилигидаги раҳбарияти 60-йиллардаёқ, аниқроғи 1968 йилдан бошлаб, мамлакатда иқтисодий ислоҳотлар ўткази бошлаган эди. Социалистик бозор иқтисодиётини вужудга келтириш вазифаси қўйилди. Натижада миллий даромад ва аҳолининг реал даромадлари анчага ўсди. Венгрия турмуш даражаси юқори бўлган мамлакатлар қаторига кирди.

Лекин етмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида мамлакат халқ хўжалиги жиддий қийинчиликларга дуч келди. Иқтисодий ривожланиш ва халқ фаровонлигининг ўсиш суръатлари пасая бошлади. Ғарб давлатларидан олинган қарзлар кўпайиб, 1988 йилда 18 миллиард долларга етди. 80-йилларнинг ўрталаридан бошлаб ишлаб чиқаришда турғунлик, нарх-навоининг ўсиб бориши, аҳоли турмуш даражасининг пасайиши каби иллатлар кучая борди. Ҳукуматнинг ўзи реал иш ҳақини 9—10 фоизга, реал даромадларни эса 2—3 фоизга қисқартиришга мажбур бўлди. Ҳар қандай партия, ҳукумат ана шундай сиёсат юргизганда ҳам халқда норозилик кучаяди, жамиятда иқтисодий қийинчиликларнинг оқибати сифатида сиёсий танглик юзага келади.

Нега шундай бўлди, деб сўраш табиийдир. Венгер коммунистларининг ўзлари бу саволга жавоб қидириб, асосий сабаблар: йигирма йил олдин бошланган иқтисодий ислоҳотни охирига етказмаслик, уни ярим йўлда қолдириб кетиш, иқтисодий ислоҳот йўлига тўғаноқ бўлган сиёсий тўсиқларни вақтида бартараф этмаслик, яъни иқтисодий ислоҳотни сиёсий ислоҳот билан тўлдирмаслик ва бошқалар

деб топдилар. Демак, Венгриянинг собиқ раҳбарлари ишни яхши бошлаб, уни охирига етказмадилар.

С. Қурбонов — Венгрия социалистик ишчи партияси собиқ раҳбариятининг сиёсати ва фаолиятида изчилликнинг етишмаслиги, йўл қўйилган хато ва камчиликлар партия нуфузига катта зарар келтирди. Мана бир мисол: 1988 йил май ойида партиянинг конференцияси дастурий вазифаларни аниқлаган эди. Аммо бир йил ҳам ўтмасдан ана шу масалага яна қайтиш, унга аниқлик киритиш зарур бўлиб қолди. Венгрия социалистик ишчи партияси МК 1989 йил март Пленумида партиянинг ҳозирги тарихий босқичдаги вазифалари баён этилган қисқа муддатли янги ҳаракат дастури ишлаб чиқилди. "Венгрия Социалистик ишчи партияси нимага интилмоқда?" деб номланган бу ҳужжатда партиянинг мақсади — демократик социализм қуриш эканлиги таъкидланди. Бунинг учун, дейилади ўша ҳужжатда, социализм тўғрисидаги нотўғри тасаввурлардан воз кечиш, олдинги сиёсий хатолар, субъективизм ва бюрократизм билан алоқани узиш талаб этилади.

Венгер коммунистларининг ташаббуси билан мамлакатда сиёсий плюрализм, яъни сиёсий кўп хиллик, кўп партиявийлик, мулк ислоҳоти, 1956 йилги сиёсий ишларни қайта кўриш бошланди, Асосий қонун — конституцияга муҳим ўзгартиришлар киритилди. Кўп ўтмай Венгрияда ўнлаб сиёсий партия ва ташкилотлар, норасмий ҳаракатлар тузилиб, улар жуда фаол фаолият кўрсата бошладилар.

Янгиланиш йўлига кирган Венгрия социалистик ишчи партияси жиддий ички қийинчиликларга ҳам дуч келди. Унинг сафларида партияни сақлаб қолиб, уни жиддий тарзда ислоҳ қилиш тарафдорлари билан бир қаторда унинг ғоявий-ташкилий асосларидан тамомила воз кечиб, социал-демократик йўналишдаги янги партияни тузиш тарафдорлари ўртасида кураш бошланди.

Т. Солиев — Бу курашнинг нима билан тугаганини биз биламиз: 1989 йил октябрида Венгрия социалистик ишчи партиясининг XIV съездида ўттиз йил мобайнида ҳокимият тепасида турган ушбу партия, яъни Венгрия коммунистларининг партияси тугатилганлиги тўғрисида қарор қабул қилинди. Унинг негизида янги Венгрия социалистик партияси тузилди. Съезднинг ушбу қарорига қўшилмаган коммунистлар ВСИПни сақлаб қолишни ихтиёр этдилар. Лекин иккала партия сафларида ҳозир собиқ ВСИП сафларидагидан 8—10 марта кам аъзо бор. 1990 йилнинг бошида Венгрия социалистик партияси аъзоларининг сони 50 минг нафарни, Венгрия социалистик ишчи партияси аъзолари ҳам тахминан шунчани ташкил этди.

С. Қурбонов — Энг ачинарлиси шуки, Венгриядаги сўл кучлар бўлиниб кетдилар ва бундан уларга қарши турган, социализм ғояларини қоралайдиган, антикоммунизмни байроқ қилиб олган ҳаракатлар унумли фойдаланмоқдалар. 1990 йил март ойида

ўтказилган сайловларда сўл партиялар — социал-демократлар, аграр уюшма, Халқ fronti ва ВСИПнинг номзодлари учун сайловчиларнинг 20 фоизи овоз берди. Лекин улар алоҳида-алоҳида бўлиб ҳаракат қилганликлари оқибатида дурустроқ натижага эриша олмадилар. Шунинг учун Венгрия парламентида жиддий сўл оппозиция, яъни мухолиф кучларнинг нуфузли гуруҳи йўқ.

Т. Солиев — Шундай қилиб, айтиш мумкинки, Венгрияда бошланган туб ўзгаришлар жараёнида ўтган сайловлар натижасида ҳокимият коммунистлар қўлидан ўнг партиялар қўлига ўтди. Венгрия давлат кенгаши, яъни парламентда барча (386) ўринларнинг 60 фоизга яқинини эгаллаган Венгрия демократик анжумани ва унинг иттифоқчилари ҳукумат туздилар. ВДАнинг раҳбари 58 яшар тарихчи Ёжеф Анталл бош вазир этиб тайинланди.

ВДАнинг оппозицияда турган йирик либераллар партияси — Эркин демократлар уюшмаси (унинг парламентда 35 ўрни бор) билан тил бириктириши натижасида либералларнинг йирик намояндаси 66 яшар ёзувчи Арпад Гёнц Венгрия президенти этиб сайланди.

С. Қурбонов — Қизиғи шундаки, ушбу кучлар ҳокимият тепасига келмасдан олдин президентни тўғри ялпи сайловларда сайлашни талаб қилган бўлсалар, парламентда кўпчилик ўринларни эгаллаганларидан кейин депутатлар томонидан сайлашнинг тарафдори бўлиб қолдилар. Сўл кучларнинг талаби билан ўтказилган референдум ҳам уларнинг фойдасига ҳал бўлди.

Венгриядаги ҳозирги аҳволга турлича баҳо берилмоқда. Венгрия социалистик ишчи партиясининг раҳбари Дюла Тюрмер ҳокимият буржуа партиялари қўлига ўтди, деб ҳисоблайди. Венгрия қуролли кучлари, ички ишлар вазирлиги, кўпгина йирик корхоналарнинг раҳбарлари алмаштирилди. Давлат корхоналарини хусусий мулк эгалари, шу жумладан чет элликларга сотиш бошланди. Яхши самара берган қишлоқ хўжалик кооперативларини тугатиш мақсадида ер ислоҳотини ўтказиш тўғрисидаги овозлар эшитилмоқда. Мамлакатдаги умумий иқтисодий аҳвол ёмонлашмоқда.

Давлат бошлиғи Арпад Гёнц аҳволга оптимистик баҳо бермоқда. Унинг фикрича, "системанинг алмаштирилиши" деб ном олган чуқур ўзгаришлар жараёни ҳозирча кўпроқ сиёсий соҳани қамраб олди. Кўп партиявий тузум ташкил топди. Венгриянинг янги Асосий қонуни қабул қилинди. Ҳокимият тепасига коалицион, яъни аралаш ҳукумат келди. Маҳаллий бошқарув органлари янгиланди. Иқтисодиётда эса ўзгаришларнинг миқёси унчалик кенг эмас, деб ҳисоблайди А. Гёнц.

Т. Солиев — Венгриянинг ташқи сиёсатида ҳам жиддий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Мамлакатнинг янги раҳбарлари Венгриянинг ташқи сиёсатини Ғарбга қараб буришга ҳаракат қилмоқдалар. Жумҳурият ҳудудида вақтинча турган совет қўшинларини мамла-

катдан тезроқ олиб чиқиб кетиш талаб этилди ва бу иш ўтган йилдаёқ бошланди. Венгрия 1991 йилда Варшава Шартномаси ташкилотидан чиқиш хоҳишини ҳам билдирди. Мамлакатнинг Ғарб иқтисодий ва сиёсий ташкилотларига аъзо бўлиши учун ҳаракат қилинмоқда.

Энди, Собир Шералиевич, Шарқий Европадаги собиқ социалистик давлат ва умуман собиқ давлат — Германия Демократик жумҳуриятидаги воқеаларга тўхтаб ўтсак.

С. Қурбонов — Жуда яхши. 1989 йил октябригача ушбу мамлакат энг барқарор социалистик жамият бўлиб ҳисобланар эди. Ҳар ҳолда старли ахборот ва ошкоралик бўлмагани учун узоқдан шундай тасаввур этар эдик. 7 октябрда жумҳуриятнинг 40 йиллиги тантанали равишда нишонланди. Унинг босиб ўтган йўли, муваффақиятлари тўғрисида кўплаб маърузалар қилинди, нутқлар бўлди, мадҳиялар айтилди. Эсимда бор, ўша кезлари жумҳурият коммунистларининг собиқ раҳбари ва Давлат кенгашининг раиси Эрих Хонеккер "Правда" рўзномасида эълон қилган мақоласида Германия Демократик Жумҳуриятининг социалистик ижтимоий тузуми доимий равишда ривожланиб, яхши самара бермоқда, деб мақтанган эди. Жумҳурият Вазирлар Кенгаши раиси Вилли Штофнинг ўша йили 6 октябрда "Известия" рўзномасида босилган мақоласи ҳам "Барқарорлик ва жўшқинлик" деб номланган эди. Ҳа, собиқ ГДЖнинг собиқ раҳбарларининг ўзларига ишончлари жуда кучли эди. Жумҳуриятнинг иқтисодий аҳволи бошқа социалистик мамлакатларга, чунончи Совет Иттифоқига нисбатан анча яхши, аҳолининг турмуш даражаси бизга нисбатан юқори эди. Хонеккер ва унинг атрофидагилар Совет Иттифоқи ва бошқа социалистик мамлакатларда амалга оширилаётган қайта қуришга менсимаслик назари билан қарадилар.

Т. Солиев — Германия Демократик Жумҳурияти раҳбари мухбирларнинг қайта қуришга унинг муносабати тўғрисидаги саволларига, биз бу босқичдан аллақачон ўтганмиз, шунинг учун бизга унинг кераги йўқ, деб айтган сўзларини ўша кезларда матбуот органлари ёзган эдилар.

С. Қурбонов — Бу ютуқлардан мағрурланиб, реал ҳаётдан узоқлашиб қолишнинг натижаси эди. Жумҳурият аҳолиси ўртасида норозилик кучайиб бораётганлигини, халқ демократик ўзгаришларни талаб қилаётганлигини кўрмадилар, тушунмадилар. Ўзгача фикрдаги кишиларни таъқиб қилиш, қамаш ҳоллари тобора кўпайиб борди.

Натижада, жумҳурият 40 йиллиги муносабати билан бошланган намойишлар кўп ўтмай норозилик намойишларига, партия ва ҳукуматга қарши чиқишларга айланиб кетди. Минг-минглаб кишилар, ёшлар уюшмасининг аъзолари, коммунистлар митинг ва кўча намойишларида қатнашдилар.

Жумҳурият фуқароларининг раҳбариятга қарши чиқишлари

оммавий, давомли ва кескин тус олгандан кейин 1989 йил 18 октябрда Э. Хонеккер истеъфога чиқишга мажбур бўлди. Германия Социалистик бирлашган партияси ва жумҳурият ҳукумати раҳбарияти тўла алмаштирилди. Партия янгиланиш йўлига чиқиб олди. Унинг сиёсати, дастурий мақсадлари, низоми, ҳаттоки номи ҳам янгиланди. Ҳозир у Демократик социализм партияси деб аталади.

Т. Солиев — Шарқий Германиядаги воқеалар сайёҳлар сифатида Чехословакия ва Венгрияга бориб қолган юзлаб жумҳурият фуқароларининг Ғарбий Германияга ўтиб кетишга уринишларидан бошланди, шекилли?

С. Қурбонов — Тўғри. Сайёҳлар сифатида ушбу мамлакатларга борган Шарқий немислар ўз ватанларига қайтиб кетишдан бош тортиб Ғарбий Германияга ўтказиб юборишни талаб қилдилар. Германия Демократик Жумҳуриятининг ўзида ҳам яширинча чегарадан ўтиб кетганлар сони кўпая борди. 9 ноябрда эса омманинг тазйиқи остида 1953 йил 13 августида Шарқий Берлин атрофида барпо этилган бетон деворни қулатиш бошланди. Германия Демократик Жумҳурияти билан Ғарбий Берлин ва Германия Федератив Жумҳурияти ўртасидаги чегаралар очиб юборилди. Ханс Модров ҳукумат раиси этиб сайланди. Партия Марказий Қўмитасининг янги бош котиби Эгон Кренц ва Сиёсий бюронинг янги таркиби, сал ўтмай бутун Марказий Қўмитаси истеъфога чиқди. Хонеккер ва унинг сафдошлари партия сафларидан ўчирилдилар. Жумҳурият коммунистлари партиясининг фавқулодда съездида (8—9 декабр кунлари, унинг раиси этиб 41 яшар адвокат Грегор Гизи сайланди). 19—20 декабрда эса Ғарбий Германия канцлери Г. Коль билан Шарқий Германия раҳбари Х. Модравнинг биринчи учрашуви бўлиб ўтди. Шу вақтдан бошлаб Германиянинг иккала қисмини бирлаштиришга интилиш кучли умумхалқ ҳаракатига айлана бошлади. Шу ҳақдаги бевосита музокаралар эса 1990 йил 20 февралда бошланди.

Март ойида ўтказилган эркин, демократик сайловларда Германия Демократик Жумҳурияти фуқаролари Ғарбий Германия билан қўшилиш йўлини узил-кесил танлаганликларини билдирдилар. "Социализм ҳеч қачон керак эмас!" шиорини кўтариб чиққан "Германия учун" деб аталувчи ўнг партиялар уюшмаси (унинг етакчиси Шарқий Германиянинг христиан-демократлар уюшмаси эди) сайловларда муваффақият қозониб, аралаш ҳукумат тузди. Собиқ коммунистларнинг фақат учдан бир қисми кирган Германия Демократик социализм партиясининг номзодларига сайловчиларнинг 18 фоизи овоз берди, холос. Польша ва Венгриядагидек бу ерда ҳам сайлов олди кураш жараёнида кучсизланган собиқ ҳукмрон партия ва бошқа сўл партиялар парокандаликда ҳаракат қилдилар. Ўнг партиялар эса аксинча, ўз сафларини бирлаштириб, жиддий ютуқларга эришдилар.

Т. Солиев — Сизнинг ушбу мулоҳазангизни жуда тўғри деб ҳисоблайман. Шу билан бирга Германия Демократик Жумҳурия-тининг тақдири масаласига келганда, нима сабабдан социализм шароитида яшаб келган халқнинг кўпчилиги капиталистик тузумни афзал кўрдилар, деган саволни беришга ҳам ҳақлимиз.

С. Қурбонов — Хўш, шу қонуний саволга нима деб жавоб берамиз?

Т. Солиев — Менимча, асосий жавоб шуки, Шарқий Германияда социализм ўзининг афзалликларини намойиш эта олмади. Ғарбий Германия билан иқтисодий мусобақада ютқазди. Юксак меҳнат унумдорлигига эриша олмади. Ўз фуқароларига муносиб ҳаёт шароитларини яратиб бера олмади.

С. Қурбонов — Афсуски, бу хулоса бошқа социалистик мамлакатларга ҳам тааллуқлидир. Социализмнинг тоталитар, маъмурий-бюрократик модели ҳеч бир мамлакатга шуҳрат келтиргани йўқ. Аксинча, бундай сохта социализм ўзининг ночорлигини, халқ манфаатларидан узоқда эканлигини намойиш этди. Шунинг учун ундан халқнинг юз ўгиришига ажабланмаслик керак.

Бу хулоса қўшни Чехословакия мисолида ҳам тасдиқланади. Воқеалар хроникаси билан таништириб ўтаман: 29 октябрь 1989 йил. Пойтахт Прага шаҳрининг Вацлав майдонида кўп минг кишилик халқ намойиши бўлиб, унинг қатнашчилари мамлакатда чуқур демократик ўзгаришларни ўтказишни талаб қилдилар. Полиция 120 кишини қамоққа олди.

17 ноябрь 1989 йил. Прагада студентларнинг 15 минг кишилик намойиш ва митинглари бўлиб ўтди. Студентларнинг асосий талаблари: мамлакат ҳаётини демократиялаштириш. Полиция намойишчиларни тарқатиб юборди. Ярадор бўлган ва ҳибсга олинганлар бўлди.

24—25 ноябрь. Чехословакия Коммунистик партияси Марказий Қўмитасининг Бош секретари М. Яқеш ва партиянинг бошқа раҳбарлари истеъфо бердилар. К. Урбанск партия Марказий Қўмитасининг янги бош секретари этиб сайланди.

30 ноябрь. ЧССР Конституциясига ўзгаришлар киритилди. Компартиянинг жамияттаги раҳбарлик роли тўғрисидаги 4-модда ундан чиқариб ташланди.

10 декабрь. Мариан Чалфа бошчилигида Чехословакиянинг янги ҳукумати тузилди. Армия ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларида партия ташкилотлари ва органларини тугатиш тўғрисида қарор қилинди.

20 декабрь. Чехословакия Компартиясининг навбатдан ташқари съездида Л. Адамец партиянинг раиси, В. Могорита Марказий Комитетнинг биринчи котиби этиб сайланди.

28—29 декабрь. Мамлакатда муддатидан олдин сайловлар ўтказилиб, ёзувчи Вацлав Гавел Граждан анжуманининг раҳбари,

президент бўлди. Тўла галаба қозонган ушбу халқ инқилоби тарихга "юмшоқ инқилоб" номи билан кирди.

Т. Солиев — Ушбу инқилоб, асосан қурбонларсиз, тинч йўл билан галаба қозонганлиги учун шундай деб аталган бўлса керак. Лекин Чехословакия халқлари бунга осонлик билан етиб келмаганлари, қарийб 30 йил бундан олдин "Прага баҳори" ва август воқеалари бўлиб ўтганлигини биз яхши биламиз.

Чехославкиянинг собиқ раҳбарлари А. Дубчек, О. Черник ва бошқалар 1968 йил бошларида сиёсий ва иқтисодий ислоҳотлар йўлини танладилар. Мақсад социализмнинг моддий-техника базасини мустақамлаш, социалистик демократия ва ўз-ўзини бошқариш системасини такомиллаштириш эди. Лекин социалистик янгиланиш жараёни ўша йил август ойида қўпол равишда тўхтатилди. Совет Иттифоқи бошчилигидаги Варшава Шартномаси иштирокчилари бўлган Болгария, Германия Демократик Жумҳурияти, Польша ва Руминия Чехословакияга ўз қўшинларини юбориб, унинг ички ишларига аралашдилар. "Прага баҳори" топталди.

С. Қурбонов — Ҳақиқат букилади-ю, аммо синмайди деганларидай, 1968 йилда топталган инқилобий янгиланиш куртаклари бутунлай йўқ бўлиб кетмади. Вақти келиб улардан олдин гуллар, кейин эса мевалар ҳосил бўлди.

Беш социалистик давлат раҳбарлари ва Совет ҳукумати 1968 йил августида Чехословакияга қўшин юборилишини қораладилар. Бу билан биз Чехословак халқидан расмий равишда кечирим сўраган бўлдик.

Энг муҳими шуки, биз ўтмишдан тўғри хулосалар чиқариб, унинг аччиқ сабоқларини унутмай тараққиёт йўлини эркин танлаш қондасига қатъий риоя қилмоқдамиз.

Т. Солиев — 1989 йил кеч кузда яна бир социалистик мамлакатнинг тақдирида бурилиш даври бошланди. Мен Болгарияни кўзда тутяпман. Бу мамлакатнинг собиқ раҳбари Болгария Компартияси Марказий Қўмитасининг 78 яшар бош секретари Тодор Живков ҳам қайта қуриш шамолининг йўлини тўсишга кўп уринди. 30 йилдан кўп вақт ичида ҳокимиятни ўз қўлида сақлаб келган Т. Живков тўдаси мамлакатни чуқур иқтисодий, ижтимоий, сиёсий тангликка олиб келди. Жамият ва бошқарув системасидаги бузилишлар, раҳбариятнинг қўпол хатолари халқ хўжалигининг инқирозга юз тутишига, ташқи қарзларнинг кўпайишига, турмуш даражасининг пасайишига, миллатлараро муносабатларнинг ёмонлашувига, маънавий қадриятларнинг тушкунлигига сабабчи бўлди.

Партия ва жамиятдаги соғлом кучлар йиғилиб қолган муаммоларни ечиш учун туб ўзгаришлар ясашни талаб қилиб чиқдилар.

Болгария Компартияси Марказий Қўмитасининг 1989 йил 20 ноябрда бўлиб ўтган пленуми Т. Живковнинг истеъфосини қабул

этди. Сал ўтмай Болгария Давлат кенгаши раиси лавозимидан ҳам бўшатилды. Кейинчалик партия сафларидан ўчирилиб, жинойи жа-
вобгарликка тортилды. Болгария ташқи ишлар вазири бўлиб ишлаган,
Т. Живковга очиқ қарши чиққан Петер Младенов партия ва давлат
раҳбари этиб сайланди.

Шу нарсани алоҳида таъкидлаш керакки, Болгарияда янгиланиш,
покланишнинг ташаббускори бўлган болгар коммунистик партия-
сининг ўзи қайта қуришга шаҳдам киришди. Партия Марказий
Қўмитасининг қатор пленумлари ва навбатдан ташқари 1990 йил
январда чақирилган XIV съездида мамлакатдаги аҳвол чуқур таҳлил
этилиб, унга ҳолисона баҳо берилди, ҳозирги замон социалистик
партиясини тузиш ва демократик жамият барпо этиш йўли танланди,
ички ва ташқи сиёсат янгиланди.

Болгария Компартияси Марказий Қўмитасининг собиқ котиби
Т.Живков даврида қувғин қилинган файласуф олим Александр Лилов
партиянинг янги раҳбари этиб сайланди. Съезд ё Болгария Ком-
партияси тўла янгиланади ёки жамиятнинг ишончини йўқотади,
қўшни социалистик мамлакатлар компартияларининг аҳволига тушиб
қолади, деб огоҳлантирди.

Живков ҳукмронлиги йилларида обрўи тўкилган Компартия
ўтмишнинг юкидан қутилиш ва халққа хизмат қилишга қаттиқ бел
боглаганлигини кўрсатиш мақсадида ўзининг Димитр Благоев асос
солгандаги эски номини, яъни Болгария социалистик партияси деган
тарихий номини тиклади. Унинг ташаббуси билан Болгария
Коммунистияси ўзгартирилди. Коммунистлар партиясининг жамия-
ятдаги раҳбарлиги тўғрисидаги қоида ундан олиб ташланди. Кўп
партиявийлик жорий этилди. Бу далиллар Болгарияда демок-
ратиялаштириш жараёни тез суръатлар билан амалга оширила
бошлаганидан дарак беради.

Ана шундай вазиятда 1990 йил июнь ойида Буюк халқ мажлисига
ўтказилган биринчи эркин ва демократик сайловларда Болгария
социалистик партияси жамиятдаги биринчи партия бўлиб қолганлиги
билинди. Партия парламентда энг кўп ўринга эга бўлди. Петер
Младенов Болгария президенти этиб сайланди. Болгария социалистик
партиясининг яна бир атоқли намоёниси Андрей Лукановга янги
ҳукуматни тузиш топширилди.

С. Қурбонов — Лекин қайта қуриш туфайли пайдо бўлган ва
тез орада уюшишга улгурган муҳолифчилар янгиланишнинг суръат-
лари ва асосий йўналишларидан қаноат ҳосил қилмадилар. Уларнинг
иштироки ва раҳбарлигида студент-ёшлар, зиёлилар ва бошқа
фуқароларнинг норозилик чиқишлари — митинглар, намоишлар,
очлик эълон қилишлар бошланди. Мамлакатда сиёсий аҳвол ёмон-
лашди. Намойишчиларга қарши қуролли кучларни (аниқроғи танк-
ларни) ишлатиш тарафдорлигида айбланган П. Младенов июль ойида
истеъфо беришга мажбур бўлди.

Янги сайланган парламент август ойида янги давлат бошлиғи масаласини ҳал қилди. Давлат бошлиғи лавозимига сайлаш учун Болгария Социалистик партияси Чавдар Кюранов, демократик кучлар уюшмаси Петр Дертлиев, Болгария деҳқонлар халқ уюшмаси Виктор Вилков номзодларини кўрсатдилар. Сайловларнинг тўрт давраси парламентда 400 ўриндан 211 та ўринга эга бўлган социалистлар номзодининг устунлигини кўрсатган бўлса ҳам, унинг ғалабасини таъминлай олмади. Шунинг учун сайловнинг бешинчи даврасида социалист Кюранов ўз номзодини олиб қўйди. Лекин шундан кейин ҳам қолган икки номзоддан биронтаси лозим бўлган учдан икки ҳисса овозга эга бўлолмади.

Жамият олдида ўз масъулиятини яхши англаган Болгария социалистик партияси уч ҳафтага чўзилган президент сайловини боши берк кўчадан чиқариш йўллари қидириб топди. Партиянинг якка ҳокимликдан воз кечганлигини ва шу билан бирга кўп партиявийлик қондасини тўла эътироф этаётганлигини амалда ишотлаш мақсадида муҳолифчи кучларнинг раҳбари Жельо Желев номзодини қўллаб-қувватлашга қарор қилинди. Парламент депутатларидан 284 нафари уни маъқуллаб овоз берди.

Жельо Желев — 55 ёшда, фалсафа фанлари доктори, профессор. Ўзининг сиёсий қарашлари ва фаолияти учун университетдан ҳайдалган, Компартия сафларидан ўчирилган, ишдан бўшатишган, қамоққа олинган, Тодор Живков режими даврида ошкоралик ва қайта қуришга кўмаклашувчи клубни тузганлардан бири.

Болгариянинг янги президенти ўзини қаттиқ тўлқинланган денгизда сузаётган, бир неча жойидан тешилган кеманинг саҳнига биринчи бор қадам қўйган капитандай ҳис этаётганлигини таъкидлади. Совет Иттифоқига, бизнинг қайта қуришимизга муносабат тўғрисида сўраганда сиёсий фаолияти КПСС съезидан кейин бошланганлигини бир неча бор такрорлаган Желев бундай деб жавоб берди: Биз СССРда демократиялаштириш ташаббускори бўлган М.С.Горбачевнинг ўзини ва унинг ишини юксак баҳолаймиз. Бу Шарқий Европа мамлакатларига ҳам йўл очиб берди.

Т. Солиев — Совет-Болгария муносабатлари мавзуси Болгарияда кейинги пайтларда кўп марта кўтарилди, турли даражаларда муҳокама қилинди, матбуот саҳифаларида такрорланмоқда. Халқларимизнинг анъанавий дўстлиги кўп асрлик чуқур илдизларга эга. Унинг ажойиб самаралари ҳаммага маълум. Шундай бўлса-да, уни ҳам танқид қилаётган, шубҳа остига олаётган кишилар бугунги Болгарияда йўқ эмас. Хаттоки, Болгариянинг қийинчиликлари учун айбни бизга тўнкаётган болгарлар ҳам бор.

С. Қурбонов — Шу билан бирга янгиликни жуда нозик бўлган Совет-Болгария муносабатларини, мамлакатларимиз, халқларимизнинг азалий дўстлигини ҳам четлаб ўта олмайди. Ҳозир ана шу

соҳада изланишлар олиб борилмоқда. 1990 йил сентябри охирида, Болгария Вазирлар Кенгаши Раиси А. Луканов СССРга ташриф буюриб совет раҳбарлари билан музокаралар олиб борганида бу масалаларга катта эътибор берилди. Биз, деди у Софияга қайтиб келганидан кейин, 'асосий йўналишларда СССР билан ўз муносабатларимизни сақлаб қоламиз. Улар биз учун ҳаётий зарур ва бошқача ечимга эга эмасдир. Шу билан бирга Болгария ҳукуматининг бошлиғи иқтисодий муносабатларни мафкуравий ёндошувлардан ҳоли қилиш лозимлигини таъкидлади.

Бу табиий нарса, чунки совет ташқи сиёсатини қайта қуриш доирасида бошқа мамлакатлар билан ўзаро муносабатларни мафкуравий ақидалардан тозалаш, уларга замонавий руҳ бахш этиш зарурдир.

Маълумки, 1990 йил декабрининг бошларида А. Луканов ҳукумати ўнг кучларнинг талаби билан истеъфо беришга мажбур бўлди. Тўғри, собиқ ҳукумат бошлиғи иш ташлашлар ва кўча воқеалари тазйиқи остида эмас, балки миллий тотувликка эришиш мақсадида шу қарорга келганлигини айтди. Аммо муҳолифчи партия ва ташкилотларнинг А. Луканов ҳукуматига қарши уюштирган чиқишлари: студентлар, ишчи ва хизматчиларнинг иш ташлашлари, митинг ва намойишлар, парламентда қилинган хатти-ҳаракатлар унинг ўз фаолиятини бажаришга йўл қўймади.

Рўй берган вазиятда мамлакат президенти Ж. Желев Болгариянинг ўтиш ҳукуматини тузишни бетараф киши, партиясиз Д. Поповга топширди. Болгария янги ҳукуматининг олдида мамлакатдаги вазиятни барқарорлаштириш ва иқтисодий тангликни бартараф этишдек мураккаб вазифалар кўндаланг бўлиб турмоқда. Турли партияларга мансуб бўлган ва партиясиз намоёндалардан иборат ўз ҳукуматини унинг раиси "Умид ҳукумати" деб атади. Ҳа, болгарлар мамлакатдаги янгиланиш жараёни ва ислохотларга катта умид боғламоқдалар.

Т. Солиев — Биз кўриб чиққан Шарқий ва Марказий Европа мамлакатларида инқилобий ўзгаришлар қон тўкилмасдан (Чехословакиядаги 17 ноябрь воқеаларида бир неча ярадорларни ҳисобга олмаганда,) тинч йўл билан амалга оширилди. Фақат Руминияда воқеаларнинг ривожланиши бошқача тус олди. Бу ерда қон тўкилди, қурбонлар бўлди.

Декабрь ойининг ўрталарида Ҷирик Тимишоара шаҳрининг аҳолиси венгер миллатидан бўлган маҳаллий руҳонийни маъмурлардан ҳимоя қилишга отланди. Руминлар, венгерлар, бошқа миллат вакиллари ҳсч кимнинг буйруғисиз ноҳақликка қарши кўтарилдилар. Бундан ғазабланган ҳукмдорлар милиция, хавфсизлик органлари ва қўшинларни халққа қарши юбордилар. 17 декабрь куни улар қурол ишлатдилар. Қон тўкилди, халқнинг қоми. Ўнлаб, юзлаб ўлганлар, ярадор бўлганлар, қамоққа олинганлар бўлди.

Тимишоара учқуни кўп ўтмай инқилобий алангага айланди. 22 декабрь куни мамлакат пойтахти Бухарестда Чаушеску режими ёшларнинг оммавий намойишини қурол кучи билан бостиришга уриниб кўрди. Танклар билан ўзини ҳимоя қилмоқчи бўлди. Яна бегуноҳ кишиларнинг қони тўкилди, яна қурбонлар бўлди. Лекин бу Николае Чаушеску режимининг жон талвасаси эди. Диктатор ва унинг рафиқаси халқдан қочиб қутила олмадилар. Фавқулодда ҳарбий трибунал уларни отиб ташлашга ҳукм қилди ва ҳукм амалга оширилди. Ҳаёсизларча, социализм байроғи билан ёпиниб, ўз халқини чорак аср давомида алдаб, эзиб келган сохта коммунист ва мунофиқ раҳбар ўз жазосини тортди.

С. Қурбонов — Эру хотин Чаушескулар устидан чиқарилган ҳукм тезда ижро этилгандан кейин Фарбодаги айрим матбуот органлари айюҳаннос солдилар, инқилобий кучларни шошма-шошарликда, шафқатсизликда айбладилар. Лекин, қаранг, уларга қандай айблар қўйилди: 60 минг нафардан зиёд киши қирғин-баротнинг қурбони бўлди; халққа қарши қурол ишлатилиши оқибатида давлат ҳокимиятига жиддий зарар етказилди; миллий иқтисодий таназулга учради; хорижий банкларда сақланаётган бир миллиард доллардан зиёд маблағдан фойдаланиш йўли билан чет элга қочиб кетишга уриниш ва ҳоказолар. Уларга қўйилган айбларнинг саногига етиб бўлмайди!

Чаушескулар режимидан қутилган Руминия халқи озодликка эришиб, эркин нафас олди. Мамлакатда кўп партиявийлик, демократик тартиблар ўрнатилди. Эркин сайловлар ўтказилди. Инқилоб кунлари туғилган Миллий нажот fronti парламентда кўпчилик ўринларга эга бўлди, унинг раҳбари Ион Илиеску Руминия президенти этиб сайланди. Унинг сафдоши П. Роман ҳукумат бошлиғи бўлди.

Т. Солиев — Руминияда инқилобий ўзгаришларнинг нотинч ўтиши, катта қурбонлар берилиши сабаблари тўғрисида гапирганда, кўпинча тиш-тирноғигача қуролланган махсус ҳарбий тўдалар ва хавфсизлик органларига таянган Н. Чаушеску режимини эслайдилар, бошқа сабаблар эса қолиб кетади.

С. Қурбонов — Чаушеску диктатураси, сўзсиз, қайта қуриш жараёнига кучли қаршилик кўрсатди, куч воситасида уни тўхтатишга ҳаракат қилди. СССР, Польша, Венгрия, Болгарияда эса қайта қуришнинг ташаббускори ҳокимият тепасида турган партиялар эди. Кейинчалик уларнинг баъзи бирлари ташаббусни қўлдан бой бериб, курашда ютқазган бўлсалар ҳам, бари бир ташаббус уларники эди. Мана шу нарса халқ инқилобларининг мазкур мамлакатларда тинч ўтишида ҳал қилувчи роль ўйнади. Руминияда бундай бўлмади, аксинча партия фалаж ҳолатига тушган эди, раҳбарияти эса қайта қуришнинг душманига айланди. Шунинг учун қон тўкилди. Унинг айбдори Н. Чаушеску ва унинг одамларидир.

Т. Солиев — И. Илиеску "Диминяца" рўзномасида босилган му-соҳабасида совет қайта қуриши билан Руминиядаги янгиланиш жараёни ўртасида ҳеч қандай ўхшашлик йўқ, деган фикрни асослади.

С. Қурбонов — Сиз айтган мусоҳабанинг матни "Руминская жизнь" ойномасида 1990 йил 1 июнда рус тилида кўчириб бостирилди. Унда И. Илиеску, сиз қайта қуришдек нарсани Руминияда амалга оширмакчисиз, деган ғоялар тарқалган. Бунга сизнинг фикрингиз қандай?— деган саволга русча "перестройка" сўзи СССРда беш йилдан буён ҳокимият тепасида турган Компартия раҳбарлигида ўтаётган ўзига хос жараёнга тааллуқлидир, деди. У ўз сўзини давом эттириб, Руминияда Чаушескунинг ағдарилиши Компартияни тугатишга ва унинг мафкураси обрўсизланишига олиб келди, эски давлат тузилма-лари бузиб ташланди, сиёсий ва давлат ҳаёти демократик, кўп партиявийлик қоидалари асосида ташкил этилмоқда, деб айтди.

Ҳақиқатан ҳам, бундай ўйлаб қарасангиз, фарқ бор. Руминияда янгиланиш жараёни кўпгина ўзига хос хусусиятларга эга. Лекин муаммони чуқурроқ таҳлил этсангиз, мамлакатларимизда давом этаётган чуқур ўзгаришлар ўзининг моҳияти жиҳатидан яқинлигини кўрасиз.

Т. Солиев — Болгария, Венгрия, собиқ Германия Демократик Жумҳурияти, Польша, Руминияда бўлаётган ўзгаришлар туб ўзгаришлар, ҳақиқий янгиланишдир. Уларни, у ёки бу хусусиятлари бўлишидан қатъи назар, умумий ўзандаги жараён дейиш мумкин. Шундай экан, нима сабабдан Албания ва Югославиядек мамлакатлар бу жараёндан четда қолаётганга ўхшаяпти?

С. Қурбонов — Янгиланишнинг чуқурлиги, миқёси ёки суръатлари ҳар бир мамлакатдаги тарихий шароитга, вазиятнинг этилиш дара-жаси ва бошқа кўпгина сабабларга боғлиқдир. Лекин қандай бўлмасин, жараён кенгайиб , янги-янги мамлакатларни ўз доирасига тортмоқда. Ана шулардан бири Албаниядир.

60-йиллар бошида Албания мамлакатнинг собиқ раҳбари Анвар Хўжа кўрсатган яққаланиш сиёсатига ўтиб ташқи дунё билан алоқаларини узиб қўйгандан кейин қийин аҳволга тушиб қолган эди. Халқ хўжалигининг қолақлиги кучайди. Аҳолининг таъминоти ёмонлашди, озиқ-овқат маҳсулотларини нормалаб тақсимлаш жорий этилди. Фақат нон, сут, қанд чекланмаган миқдорда сотилди. Турмуш даражаси жуда паст, жон бошига ўртача йиллик даромад, Италияда чиқадиган "Панорама" ҳафталигининг маълумотига қараганда, бир минг доллардан ошмади. Моддий манфаатдорликнинг йўқлиги, қаш-шоқлик, ғайрификрлик ва диндорликнинг таъқиб қилиниши жамиятни танг аҳволга тушириб қўйди.

Лекин Совет қайта қуриши йўл очиб берган янгича тафаккур туйфайли жаҳон ишлари, унинг таркибий қисми бўлган социализм

дунёси ишлари ҳам бошқача ҳал бўла бошлади. Янгиланиш шамоли Албания осмонида ҳам, жуда секинлик билан бўлса-да, эса бошлади.

Анвар Хўжа ўлимидан сўнг ҳокимият тепасига келган Албаниянинг Рамиз Алиа бошчилигидаги янги раҳбарияти жумҳуриятни чуқур иқтисодий ва сиёсий тангликдан, халқаро майдондаги яққаликдан чиқариш йўлини тута бошлади. Чунки чет элнинг ҳар томонлама ёрдамисиз Албанияни ҳозирги жарликдан чиқариш мумкин эмаслигини улар тушундилар. Натижада кейинги уч-тўрт йил мобайнида Албаниянинг халқаро алоқаларини тиклаш соҳасида бирмунча ишлар қилинди. Биринчи навбатда Албаниянинг Болқон ярим оролидаги қўшни давлатлар билан муносабатлари тикланди. Анқара ва Истамбулда Албаниянинг консулхоналари очили. Болгария, Венгрия ва собиқ Германия Демократик жумҳурияти билан дипломатик алоқалар элчихоналар даражасига кўтарилди. Айрим капиталистик давлатлар билан ҳам шундай алоқалар ўрнатилди. Албания ҳозир қарийб 50 мамлакат билан савдо-сотиқ қилмоқда. Ташқи савдо оборотининг 60 фоиздан кўпроғи социалистик мамлакатларга, айниқса Европадаги социалистик давлатларга тўғри келмоқда. Капиталистик давлатлардан Италия ва Ғарбий Германиянинг Албания билан иқтисодий алоқалари тез кенгайди.

Т. Солиев — Мафкуравий тўсиқлар Совет-Албания муносабатларини табиий ўзанларга кўчириш ишини қийинлаштирдилар. Маълумки, 60-йилларнинг бошларида мамлакатларимиз ўртасидаги алоқаларга путур етган, анъанавий дўстлик ва ҳамкорлик ришталари узилган эди. Совет ва албан халқларига ҳам маънавий, ҳам моддий зарар етказган ушбу ҳолатнинг рўй берганлиги учун икки томоннинг ҳам айби йўқ эмас. Ана шу қадамлар туфайли туғилган ишонсизлик ва қарама-қарши туриш ҳолати тахминан 30 йил давом этди. Ҳамкорликнинг барча жилғалари тўсиб қўйилди. 70-йилларда бизнинг мамлакатимиз томонидан Совет-Албания муносабатларини тиклашга қаратилган жамики ҳаракатлар Тирананинг расмий доиралари томонидан жавобсиз қолдирилди. Ҳатто 80-йилларнинг бошларида ҳам икки мамлакат ўртасидаги алоқаларни аслига келтириш имкони топилмади.

Ниҳоят, 1990 йилда икки мамлакат ўртасидаги "музлик даври"нинг чекиниши бошланди. Ҳукуматларимиз дипломатик алоқаларни тиклашга қарор қилдилар. Москвада СССР билан Албания ўртасида савдо-сотиқ шартномаси имзоланди. Бу кейинги 30 йил ичида икки мамлакат ўртасида имзоланган иқтисодий ҳамкорлик тўғрисидаги биринчи шартномадир. Сентябрь ойининг охирида БМТ Бош Ассамблеяси 45 сессиясининг иши пайтида Нью-Йоркда Албания раҳбари Рамиз Алиянинг Э. А. Шеварднадзе билан учрашуви бўлди. 30 йилги танаффусдан кейин мумкин бўлган бундай юқори даражадаги мулоқотнинг мамлакатларимиз ўртасидаги кенг қиррали

алоқаларни тиклаш ва ривожлантиришда аҳамияти катта деб ўйлайман. Учрашув чоғида томонлар сиёсат, иқтисод ва маданият соҳасида ҳамкорлик қилиш истаги борлигини билдирдилар.

Албания раҳбариятининг ҳозирги ишлари: жамиятни демократиялаштириш дастурини эълон қилиши, жумҳуриятни сиёсий ва иқтисодий қуршовдан олиб чиқишга ҳаракат қилаётганлиги, Умум-европа жараёнига қўшилишга интилиши бу мамлакатда ҳам жиддий ўзгаришлар содир бўлаётганлигидан дарак беради. 1991 йил 31 март куни Албанияда илк бор кўп партиявийлик асосида парламент сайловлари бўлиб ўтди. Бу кейинги 46 йил ичида биринчи марта эркин хоҳиш-ирода асосида ўтган умумхалқ сайловлари бўлди.

С. Қурбонов — Шу минтақадаги яна бир социалистик давлат — Югославия тўғрисида гапирадиган бўлсак, бу мамлакатдаги жуда мураккаб сиёсий-ижтимоий вазият кўзга ташланади. Тито ўлимидан кейин Югославияда иқтисодий қийинчиликлар билан бирга миллатчилик, экстремизм, яъни айирмачилик ва антикоммунизм жуда кучайди. Мамлакатда кўп партиявийлик системаси жорий этилиши билан ўнлаб янги партия ва ҳаракатлар пайдо бўлиб, улар сиёсий курашни янада қиздириб юбордилар. Демократик асосда ўтказилган биринчи сайловлардаёқ коммунистларга қарши турган мухолифчи янги партиялар федерациядаги олти жумҳуриятдан учтаси — Словения, Хорватия, Босния ва Герцоговинада ғалаба қозондилар. Қолган жумҳуриятларда ҳам кўп партиявийлик асосида парламент сайловлари ўтказилиб, сўл кучларнинг қўли устун келди. Аммо вазият мамлакатда жуда мураккаб.

Югославия Коммунистлар уюшмасининг жамиятдаги нуфузи тушиб кетди. Унинг сафларида бирлик йўқ. Айрим жумҳуриятларнинг Компартиялари ўзларини мустақил деб эълон қилишдан ҳам қайтмаяптилар. Айирмачиликнинг кучайиши сабабли Югославия федерациясининг тақдирига жиддий хавф туғилди.

Демак, жиддий янгиланиш, замонанинг талабига кўра, ҳаётнинг барча соҳаларида туб ўзгаришларни амалга ошириш лозимлиги бу мамлакатда ҳам эшик қоқмоқда.

Т. Солиев — Биз ҳозирча Европадаги социалистик мамлакатлардаги аҳволни кўриб чиқдик, социалистик дунё эса фақат бу давлатлар эмас. Унинг Шарқий қаноатида Хитой, Шимолий Корея, МХР ва Вьетнам бор. Улар ҳам умумжаҳон ривожланиш қонуниятларидан четда қололмайдилар, албатта. Айниқса, Хитой, Вьетнам ва Мўғулистонда янгиланиш кенг қанот ёзмоқда.

С. Қурбонов — Хитой тўғрисида алоҳида мулоқотимиз борлиги учун уни қўйиб турайлик-да, Вьетнам билан Мўғулистонни олиб кўрайлик.

1986 йил охирларида бўлиб ўтган Вьетнам Компартиясининг VI съезди мамлакат ижтимоий-иқтисодий турғунлик даврини бошдан

кечираётганлигини ҳисобга олиб, чуқур ислоҳотлар ўтказиш ғоясини илгари сурди. Партия маъмурий буйруқбозлик системасини қоралади ва демократия, ошкоралик, меҳнаткашларнинг ташаббускорлигини ошириш орқали жамиятнинг барча томонларини янгилаш сиёсатини ишлаб чиқди. Бош вазифалар сифатида озиқ-овқат, халқ истеъмоли ва экспорт учун маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кескин равишда кўпайтириш вазифалари қўйилди.

Лекин икки йил ўтгандан кейин ушбу вазифаларни бевосита бажариш мумкин бўлди. Чунки бошқаришнинг бюрократик механизми, унинг ҳаддан ташқари марказлашганлиги ислоҳотларга тўсиқ бўлди. Шунинг учун ҳам 1988 йил охирларидан бошлаб планлаштиришнинг янги методларига ўтиш, хўжалик ҳисобини жорий этиш, ишлаб чиқаришни бозор билан бевосита боғлаш, ўрта ва майда корхоналарни, хусусий ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш, меҳнат аҳлини моддий рағбатлантириш бошланди.

Кўп ўтмай янги сиёсатнинг самараси кўринди: озиқ-овқат, айниқса шоли етиштириш кўпайди. Саноат корхоналари машина ва тракторлар, халқ истеъмолат моллари ишлаб чиқаришни оширишга эришдилар. Айни пайтда жамиятни демократиялаштириш, сиёсий системани янгилаш ишлари амалга оширилмоқда. Партия, давлат, маҳаллий ҳокимият органлари бюрократизм иллатларидан қутилмаган, ўз лавозимларини суиистеъмолат қилган, омманинг ғамини емайдиغان, халқдан ажралиб қолган раҳбар ходимлардан тозаланмоқда.

Натижада, айтиш мумкинки, Коммунистик партиянинг ташаббуси билан, унинг раҳбарлигида Вьетнамда иқтисодий ва сиёсий вазият бирмунча барқарор бўлди.

Т. Солиев — Вьетнамда янгилашни мавжуд ижтимоий-сиёсий системани ислоҳ қилиш, унинг имкониятларидан яхшироқ фойдаланиш ўзанида бўлаётган бир пайтда Мўғулистонда эски системани синдириб ташлаб, янгисини вужудга келтириш йўли билан амалга оширилмоқда. Бу ерда ҳукмрон Мўғулистон Халқ-революцион партияси, давлат ва ҳукуматнинг собиқ раҳбарлари қайта қуришни етарли куч-ғайрат билан амалга оширмаганликлари, ошкоралик ва демократиялаштиришни таъминламаганликлари, Чойбалсан-Цеденбал мероси билан мураса қилиб келганликлари учун қаттиқ танқидга учраб, ўз лавозимларидан кетишга мажбур бўлдилар.

МХЖ Конституциясига киритилган ўзгартиришлар кўп партиявийликка ўтиш, президент лавозимини таъсис этиш, Буюк Халқ Хурали таркибида доимий ҳаракатдаги парламент — Кичик Хурални ташкил этиш, эркин сайловлар ўтказиш имкониятларини бердилар.

МХРПнинг 1990 йил март ойида бўлган XIX ва апрель ойида ўтган фавқулодда сьездлари мамлакатдаги аҳволни ҳамда у тушиб қолган турғунлик сабабларини чуқур таҳлил этиб, жамият ва

партияни янгилаш йўллари белгилади. МХРПнинг янги низоми тасдиқланди. Тажрибали партия ва давлат арбоби, 61 яшар Гомбожавин Очирбат МК раиси этиб сайланди.

Август ойида Мўғулистон тарихида биринчи демократик сайловлар ўтказилди. Сайловчилар жумҳурият олий органи — Буюк халқ хурали депутатларини эркин вазиятда сайлаш имкониятига эга бўлдилар. Янги тузилган сиёсий партия ва ҳаракатлар эса ўз номзодларини кўрсатиш ва улар учун ташвиқот қилиш ҳуқуқидан кенг фойдаландилар.

Совет Иттифоқи, Америка, Англия, Япония, Польша, Ҳиндистондан келган махсус вакиллар ва юздан зиёд чет эл журналистлари сайловнинг ўтишини кузатиб турдилар. Сайлов тўғрисидаги қонун ва низомни бузиш ҳоллари кузатилмади.

Сайлов округларининг кўпчилигида ҳар бир мандат учун уч-тўрт ва ҳаттоки ундан ҳам кўпроқ номзодлар курашдилар. Сайланишга энг кўп имкониятга эга бўлган иккитадан номзодни аниқлаш мақсадида, ҳаттоки дастлабки сайловларни ташкил этишга ҳам тўғри келди.

Халқ ҳокимияти органлари учун беллашувнинг кескин ўтишига сабабчи бўлган яна бир нарса жумҳурият тарихида биринчи бор Мўғулистон Халқ революцион партиясига қарши майдонга тушган мухолифчи партияларнинг уюшган ҳолда курашишлари бўлди. Айниқса олий ҳокимият органи — Буюк халқ хуралига сайлов кескин курашда ўтди.

Сайловда мамлакат ҳаётини тубдан қайта қуриш ислоҳотларини қатъийлик билан ўтказаяётган, инсонпарвар, халқчил ва ҳуқуқий жамиятни барпо этишга маҳкам бел боғлаган, аҳолининг барча табақаларини ҳамжиҳатликка даъват этган мўғул коммунистлари партияси катта муваффақиятни қўлга киритди. Унинг номзодлари барча сайловчилар овозининг 80 фоизига эга бўлдилар. Партия Марказий Қўмитасининг раиси Гомбожавин Очирбат мамлакатда танилган Миллий истиқбол партиясининг раҳбари Дошпунцагийн Гандболд устидан ғалаба қозонди.

МХИПнинг вакиллари Буюк халқ хуралида ҳам, Кичик давлат хурали (парламент)да ҳам кўпчиликни ташкил этдилар. Партиянинг кўзга кўринган намояндаси, 48 яшар инженер ва собиқ вазир Пунсалмагийн Очирбат яқдиллик билан Мўғулистоннинг биринчи президенти этиб сайланди.

Т. Солиев — Жумҳурият янги ҳукуматининг бошлиғи ҳам шу партиянинг вакили бўлди...

С. Қурбонов — Тўғри. Аммо олдингилардан фарқли ўлароқ бу галги ҳукумат коалицион (аралаш) ҳукумат бўлди, чунки раиснинг икки биринчи ўринбосари этиб Миллий истиқбол ва Мўғул демократик партияларининг намояндалари тайинландилар.

Шундай қилиб, Мўғулистонда туб ўзгаришлар сиёсий соҳада тез ва самарали бўлмоқда. Эндиги навбат иқтисодий кенг ривожланиш йўлига бошлаш, халқнинг турмуш даражасини кўтариш, мамлакатнинг ташқи алоқаларини такомиллаштириш, жумҳуриятнинг халқаро масалаларни ҳал этишдаги ҳиссасини оширишдир.

Талғат Мадаминович, Фарбий Ярим шарда жойлашган социалистик Куба ҳам бор.

Т. Солиев — Куба жумҳурияти ҳозирги пайтда оғир дамларни бошдан кечирмоқда.

С. Қурбонов — Нима, 1986 йилда бошланган хатоларни тузатиш ва салбий тенденцияларни бартараф этиш сиёсати яхши самара бермадими?

Т. Солиев — Ретификация (Кубада хатоларни тузатиш сиёсати шундай деб аталади) жамият ҳаётининг барча томонларига дахлдор жараён дур. Унинг давомида 60—70 йилларда иқтисодий соҳасида йўл қўйилган кўпгина хато ва камчиликлар бартараф этилди, мамлакатда саноатни ривожлантириш, қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш, ижтимоий ҳаёт соҳаларида жиддий силжишларга эришилди. Кубада халқ маорифининг ривожланиш даражаси учинчи дунёдаги барча мамлакатларнинг кўрсаткичларидан, соғлиқни сақлаш даражаси эса кўпгина ривожланган давлатларникидан юқоридир. Ҳозирги Кубада инқилобдан олдинги иллатлар — ишсизлар, бошпанасизлар, камбағаллар, саводсизлар йўқ. Одамларнинг умри бошқа мамлакатларга нисбатан тез ўсиб бормоқда.

Тўғри, Кубанинг муаммолари ҳам кўп. Экономиканинг ривожланиши четдан келтириладиган машина ва ускуналар, ёнилғи ва запас қисмларга, иқтисодий, молиявий ва техникавий ёрдамга боғлиқдир. Энг қудратли капиталистик давлат — Американинг Кубага нисбатан душманлик сиёсати ва иқтисодий қуршовини ҳам унутмаслик керак. Яқинда Вашингтон халқаро ҳуқуқ нормаларини қўпол равишда инкор этиб, Кубага қарши эшиттиришлар олиб борадиган махсус радиостанцияни ишга туширди. Яна унга кубалик буюк революционер Хосе Марти номи берилди. Икки мамлакат ўртасидаги "совуқ уруш" авжига чиқди.

Буларнинг ҳаммаси Кубадаги аҳволга салбий таъсир кўрсатади, қўшимча қийинчиликлар туғдиради.

Албатта, Совет Иттифоқидаги иқтисодий танглик, Кубанинг бошқа социалистик давлатлар билан муносабатларида кейинги пайтларда пайдо бўлган нохуш ҳолатлар ҳам жумҳурият аҳволини енгиллаштирмапти.

С. Қурбонов — Охирги йилларда Совет-Куба дўстлигига раҳна солишга, ўзаро муносабатларимизни бузишга уринишлар кучаймоқда. Бунга қандай жавоб қилиш мумкин? Мен ўйлайманки, душманларимизнинг кирдикорларига жавобимиз М. С. Горбачевнинг 1989

йил апрелида Куба жумҳуриятига қилган расмий сафари ҳамда СССР ва Куба ўртасида Дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шарт-номанинг тузилиши бўлди.

Совет Иттифоқи, ўзи қийин аҳволда бўлишига қарамасдан, ўз зиммасига олган мажбуриятларни, яқинда ўртоқ Фидель Кастро тасдиқлаганидек, тўла бажармоқда.

Кубада янгиланиш масаласига келганда, у ерда ҳам бу жараён озми-кўпми мавжуддир. Фақат у бошқа мамлакатлардагига ўхшамаяпти. Лекин бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас.

Т. Солиев — Социалистик мамлакатларда янгиланиш жараёни тўғрисидаги мулоқотимиз якунида яна бир масалага, яъни уларнинг айримларида пайдо бўлган антикоммунизм, социализмга, Совет Иттифоқига қарши кайфиятлар масаласида фикр юритсак. Венгрия, Польша, Чехословакия, Руминия ва қисман Югославияда "социализм", "социалистик", ҳаттоки "халқ жумҳурияти" атамалари давлатлар номидан, расмий ҳужжат ва давлат белгиларида олиб ташланди, Коммунистик партияларга қарши ишлар қилинмоқда, уларнинг фаоллари камситилмоқда ва ҳаттоки таъқиб қилинмоқда. Ушбу мамлакатларни фашизмдан озод қилиш учун қурбон бўлган совет солдат ва офицерларининг қабрлари, уларга қўйилган ёдгорликлар, В. И. Лениннинг ҳайкаллари бузиб ташланмоқда. Афсуски, бундай далиллар сони тобора кўпайиб бормоқда. Буларни қандай тушунтирса бўлади?

С. Қурбонов — Ушбу кўнгилсиз ҳодисалар, ваҳшийликлар Болгария, Венгрия, МХЖ, Польша, Руминия, Чехословакияда ҳокимият тепасига келган кишиларнинг расмий сиёсати эмасдир. Уларнинг орасида бизни ёқтирмайдиган, собиқ раҳбарларимизнинг қилмишларидан хафа бўлган, ҳозирги сиёсатимизни қўлламайдиган кишилар бўлишига қарамай, Совет Иттифоқи билан яхши муносабатларни сақлаб қолиш, замонга мослаштириш, такомиллаштириш шу ҳукуматларнинг расмий сиёсати бўлиб қолмоқда.

Антикоммунизм ва социализмга қарши кайфиятларнинг пайдо бўлиши тасодиф эмас. Бу нарса социализмнинг бузилган, сохта кўринишларига, коммунист раҳбарларнинг фаолияти билан боғлиқ бўлган халққа қарши тоталитар режимларга қарши айрим кишиларнинг жавобидир. Албатта, буни ёқлаш мутлақо мумкин эмас, аксинча қоралаш керак. Лекин шу билан бирга уни юзага келтирган сабабларини ҳам унутмаслик лозим.

Т. Солиев — Айрим журналист ва публицистлар Шарқий Европа мамлакатларидаги воқеаларга "социализмнинг мағлубияти" деб баҳо бермоқдалар. Масалан, машҳур сиёсий шарҳловчи Александр Бовин шундай деб ҳисоблайди. Бу фикрга қўшилиб бўлмайти, чунки бу мамлакатларда инсоният асрлар орзиқиб кутган, Маркс, Энгельс, Ленин илмий тарзда асослаб берган инсонпарвар, адолатли, халқчил

жамият эмас, балки социализм деб номланган бўлса-да, аслида ундан жуда узоқ бўлган истибод режимлари вужудга келди. Ҳақиқий социализм эмас, балки унинг бузилган моделлари, сталинча маъмурий-қўмондонлик кўриниши таназулга учради.

Хулоса қилиб айтганда, социалистик мамлакатларда юз бераётган воқеалар ривожланишдаги муайян босқичнинг қонуний яқунидир. Унинг ўзи халқларни ўзгаришлар заруратлигини фаҳмлашга олиб келди.

Социалистик мамлакатларида бўлиб ўтаётган янгиланиш жараёнларининг ўзига хослигига қарамай, уларнинг ҳам бизнинг қайта қуришимиз бераётган бош йўналишдан бораётганлигини инкор этиб бўлмайди.

С. Қурбонов — М. С. Горбачевнинг қуйидаги сўзлари суҳбатимизга яхши яқун бўлади, деб ўйлайман: Социализм ҳозир, асримиз тугалланаётган пайтларда, дейди у, ҳар томонлама янгиланиш жараёнини бошдан кечирмоқда, хом хаёллардан қутилиб, эски ақида ва бузилишлардан холи бўлмоқда.

Учинчи мулоқот

СОВЕТ — ХИТОЙ АЛОҚАЛАРИ ЯНГИ БОСҚИЧДА. ҲАМКОРЛИК ИСТИҚБОЛЛРИ.

Т. Солиев — Олдинги мулоқотимизда социализм дунёсининг ҳозирги аҳволи, социалистик мамлакатларда бўлиб ўтаётган янгиланиш жараёни ва шу муносабат билан пайдо бўлган қийинчиликлар, Совет Иттифоқи билан икки томонлама муносабатлардаги ўзгаришлар ҳамда муаммолар ҳақида батафсил гапирган эдик. Лекин социализм дунёси тўғрисида сўз юритганда Хитой Халқ Жумҳурияти тўғрисида гапирмаслик мутлақо мумкин эмасдир. Чунки бу мамлакатнинг жаҳонда тутган ўз ўрни ва мавқеи, юксак нуфузи ва салоҳияти бор. Хитой ўз аҳолисининг сони (1 миллиард 100 миллион нафар) жиҳатидан дунёда биринчи ўринни, ҳудудининг катталиги бўйича, иқтисодий қудрати бўйича олдинги ўринлардан бирини эгаллайди. Саноат ва агросаноат маҳсулотларининг кўп турларини ишлаб чиқариш бўйича мамлакат дунёдаги олдинги ўринларга чиқишга муваффақ бўлди. Моддий-техника базасини ва илм-фанни ривожлантириш ядровий давлатлар қаторидан жой эгаллаш, космик фазони ўрганишга киришиш имконини берди.

Бундай буюк давлат, улуғ халқ, бой имкониятларга эга мамлакат билан ҳисоблашмай бўладими? Йўқ, албатта. Шунинг учун Хитой тўғрисида алоҳида суҳбат қилиниши жуда ўринли.

С. Қурбонов — Хитой тўғрисида қанча гапирсанг арзийди. Хитойсиз социализм дунёсини ҳам, ҳозирги халқаро ҳаётни ҳам,

янгиланган совет ташқи сиёсатини ҳам тасаввур этиш қийиндир. Хитойсиз кўпгина умумбашарий муаммоларнинг счимини топиб ҳам бўлмайди.

Аммо не надоматлар бўлсинки, ўзларини ленинчилар деб бонг уриб келган собиқ совет раҳбарлари Хитой билан ҳисоблашиш керак, деган ҳақиқатни инкор этдилар. Бировлари Совет—Хитой муносабатларини бузиш ишига муносиб ҳисса қўшган бўлсалар, яна бирлари уни яхшилаш устида тузукроқ бош қотирмадилар.

Т. Солиев — Совет-Хитой муносабатларининг бузилишида иккинчи томоннинг, собиқ Хитой раҳбарларининг ҳам айби бор, албатта.

С. Қурбонов — Жуда тўғри, бу нотабий ҳолнинг пайдо бўлишига иккала томон ҳисса қўшди, аммо мен диққатни биринчи навбатда ўз ҳукуматимизнинг, собиқ раҳбариятимизнинг масъулиятига жалб қилмоқчи эдим.

Бахтимизга мамлакатимизда қайта қуриш бошланиб, совет ташқи сиёсати янгиланиш ўзанига кирди. Янги совет раҳбарияти улуг қўшни мамлакат билан яхши муносабатларни тиклаш иложини излай бошлади.

Т. Солиев — Тарихий тажриба мамлакатлар ўртасидаги муносабатларни бузиб қўйиш, ёмон аҳволга келтириш, уларни ўрнатиш, мустаҳкамлаш, яхшилашга қараганда жуда енгиллигини исботлади. Шерикнинг манфаатларига зид бўлган бир-икки қадам, унга ўз қарашларини мажбуран юклашга интилиш, майда-чуйда келишмовчиликларга сиёсий тус бериш, ғоявий мунозараларни давлатлараро муносабатларга тарқатиш каби йўлдан бориш ҳар қандай давлатлар ўртасида ишончсизлик ва гумонсирашга ва бора-бора бегоналашувга олиб келади. Совет-Хитой муносабатларида ана шундай бўлди.

Лекин вақт ўтиши, замон ўзгариши, мамлакатларимиз янги раҳбариятининг масалага янгича ёндошуви ва вазиятга тўғри баҳо бериши натижасида нотабий ҳолатдан чиқиб олиш учун қўшимча имкониятлар пайдо бўла бошлади.

Масалага объектив тарзда қарайдиган бўлсак Совет-Хитой муносабатларининг нормал ҳолда бўлиши учун табиий асослар бор.

Совет Иттифоқи ва Хитой Халқ Жумҳурияти энг йирик социалистик мамлакатлардир. Уларда сайёрамиз аҳолисининг чо-рагидан зиёдроғи яшамоқда. Халқларимиз танлаган тараққиёт йўли, сиёсий тузумларимиз бир хил, пировард мақсадларимиз — муштарак, ерларимиз эса туташ. Умуман чегараларимизнинг узунлиги стти ярим минг километрни ташкил этади. Ўтмишимиз ҳам кўп жиҳатдан яқин. Иқтисодий ва маданий алоқаларимизнинг кўлами кенг, тарихи узоқдир.

С. Қурбонов — Халқларимиз ўртасидаги алоқалар тарихини эс-ладингиз. Ҳақиқатан, у кўп асрлик илдизларга эга. Энди жуда қадимий алоқаларга тегмасдан янги даврларга мурожаат этсак.

Хитойлик байналмилалчиларнинг Улуғ Октябрь инқилоби ва Узоқ Шарқ Совет ҳокимиятини инқилоб душманларидан ҳимоя этишда фаол қатнашганликларини биламиз. Хитой халқининг илғор вакиллари Октябрни табриклар, ёш Совет давлатига хайрихоҳлик билдирдилар.

Ўз навбатида совет кишилари Хитой меҳнаткашларининг япон босқинчилари ва маҳаллий реакция тарафдорларига қарши, ўз озодлиги ва миллий мустақиллиги учун олиб борган курашини фаол равишда қўллаб-қувватладилар. Хитой инқилобий кучларига маънавий ва моддий ёрдам берилди, маслаҳатчилар юборилди. Айниқса Хитойда инқилоб ғалаба қозониб, халқ жумҳурияти тузилгандан кейин совет халқининг ёрдами ҳар томонлама ва самарали бўлди.

Т. Солиев — Ҳақиқатан ҳам, мамлакатларимиз ўртасида қадимдан мавжуд бўлиб, революциядан кейин беқиёс ривожланган алоқалар, ҳамкорлик табиий бир ҳол бўлиб, 60-йилларда уларнинг узилиб қолиши, орамизга тушган совуқлик эса ғайритабиий нарса эди. Ана шу, барчага зарарли аҳволдан чиқиб олиш учун сабот ва чидам билан ишлаш, тадбиркорлик қилиш талаб этилди.

С. Қурбонов — Совет Иттифоқининг қандай аниқ қадамлари, тадбирларининг кўрсатса бўлади?

Т. Солиев — Биринчидан, умумий тадбиркорликни кўрсатиш зарур. Раҳбариятимизнинг янгича сиёсий тафаккур асосида халқаро масалаларга янгича ёндошиш, сўзи билан иши бирлигини, барча томонларнинг манфаатларини ҳисобга олишга даввати қуруқ ваъда эмаслигини амалда исботлаши, унинг қуролсиланиши учун астойдил кураши икки турдаги ядровий ракеталарни йўқ қилиб ташлаш тўғрисидаги шартноманинг тузилишига олиб келганлиги, Афғонистондан совет қўшинларининг чиқарилиши каби муҳим тадбирлар шулар жумласидандир.

Айни пайтда бевосита Совет-Хитой муносабатларига тааллуқли қадамлар ҳам қўйила бошланди. Масалан, Совет-Америка шартномасига биноан мамлакатимизнинг шарқий қисмидан 436 та ўртача ва кам олисликдаги ракеталарни 1989—90 йилларда йўқ қилиб ташлаш мажбуриятини биз ўз зиммамизга олиб, уни бажариш чораларини кўрдик. Шу йиллар мобайнида қўшинларимизнинг Шарқий гуруҳини 200 минг, шу жумладан Яқин Шарқда 120 минг нафарга қисқартиришга киришдик. Мўғулистон ҳудудидан Хитойга яқин районлардан учта дивизияни (уларнинг орасида иккита танк дивизиялари ҳам бор) ҳамда авиация гуруҳини тўлиғича чиқаришни бошладик. Совет-Хитой чегарасини ҳарбийсизлаштиришга, Хитой билан келишилган ҳолда чегара районларидан ҳарбий қисмларни олиб чиқиб кетишга тайёрлигимиз эълон қилинди.

С. Қурбонов — Яна бир масала, тўғривоғи, шу масаланинг ҳал этила бошлаганлиги Хитой раҳбариятининг бизнинг мамлакатимизга нисбатан сиёсати ўзгаришига ижобий таъсир кўрсатди. Мен Камбоджа масаласини кўзда тутяпман. Пекиннинг ушбу мोजаро тўғрисидаги

талабларидан бири Вьетнам кўнгиллиларининг Камбоджадан олиб чиқиб кетилиши эди.

Камбоджа ва Вьетнам ҳукуматларининг музокаралари натижасида муаммонинг ечими топилди: Кхмер халқини тўла қирилишдан сақлаб қолиш мақсадида ёрдамга келган вьетнамлик кўнгиллилар ўз ватанларига қайтиб кетдилар. Камбоджа масаласини тинч йўл билан ҳал қилишга бағишланган музокаралар бошланди. Шундай қилиб, Совет-Хитой муносабатларини яхшилаш учун тегишли замин тайёрланди.

Т. Солиев — Қарс икки қўлдан чиқади, деган мақол халқаро муносабатларга жуда тўғри келади, чунки бир давлат ҳаракат қилиб, иккинчиси бепарво қараб турса ҳеч қандай самара бўлмайди. Мен айтмоқчиманки, Хитой-Совет муносабатларининг ёмонлашувига биз ҳам озми-кўпми ҳисса қўшганимиз каби уларни нормаллаштириш учун зарур бўлган шарт-шароитни яратишда Хитой томонининг ҳам хизмати бордир.

С. Қурбонов — Ҳа, Совет-Хитой муносабатларини яхшилаш учун иккала томон ҳам бир-бирларига қараб қадамлар қўйдилар. 1982 йилга келиб Хитойда уч-тўрт йил бундан муқаддам бошланган ички ислохотларни чуқурлаштириш самарадорлигини ошириш учун қулай ташқи шарт-шароитларни яратиш, яъни хорижий давлатлар билан мунозара ва қарама-қарши туришларни тўхтатиш, ташқи иқтисодий алоқаларни такомиллаштириш, социалистик мамлакатлар билан кенг алоқаларни тиклаш зарур бўлиб қолди.

Т. Солиев — Сўзсиз, ички сабаблар, мамлакат ичидаги аҳвол Хитой раҳбарларини ташқи сиёсатга ўзгартишлар киритишга ундади. Шу билан бирга яна бир-икки ташқи сабаблар, жумладан Хитой-Америка муносабатларида пайдо бўлган қийинчиликлар (Рейган ҳукуматининг Хитойдан кичик, тобе шерик сифатида фойдаланишга уриниши, Тайвань, иқтисодий ва мафкуравий масалаларда келишмовчиликларнинг кучайганлиги ва ҳоказолар ҳамда мамлакат иқтисодиётининг Ғарбга бир томонлама қаратиб қўйилишининг салбий оқибатлари ҳам Пекинни ўз ташқи сиёсатига тузатишлар киритишга мажбур эди.

С. Қурбонов — Тўғри, ва ташқи сабабларнинг мажмуи Хитой раҳбарларини халқаро майдонда замон талабларига мос фаолият юритишга ундади. 1982 йилда Хитой Компартиясининг XII съезди мамлакатнинг халқаро майдондаги стратегиясини ишлаб чиқди.

Ушбу сиёсий йўлнинг мазмуни қуйидагича эди:

— Совет Иттифоқи "янги жаҳон урушининг бош манбаидир, у барча мамлакатларга, шу жумладан АҚШга хавф солмоқда" деган тезис олиб ташланди;

— Жаҳон миқёсида (Америка билан бирга "совет гегемонизмига" қарама-қарши туриш учун ягона фронт тузишга даъватлардан воз кечилди) Хитой мустақил ва эркин ташқи сиёсат юргизади, деб эълон қилинди;

— Хитой барча мамлакатлар, шу жумладан АҚШ ва СССР билан муносабатларни табиий ўзанга солишга интилади;

— Бутун дунёда тинчликни мустақкамлашга кўмаклашадиган халқаро вазиятни яратиб, унда мамлакатнинг бутун куч-ғайратини социалистик қурилишга бағишлаш муҳим вазифа қилиб қўйилди.

— Хитой Коммунистик партиясининг қардош хорижий партиялар билан мустақиллик, эркинлик, тўла тенг ҳуқуқлилик, ўзаро ҳурмат ва бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик қоидалари асосида яхши муносабат ўрнатишга тайёрлиги билдирилди.

Т. Солиев — Сиз санаб ўтган янгиликлар Хитой ташқи сиёсатида туб бурилиш юз берганини англатмаса ҳам, шу бурилиш бошланганлигини билдирар эди. Чунки истаклар, шиорлар, сиёсат билан амалий ишлар орасида анчагина масофа бор-да.

С. Қурбонов — 1982 йил кузида СССР ва ХХЖ ўртасида сиёсий маслаҳатлар ўтказиш тўғрисида келишилди. Совет-Хитой савдоси жонланди. Делегациялар айирбошлаш бошланди. Лекин фақат Совет Иттифоқида қайта қуриш бошлангандан кейингина ўзаро муносабатларимизда жиддий силжишлар белгиланди. 1988 йилда Хитой раҳбарлари давлатлар ўртасидаги муносабатларни тинч-тотув яшаш қоидаларига яраша қуришга асосланган халқаро тартибни ўрнатиш ғоясини илгари сурдилар. Айни пайтда Пекин оммавий қирғин қуроолларининг барча турларини тўла тақиқлаш ва йўқ қилиб юбориш тарафдори эканлигини эълон қилди.

Сал олдинроқ ХХЖ ҳеч қачон биринчи бўлиб ядро қуролини қўлламаслик мажбуриятини ўз зиммасига олган эди. 1986 йилдан бошлаб атмосферада ядро синовларини ўтказмаётир. Кейинги йилларда ўз қуроли кучларини бир миллион нафарга қисқартирди. Ҳарбий харажатларини камайтирди. Мудофаа саноатининг бир қисми тинчлик эҳтиёжларига хизмат қиладиган бўлди. Хитой Лотин Америкаси ва Тинч океаннинг жанубида ядросиз зоналар ташкил қилиш ҳақидаги халқаро битимларга қўшилди. Маҳаллий низоларни бартараф этиш, халқаро хавфсизликни таъминлаш ишида бошқа мамлакатлар билан ҳамкорлик қила бошлади.

Хуллас, Хитой дунёда юз бераётган ижобий ўзгаришлар таъсири остида аста-секин шу жараённинг фаол қатнашчисига айланди.

Ана шундай вазиятда Совет-Хитой муносабатларида йиғилиб қолган турли тўсиқлар олиб ташлана бошлади. Сиёсий маслаҳатлар доимий тус олди. Чегара масалаларига доир музокаралар очилди. БМТ Бош Ассамблеясининг сессиялари ишида қатнашган ташқи ишлар вазирларимиз тез-тез учрашиб турдилар. Улуғ Окиабрь инқилобининг 70 йиллигига бағишланган тантаналарда Хитой-Совет дўстлиги жамиятининг расмий делегацияси қатнашди.

Т. Солиев — Совет-Хитой муносабатларининг ривожланиши учун муҳитнинг яхшиланишида М. С. Горбачевнинг Хитойда чиқари-

ладиган "Ляован" ойномаси ходимлари билан мусоҳабаси ва "Ҳозирги Хитойнинг асосий масалалари" номи Дэн Сяопин китобининг рус тилида нашр этилиши муҳим роль ўйнади.

1988 йил 4 октябрида ГФЖнинг собиқ канцлери Гельмут Шмидт билан бўлган суҳбатда Дэн Сяопин СССР билан ХХЖ ўртасида "сиёсий муносабатларни табиий ўзанга тушириш пайти яқинлашмоқда", деб айтди. Уша ойнинг ўрталарига бориб у биринчи марта олий даражадаги Совет-Хитой учрашуви бўлиши мумкинлиги тўғрисида гапирди. Аммо олдин ушбу учрашувни пахта тайёрлаш, унинг муддати, кун тартиби, бошқа техник жиҳатларини келишиб олиш лозим эди.

Ана шу мақсадда тегишли тайёргарлик ишлари олиб борилди, ташқи ишлар вазирларимиз Э. А. Шеварднадзе ва Чянь Цичянь олдин Москвада (1989 йил 1—3 декабрь кунлари), сўнгра Пекинда (1990 йил 2—4 февраль) учрашдилар. Ушбу мулоқотлар пайтида вазирларимиз икки томонни қизиқтирадиган кўпгина масалаларни, хусусан бўлажак олий даражадаги учрашув масаласини батафсил кўриб чиқдилар.

С. Қурбонов — Ташқи ишлар вазирларимизнинг учрашувлари, ҳақиқатан ҳам, мамлакатларимиз олий раҳбарларининг учрашувини тайёрлаш ва унинг муваффақиятли бўлишини таъминлашда муҳим омил бўлди.

Т. Солиев — М. С. Горбачевнинг Хитойга биринчи сафари арафасида Фарбу Шарқ матбуоти кейинги ўттиз йил ичидаги олий даражадаги Совет-Хитой учрашуви дунёдаги иккита энг катта социалистик мамлакатлар ўртасидаги муносабатларни соғлом ва барқарор қилиш учун асос яратади, деб тахмин қилган эди. Ана шу тахминлар тўғри чиқди.

М. С. Горбачев бошлиқ совет делегациясининг Хитой Халқ Жумҳурияти Раиси Ян Шанкун таклифига биноан расмий ташрифи тўрт кун (1989 йил 15—18 май) давом этди. Совет раҳбари ва унинг ҳамроҳлари Хитой пойтахтининг диққатга сазовор жойларини кўздан кечирдилар, Улуғ Хитой деворини бориб кўрдилар, йирик шаҳарлардан бири Шанхайда бўлдилар. Сафар жараёнида жумҳурият раҳбарлари билан музокаралар олиб борилди, Пекин ва Шанхай жамоатчилигининг вакиллари, меҳнаткашлар, ёшлар билан учрашиб, мулоқот қилдилар.

Учрашувларнинг энг юқори нуқтаси, шубҳасиз, М. С. Горбачевнинг Дэн Сяопин, Ян Шанкун, Ли Пэн, Чжао Цзиян билан суҳбатлари бўлди. Ўзаро ишонч ва хайрихоҳлик вазиятида ўтган мазмундор суҳбатларда раҳбарларимиз дунё ишларига фалсафий ёндошиб, инсоният олдида кўндаланг бўлиб турган ва келажакда пайдо бўлиши мумкин бўлган муаммолар тўғрисида фикрлашдилар. Дунёнинг торайиб қолганлиги, ундаги барча нарсалар (ҳодисалар,

воқсалар, ривожланиш тамойиллари)нинг ўзаро боғлиқлиги, барча халқларнинг бир-бировлари билан боғланган эканликлари, инсониятни ядровий, экологик ва шунга ўхшаш бошқа хавф-хатарлардан эҳтиёт бўлишга ундаётганлиги, барча халқлар — ривожланаётган ёки ривожланган давлатлар олдидан бир хил масалалар кўндаланг бўлиб турганлиги мулоқотларда қайд этилди. Совет томони дунёдаги реалликлардан келиб чиққан янгича тафаккур лозимлигини асослаб берди. Хитойлик суҳбатдошлар ҳозирги шароитда жаҳонда янги сиёсий тартиб ўрнатиш керак, деб ҳисоблайдилар.

Бизни ўраб турган дунёга баҳо беришдаги ўхшашлик ва яқинлик асосида жуда кўп муаммоларни биргалашиб муҳокама этиш энгил кўчди. Совет-Хитой муносабатларига энг катта эътибор берилганлиги табиийдир. Кейинги ўттиз йил мобайнида мазкур масала олий даражада ҳамда бунчалик кенг миқёсда, чуқур ва ҳар томонлама қўриб чиқилмаган эди.

С. Қурбонов — КПСС ва ХКП, СССР ва ХХЖ ўртасидаги муносабатлар мажмуига очиқ кўз билан, холисона қараш ҳар икки томондан ҳам маълум даражада мардликни талаб қилди. Чунки муносабатларимиз тарихида жуда яхши пайтлар ҳам, ҳаддан ташқари оғир дамлар ҳам бўлди, душманларимиз бундан фойдаланишга уриниб кўрган вақтлар ҳам бўлди. 50-йилларда мавжуд зиддиятларни хаспўшлаш ҳам, 60-йилларда эса уларнинг очиқ қарама-қаршиликка айланиши ҳам ҳеч биримизга шон-шуҳрат келтирмади.

Шу нарса диққатга сазоворки, олий даражадаги раҳбарларимиз ўтмишни кавлаш ённки, уни қайтариш мақсадида эмас, балки ундан тўғри сабоқ олишни кўзлаб рус-хитой ва Совет-Хитой тарихига оид айрим масалалар устида тўхталиб ўтдилар. Ушбу фикр алмашувидан мақсад, деди Дэн Сяопин, ўтмишни ёпиш, келажакни очишдир.

Т. Солиев — Дэн Сяопин М. С. Горбачев билан бўлган ўша учрашувда қуйидаги назар-эътиборга лойиқ сўзларни ҳам айтган эди: "Бўлиб ўтган нарсаларни шамол учирсин, келинг олдинга қарайлик".

С. Қурбонов — Шарқона услубда, афористик тарзда айтилган ушбу ибратли пурҳикмат сўзлар совет кишиларининг ҳам фикр-ўйларига, орзу-умидларига тўла мос эди. Биласизми, Талъат Мадаминович, Хитой раҳбарларининг олдинга қарашга даъват этишларида ўтмишдаги салбий нарсаларни унутишга ундаш билан бирга муносабатларимизни 50-йиллардаги даражага қайтаришга уринмаслик, балки уларни тамоилага янги негизда қайта қуриш, замон талабига монанд қилиш истаги ҳам бор эди, деб ўйлайман.

Т. Солиев — Ҳа, Дэн Сяпиннинг ушбу фикрини кейинчалик ХХЖнинг бошқа раҳбарлари ҳам такрорладилар. Масалан, Хитой Давлат Кенгаши, яъни ҳукуматининг раиси Ли Пэн билан М. С. Горбачевнинг суҳбатида ҳам шу фикр қайтарилди. Энг муҳими

шуки, совет делегацияси ҳам бу фикрга қўшилди. Натижада, Совет-Хитой муносабатлари тинч-тоғув яшашнинг универсал, барча томонидан тан олинган қоидалари асосидагина ривожланиши мумкин, деган умумий хулосага келинди. Бу 50-йиллардаги муносабатларга қайтиш бўлмаса ҳам кейинги муҳолифликдан воз кечишдир. Биз,— деди М. С. Горбачев журналистлар билан бўлган суҳбатлардан бирида,— 50-йиллардаги муносабатларга қайтмасликка, аммо шу билан бирга уларни 60—70-йиллардаги муҳолифликдан тозалашга қарор қилдик.

С. Қурбонов — Совет раҳбарининг Хитой Халқ Жумҳуриятига расмий ташрифи қўшни мамлакатнинг жамоатчилиги, бутун халқи томонидан жуда яхши кутиб олинди. Делегациямизнинг барча аъзолари ҳамма ерда очиқ чеҳра ва самимият билан кутиб олиндилар. Хитойликлар совет кишиларига дўстлик ва ҳамфикрлилик туйғуларини изҳор этдилар. Ҳаттоки, М. С. Горбачевнинг Пекинга сафари пайтида давом этган студент ва ёшларнинг намоишлари қатнашчилари ҳам совет меҳмонларига ҳурмат билан қарадилар, Совет-Хитой мулоқотига қарши чиқмадилар.

Умуман олганда, М. С. Горбачевнинг ХХЖга расмий ташрифи катта муваффақият билан ўтди. Келинг, унинг якунлари тўғрисида қисқача тўхтаб ўтайлик.

Т. Солиев — Унинг энг биринчи ва энг асосий самараси 30 йиллик танаффусдан кейин Совет-Хитой муносабатларининг соғлом асосга кўчирилганлигидадир. КПСС МК Сиёсий бюроси М. С. Горбачевнинг Хитой Халқ Жумҳуриятига қилган сафари якунларини кўриб чиқиб, унга юқори баҳо берди. Олий даражадаги учрашув, деб қайд қилди Сиёсий бюро, оралиқ аҳамиятга моликдир. Учрашув Совет-Хитой муносабатларида ўтмишга якун ясаб, янги босқични бошлаб берди. СССР ва ХХЖ раҳбарларининг учрашуви давлатларимиз ўртасидаги муносабатларнинг табиий ҳолга келиши, КПСС ва Хитой Компартияси ўртасидаги алоқаларнинг тикланиши бўлди.

С. Қурбонов — Учрашувнинг яна бир муҳим якуни, менимча, олий даражадаги Совет-Хитой мулоқотларининг доимий тус олишидадир. Раҳбарларимиз тез-тез учрашиб, долзарб масалалар юзасидан фикр алмашиб туришга, бир-бирларининг нуқтаи назарини яхшироқ билиб олиш, маслаҳатлашиб туришга аҳд қилдилар. Амалда шундай бўляпти. 1990 йилда Хитой ҳукуматининг раиси Ли Пэн Москвага ташриф буюрганида Пекинда бошланган мулоқот давом эттирилди. Бундай мулоқотларнинг моҳияти шундаки, ҳозирги халқаро ҳаётни СССРсиз ҳам, Хитойсиз ҳам тасаввур этиш қийин, уларнинг иштирокисиз эса бирон-бир йирик муаммони ҳал этиб бўлмайди.

Т. Солиев — Хитойдаги учрашув ва музокаралар (уларни фақат олий даражадаги раҳбарларимиз эмас, балки ташқи ишлар

вазирларимиз, давлат план комитетларининг раислари ва делегацияларнинг бошқа аъзолари ҳам олиб бордилар) икки мамлакатнинг ўзаро муносабатларида биринчи ўринга савдо-иқтисодий, фан-техника ва ҳамкорликнинг бошқа самарали томонлари чиқаётганлигини кўрсатди. Томонлар социалистик қурилиш, қайта қуриш ва ислохотлар соҳасида мамлакатларимиз ўртасида ахборот ва тажриба алмашиш фойдадан холи эмас, деб ҳисоблайдилар.

Совет-Хитой муносабатлари халқаро муносабатлар мажмуининг ажралмас таркибий қисмидир. Шу боисдан Пекинда, олиб борилган музокараларда жаҳон сиёсати масалаларига етарлича эътибор берилди. Жумладан, социализмнинг тақдири, унинг назарий асослари ва истиқболлари ҳақида фикрлашилди. Социализмга, янги жамият қурилишида партиянинг мавқеи тўғрисидаги ақидапарастларча ёндошув мағлубиятга учради. Ислохотлар ёрдамида социализмнинг жозиба кучини қайта тиклаш, унинг афзалликларини амалда намойиш эта билиш замон талабидир. Социализмни янгилаш, инсон манфаатларида унинг имкониятларидан тўла фойдаланиш — масала ана шундай қўйилгандир.

Совет Иттифоқи ва Хитой дунёдаги аҳволни ҳар томонлама таҳлил этиб, вазиятни тубдан соғломлаштириш лозим, деб топдилар. Улар жаҳон цивилизациясини сақлаб қолиш ва ривожлантириш учун умумбашарий иқтисодий, ижтимоий, демократик ва экологик муаммоларни ҳал этиш муҳим, деб ҳисоблайдилар. Шу мақсадда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва бошқа халқаро анжуманларнинг имкониятларидан яхшироқ фойдаланиш ушбу муаммоларнинг оқибатларини юмшатиш ва уларнинг ечимини топиш учун ўзаро ҳамкорлик қилиш даркордир.

С. Қурбонов — М. С. Горбачевнинг Хитой раҳбарлари билан мулоқотлари пайтида яна бир муҳим нарсa, яъни Совет-Хитой муносабатларининг яхшиланиши бошқа мамлакатларга қарши қаратилган йўқ, деган фикр баён этилди. Бунинг аҳамияти катта, чунки сафар арафасида Ғарбдаги айрим матбуот органлари Пекин билан Москванинг яқинлашуви уларнинг Америка Қўшма Штатлари, Ғарбий Европа давлатлари, бошқа мамлакатлар билан муносабатларига салбий таъсир қилмасмикин, деган миш-мишларни тарқатган эдилар. Ўртоқ Ли Пэн ана шундай фолбинларга жавоб бериб, ўйлайманки, Совет-Хитой муносабатларининг нормаллашуви ҳозирги дунё ривожланишига мосдир, деб айтди.

Т. Солиев — М. С. Горбачевнинг ХХЖга расмий ташрифи ва дўст мамлакат раҳбарлари билан олиб борган музокараларнинг муваффақияти Хитой билан Совет Иттифоқи ўртасида ҳеч қандай келишмовчиликлар қолмади, деган гап бўлмаса керак?

С. Қурбонов — Худди шундай.

Т. Солиев — Учрашув ва суҳбатлар пайтида барча масалаларни

ҳал этишда, қарорларни қабул қилинишида СССР ва ХХЖнинг тўла мустақилликлари бекорга алоҳида уқтирилмади. Ҳар бир мамлакатнинг масалаларга ўз ёндошуви бор. Уларнинг нуқтаи назарлари турлича бўлиши ҳам мумкин. Лекин бу алоқаларни кенгайтиришга, муносабатларни яхшилашга, ҳамкорликка тўсқинлик қилмаслиги керак. Аксинча, бир-бировининг фикри, нуқтаи-назари ва мавқеини ҳурмат қилиш ва ҳисобга олиш негизида мақбул ечимларни топишга интилиш талаб этилади.

С. Қурбонов — Олий даражадаги учрашув давомида мамлакатларимиз ўртасидаги ҳамкорликнинг истиқболлари ҳам муҳокама этилди. Кейинги йилларда савдо-сотиқнинг жонланганлиги маълум. 1986 йилдан 1988 йилга қадар Хитой-Совет савдоси жумҳурият ташқи савдо оборотининг 1/5 қисмини ташкил этди. Йиллик савдомизнинг обороти қарийб 2 миллиард сўмга етди. Аммо мамлакатларимизнинг имкониятларига, халқларимизнинг талабларига нисбатан бу жуда камдир.

Совет томони иқтисодий ҳамкорлигимизни янги босқичга кўтаришни, яъни анъанавий савдо-сотиқни кенгайтириш билан бирга sanoat корхоналари, илмий-текшириш институтлари ўртасида бевосита алоқалар ўрнатиш, аралаш корхона ва бирлашмалар тузиш, чегарадош вилоят ва ўлкалар, жумҳурият ва минтақалар ўртасида ўзаро алоқаларни ривожлантириш каби аниқ таклифларни ўртага ташлади. Пекин — Урумчи — Олма-Ота — Москва темир йўли орқали Хитойдан Европага ўтадиган янги "ипак йўли"ни биргалашиб ўзлаштириш ёки "суяқ кўмир" учун магистрал қувурларни қуришда ҳамкорлик қилиш ҳам юқоридаги таклифлардандир. Айниқса, Сибирь ва Узоқ Шарқ ўлкаларининг хом ашёси базасида ўзаро манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш катта истиқболга эгадир.

Т. Солиев — Совет-Хитой алоқаларини кенгайтиришда бизнинг жумҳуриятимиз ҳам ўзининг ҳиссасини қўшмоқда. Тошкентда термос ишлаб чиқарувчи тўнгич Совет-Хитой аралаш корхонаси иш бошлади. Унинг маҳсулоти дўконларнинг пештахталарида пайдо бўлди. Сибирь ва Узоқ Шарқда хитойлик қурувчилар меҳнат қилмоқдалар. Иркутскда "Здоровье" Совет-Хитой аралаш муассасаси фаолият бошлади. Москвадаги "Эректон" медицина кооперативида хитойлик мутахассислар ишламоқдалар.

С. Қурбонов — Галъат Мадаминвич, яхши мисоллар келтирдигиз. Лекин афсуслар бўлсинки, бундай мисоллар ҳозирча жуда оз. Хўш, нима сабабдан раҳбарларимиз белгилаб берган режалар амалга оширилмаяпти? Бунга нима сабаб бўляпти? Нима учун дўконларимизда биз ўйлаганимизча Хитой моллари пайдо бўлмади? Ташқи иқтисодий алоқалар билан шуғулланувчи кишиларнинг айтишларига қараганда, кенг халқ истеъмоли молларини сотиб олиш учун валюта ҳам, алмаштиришга берадиган сифатли молларимиз

ҳам йўқ экан. Бунинг устига шартномалар бўйича Хитойга хом ашё стказиб бериш мажбуриятларини ҳам бажаролмаяпмиз. 1991 йил 1 январидан бошлаб ўзаро савдо-сотиғимиз айланадиган (конвертируемий) валюта асосига ўтказилса, унинг ҳажми тушиб кетиши муқаррардир. Мамлакатимиз халқ хўжалиғидаги ачинарли аҳвол Совет-Хитой иқтисодий муносабатларида ҳам билинмоқда. Эллигинчи йилларда Совет Иттифоқи Хитойга нисбатан анча илғор бўлганида ёш жумҳурият бизнинг техникамиз ва тажрибамиздан фойдаланишга интилар эди.

Энди-чи? Энди бизда илғор техника ҳам, замонавий технология ҳам йўқ. Иқтисодий ислоҳотларни ҳам Хитой биздан ўн йилларча олдин бошлаб юбориб, бу соҳада яхши натижаларга эришди. Аҳвол шундайлиғича қоладиган бўлса, Совет-Хитой иқтисодий алоқаларини жиддий тарзда кенгайтириш оғир бўлади.

Т. Солиев — Шундай қилиб, 80—90-йиллар чегарасида икки энг катта социалистик мамлакатлар ўртасида 30 йил бундан олдин бузилган муносабатлар табиий ўзанга туширилди. Эндиликда Совет-Хитой ҳамкорлиғи мамлакатларимиз ўртасидаги, Осиё—Тинч Океан минтақасидаги, қолаверса бутун дунёдаги вазиятга баракали таъсир кўрсатмоқда, бутун инсоният манфаатларига хизмат қилмоқда.

Тўртинчи мулоқот

СОВЕТ — АМЕРИКА МУНОСАБАТЛАРИ: МУХОЛИФЛИКДАН МУЛОҚОТЛАРГА, МУЛОҚОТЛАРДАН ҲАМКОРЛИК САРИ

С. Қурбонов — Совет ташқи сиёсатининг асосий йўналишларидан бири — социализм дунёси билан муносиб ҳамкорликни таъминлаш бўлса, иккинчиси Совет-Америка алоқаларидир. Совет Иттифоқи халқаро сиёсат майдонига чиққанидан буён Америка Қўшма Штатлари билан соғлом муносабатларни ўрнатишга ҳаракат қилиб келди.

Лекин дастлабки пайтларда бу нарса бир сайёрада ёнма-ён яшаб турган давлатлардан бирининг, яъни бизнинг тараққиёт мантиқидан келиб чиққан хоҳишимиз бўлса, бора-бора вазият тақозо этган талабга (масалан, 30-йиллардаги Америкадаги улғу депрессия даврида ва гитлерчилар Германияси иккинчи жаҳон уруши ўтини ёқиб юборган кезларда) ва, ниҳоят, ҳаётини заруратга айланиб қолди.

Т. Солиев — Ҳозир биз яшаётган даврни Ер юзидаги барча катта-кичик мамлакатлар, шу жумладан асрий уйқуда бўлган халқларнинг уйғониш, сиёсат майдонига чиқиш, жаҳон ишларида фаол қатнашиш даври десак бўлади. Дунёдаги 200 тага яқин давлатдан 160 тадан кўпроғи Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида, юздан кўпроқ ривожланаётган давлатлар Қўшилмаслик

ҳаракати сафларида, ўнлаб Ғарбу-Шарқ давлатлари турли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий иттифоқларга уюшган ҳолда ҳаракат қилмоқдалар.

Ушбу мамлакатлар ва халқларнинг дунёдаги мавқеи бундан кейин ҳам ошиб боради. Бу ҳақиқатдир.

Аммо шундай бир вазиятда икки давлат — Совет Иттифоқи ва Америка Қўшма Штатларининг дунё ишларидаги етакчилиги ҳам афсона эмас. Бир вақтлар ушбу ҳақиқатни инкор этиб, СССР ва АҚШни гегемонликда, яъни бутун дунёда мутлақ ҳукмронликда айбашлар ҳам бўлар эди. Аслини олганда ҳақиқатан ҳам, иккинчи жаҳон урушидан кейин ундан анча зўрайиб чиққан Америка Қўшма Штатлари Ер юзида ўз ҳукмронлигини ўрнатишга уринган эди-ю, бироқ унинг айбини бизга тўнкамоқчи бўлдилар.

С. Қурбонов — Бу гаплар 60—70-йилларда Хитойнинг собиқ раҳбари — Мао Цзедун ва унинг сафдошларидан чиққан эди-да.

Т. Солиев — Худди шундай, лекин вақт ўтиши билан Американинг жаҳонга ҳоким бўлиш ҳақидаги умидлари пучга чиқди. Совет Иттифоқининг гегемонизми тўғрисидаги гаплар туҳмат бўлиб чиқди. Энг асосийси шуки, қайта қуриш ва янгича сиёсий фикрлаш туфайли сайёрамизда аҳвол ўзгарди. Хитойнинг янги раҳбарлари ҳам воқеликка объектив баҳо бера бошладилар. СССР ва АҚШнинг дунёда ўрни ва мавқеига тўғри баҳо бериш пайти келди.

С. Қурбонов — Эндиликда ҳеч ким инкор этолмайдиган ҳақиқат шундан иборатки, СССР ва АҚШ қолган давлатларга нисбатан ўзларининг ҳудудлари, аҳолиларининг сони, иқтисодий, фан-техника, сиёсий ва, айниқса, ҳарбий куч-қудратлари жиҳатидан халқаро ҳаётда алоҳида етакчи ўрин эгаллайдилар. Бу тарихан вужудга келган объектив ҳолатдир. Шу боисдан ялпи тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, барча халқлар ва давлатлар ўртасида яхши муносабатлар, дўстона алоқалар ва ҳамкорликни йўлга қўйишда тарих уларнинг зиммасига энг катта масъулиятни юклаган.

Жаҳон урушининг олдини олиш, қуролсизланишни орзудан амалиётга айлантириш биринчи галда оддий, кимёвий ва ядровий қуролларнинг энг йирик аслаҳоналарига эга бўлган ана шу икки давлатнинг ташқи сиёсатига боғлиқ эканлигини яхши тушунган раҳбариятимиз 80-йилларнинг бошларидан тагин кескинлашган Совет-Америка муносабатларини яхшилашга қатъий киришди. М. С. Горбачев 1985 йил августида Америкада чиқадиган "Таймс" журналининг шу ҳақдаги саволига қуйидагича жавоб қайтарган эди: Мамлакатларимиз ишни муҳолифликка олиб боришга мутлақо йўл қўя олмайдилар. Совет халқининг ҳам, Америка халқининг ҳам ҳақиқий манфаати мана шундан иборат. Тинчликнинг тақдири, жаҳон цивилизациясининг тақдири ҳақиқатан ҳам бизнинг муносабатларимизга боғлиқ (М. С. Горбачев. Қайта қуриш ва янгича фикрлаш. Мамлакатимиз ва бутун дунё учун. 259-бет).

Т. Солиев — Шу пайтга келиб Рейган ҳукумати ҳам Совет Иттифоқиға нисбатан олиб борилаётган зўравонлик ва дўқ-пўписа сиёсати самарасиз эканлигини тушуна бошлади. Бунинг устига бу сиёсат кўпгина Ғарб давлатлари ва ривожланаётган мамлакатларда танқидга учрай бошлади. Совет дипломатиясининг маълумотларига қараганда, Рейган маъмурияти 1983—1984 йилларнинг чегарасидаёқ СССРга муносабатини ўзгартира бошлади. Масалан, 1989 йилда чиқарилган совет "Дипломатик йилномасида" шу фикр баён қилинган ("Дипломатический ежегодник" 1989, Москва, "Международные отношения", 1990 йил, 43-б.).

С. Қурбонов — Лекин Вашингтон ўша пайтдан бошлаб бизга нисбатан тўғри, холисона сиёсат юрита бошлади, деган фикрга қўшилиш қийин. Чунки янги совет раҳбарияти 1985 йил ўрталарида Оқ уй хўжайинига мулоқот қилиш учун учрашишни таклиф этганда Совет Иттифоқини "ёвузлик салтанати" деб атаган Рейган бирданига кўнмади. Уни олдиндан яхши тайёрлаш керак, муваффақиятли бўлишини таъминлаш лозим, деган ва бошқа баҳоналар қилинди.

Т. Солиев — Чунки мамлакатимизга қарши кайфиятлар, совет раҳбариятига, унинг сиёсатиға ишончсизлик ўшанда кучли эди-да. Бунда ўзимизнинг ҳам айбимиз бор. Чунончи, Хельсинки аҳдномаларини имзолаб, уни кўкларга кўтариб мақтаб юрди-гу, аслини олганда унинг кўп талабларини бажармай келдик. Қуролсизланишга ҳадеб чақирди-гу, ўзимиз қуролланиш ўчоғига ўтин қалашни асло тўхтатмадик. Шунинг учун, менинчга, Рейган ҳукумати М. С. Горбачев бошчилигидаги янги совет раҳбариятини, унинг сиёсати-ю фаолиятини, халқаро майдонда қўйган биринчи қадамларини яхшилаб ўрганди.

С. Қурбонов — Янги совет раҳбариятининг 1985 йил апрель ойдан бошлаб Ғарб давлатлари, халқаро ҳаётнинг долзарб масалаларини, йигилиб қолган муаммоларни ечишга қаратилган таклифлари ҳамда ташқи сиёсат соҳасидаги амалий ишлари туфайли Совет-Америка муносабатларида ўзгариш аломатлари пайдо бўла бошлади. Оқ уй соҳиби совет раҳбари билан бевосита алоқа ўрнатишга рози бўлди.

М. С. Горбачев ва Р. Рейган биринчи марта 1985 йил ноябрида бетараф Швейцариянинг Женева шаҳрида учрашдилар. Икки кун давом этган ушбу учрашувда биринчи галда раҳбарларимиз бир-бировлари билан бевосита танишиб олдилар. Суҳбатдошлар чуқур томир отган ишончсизлик ва эҳтиёткорликни бирданига йўқотишга муяссар бўлмаган бўлсалар ҳам энг муҳими масалалар юзасидан бир-бировларининг позицияларини, фикр-мулоҳазаларини яқиндан билиб олдилар. Бу ҳам жуда фойдали эди, чунки кўп масалаларга аниқлик киритилди. Масалан, ядровий уруш масаласига ёндошувларимизнинг ўхшашлиги қайд қилинди. Раҳбарларимиз ўшанда

ядровий уруш ҳеч қачон бошланмаслиги керак, чунки бу урушда ғолиблар бўлмади, деган жуда муҳим хулосага келдилар.

Бундан 3—4 йил муқаддам АҚШ раҳбариятининг ядровий урушга нуқтаи назари тамомила бошқача эканлигини унутмаслигимиз керак. Чунончи, Пентагон ва Миллий мудофаа кенгашининг АҚШ қуроли кучларини қуриш тўғрисида 1982 йилда берган кўрсатмаларида ядровий урушнинг муқаррарлиги тан олинди, шундай уруш келиб чиққан тақдирда Американинг Совет Иттифоқига нисбатан устунлигини таъминлаш вазифаси қўйилган эди.

1983 йил баҳорида Вашингтон "ядровий тийиб қўйиш" стратегиясидан воз кечиш баҳонасида қуролланиш пойгасини космик фазога тарқатиш режаларини эълон қилди. Рейганнинг 1983 йил 23 мартдаги нутқида баён этилган ва кейинчалик СОИ, яъни "стратегик мудофаа ташаббуси" деб аталган ушбу дастурга кўра Америка устига ҳарбий ҳужумлардан ҳимоя қилувчи "соябон" тиклаб, душманга шафқатсиз зарба бериш мақсад қилиб қўйилди. Рейган ҳукумати ана шу йўл билан Американинг ҳарбий устунлигини таъминлашга, 70-йилларда вужудга келган ҳарбий-стратегик мувозанатни ўз фойдасига ҳал этишга уриниб кўрди. Тез орада "Самовий урушлар дастури"дан қутилган мақсадларга эришиш нореаллигини америкалик олимлар, мутахассислар, қатор ҳарбийлар исботлаб бердилар. Совет ҳукумати эса ушбу режа амалга ошириладиган тақдирда тегишли чоралар кўриши муқаррарлигини билдириб, ундан воз кечишга чақирди.

Америка ҳукумати СОИдан воз кечмаса ҳам эндиликда унга катта умид боғлаш мумкин эмаслигини тушунди.

Т. Солиев — Женевада ўтган Совет-Америка учрашуви икки мамлакат халқларига, инсониятга нима берди, деб сўралса, бирон-бир битим ёки шартномани кўрсата олмаймиз. Менимча, ушбу учрашув олдида бундай вазифалар қўйилмаган бўлса ҳам керак?

С. Қурбонов — Албатта, дастлабки учрашувдан мақсад биринчи навбатда бевосита танишиш эди ва бу вазифа бажарилди. Иккинчидан, бу учрашувда мунтазам олий даражадаги мулоқотга асос солинди.

Т. Солиев — Билмадим, шундай десак тўғри бўлармикин, чунки олий даражадаги Совет-Америка учрашувлари олдин ҳам кўп бўлган. Масалан, Н. С. Хрушчев ва Л. И. Брежнев даврида.

С. Қурбонов — Ҳақиқатан ҳам, СССР ва АҚШ раҳбарларининг учрашувлари ўз тарихига эга. Айтайлик, Н. С. Хрушчев АҚШ президенти Д. Эйзенхауэр билан Американинг ўзида (Мэриленд штатида) 1959 йилда ва президент Ж. Кеннеди билан 1961 йилда Венада учрашган эди. Лекин бу учрашув ва музокаралар натижасида инсоният термоядро уруши хавфидан қутила олмади. Аксинча, Кариб тинглиги (АҚШнинг Озодлик оролига қарши тажовузкорона хатти-

ҳаракатлари ва совет ракеталарининг Кубада ўрнатилиши оқибатида вужудга келган ҳолат) инсониятни термоядро уруши деган жар ёқасига келтириб қўйди. Ушбу хавф зўрға камайтирилган бўлса ҳам, "совуқ уруш" батарроқ кучайди. Социалистик Берлин Ғарбий Берлиндан, социализм дунёси капитализм дунёсидан ўзини машъум бстон девор билан қуршаб олди.

Л. И. Брежнев АҚШ президенти Л. Жонсон билан 1972 йилда Москвада, 1973 йилда Вашингтонда ва бир йилдан кейин яна Совет Иттифоқи пойтахтида, уч марта учрашиб, музокаралар олиб борди. Сиёсий, ҳарбий-стратегик, иқтисодий, фан-техника, маданият соҳаларига тааллуқли ўнлаб битимлар имзоланди. Стратегик қуролларни чеклаш — 1 (СҚЧ-1) ва ракеталарга қарши муҳофаа (ПРО) шартномалари тузилди. Ядровий қуролларнинг ер ости синовларини чеклаш тўғрисидаги шартнома юзага келди.

Совет раҳбариятининг 1974 йилда Владивостокда ва 1975 йилда Хельсинкида АҚШ президенти Ж. Форд билан СҚЧ-2 шарномасини тузишга доир музокаралари самарасиз тугалланди. Ушбу шартнома 1979 йилда Американинг янги раҳбари Ж. Картер ва Л. И. Брежневнинг Венада бўлиб ўтган учрашуви пайтида имзоланган бўлса ҳам АҚШ конгресси, яъни парламенти уни тасдиқламади. Ҳар иккала томон унинг талабларига 1986 йилгача риоя қилиб келган бўлса ҳам, ҳужжат расмий равишда кучга кирмади.

Шундай қилиб, 1945 йил май ойида Потсдамда ўтказилган тарихий учрашувдан кейинги давр мобайнида, яъни иккинчи жаҳон урушидан кейинги 40 йил ичида 9 марта олий даражадаги Совет-Америка учрашувлари бўлиб ўтган эди. Уша учрашувларда муҳим аҳамиятга эга бўлган турли шартномалар тузилган бўлишига қарамай, улар халқаро сиёсатда бурилиш ясай олмади. Н. С. Хрушчевнинг Д. Эйзенхауэр билан биринчи учрашувидан кейин америкаликлар совет осмонига Ф. Г. Пауэрс бошқарган жосус самолётни юбориб, Парижда бўлиши керак бўлган иккинчи учрашувнинг барбод бўлишига сабабчи бўлдилар. Совет-Америка раҳбарларининг 1961 йилги учрашувларидан сўнг ўша йилнинг кузида Кариб танглиги содир бўлди. 1975 йилда Хельсинки аҳдноmalари ва СҚЧ-2 шартномаси тузилганидан кейин кўп ўтмай халқаро кескинлик яна кучайиб, "совуқ уруш" янгидан авжига чиқди. Қуролланиш пойгаси бир поғона юқорига кўтарилди.

Шу боисдан мен 1985 йил ноябрғача бўлиб ўтган олий даражадаги Совет-Америка учрашувларини тенг ҳуқуқга эга бўлган, бир-бировларининг манфаатларини ҳисобга олишга, лозим бўлганда келишувларга тайёр бўлган томонларнинг самарали мулоқоти, деб ҳисобламайман. Менинг фикримча, ҳар қандай учрашув ё музокара тўла мулоқот бўла олмайди. Шу нуқтаи назардан олганда 50—70 йиллардаги Совет-Америка учрашувларини, уларнинг аҳамиятини ҳеч ҳам камситмасдан, ҳозирги мулоқотларни тайёрлашда ҳисса қўшган муҳим

омиллар деса бўлади. Шу боисдан 1985 йилги Женева учрашувидагина ҳақиқий олий даражадаги мунтазам Совет-Америка мулоқотининг пойдевори яратилди, дейишга ҳақлимиз.

Т. Солиев — Женева учрашувига жаҳон жамоатчилиги билдирган фикрлар турлича бўлди. Кўпчилик унга ижобий баҳо бермади. Бизнинг раҳбариятимиз эса унинг яқунларини кўриб чиқиб, зарур ва фойдали учрашув бўлди, деб жуда тўғри баҳо берди. Совет-Америка мунтазам мулоқотига йўл очилганлигини қадрлади.

Аммо шундан кейин ҳам Вашингтон сиёсатида иккиланиш ва зиддиятлар устунлик қилди. Совет Иттифоқининг ядро синовларига мораторийси (тўхтатиб қўйиш)ни қўллаб-қувватламади. Ядро қуролиларини XX аср охиригача босқичма-босқич тугатишни кўзда тутувчи совет программаси ҳам жавобсиз қолди. Советларга қарши сафсата давом этаверди. СССРнинг АҚШдаги дипломатлари сонини 40 фоизга қисқартириш тўғрисида талаблар қўйилди. Американинг ҳарбий кемалари Қрим соҳиллари яқинида бизнинг чегараларимизни бузди. Америка ҳукумати Стратегик қурооларни чеклаш иккинчи (СҚЧ-2) Шартномасидан чиқиш нияти борлигини эълон қилди.

Буларнинг ҳаммаси Америка ҳукмрон доиралари "совуқ уруш" даврининг иллатлари бўлмиш антисоветизм, қарама-қарши туриш, дўқ-пўписа каби ярамас воситалардан воз кечмаётганликларини кўрсатди.

Аммо, янгича сиёсий фикрлашга ўтишга даъват этган янги совет раҳбарияти танлаган йўлидан чекинмади. Совет ҳукуматининг нияти холис, сўзи билан иши бирлигини исботлаш мақсадида ядровий қуроолларнинг ер ости синовларини вақтинча тўхтатиб туриш муддатларини анчага чўзди. 1986 йил 15 январида М. С. Горбачев ўз баёнотида инсониятни ядровий қурол даҳшатларидан қутқозиш мақсадида уни тамомила йўқ қилиб ташлаб, XXI асрга ана шу оммавий қиргин қуролисиз стиб боришга, оддий қурол-яроғларни кескин равишда қисқартиришга даъват этди. КПССнинг XXVII съездида халқаро муҳитни соғломлаштириш, давлатлараро муносабатларни халқаро ҳуқуқ қоидалари асосида қайта қуриш, Ғарб билан Шарқ ўртасида ўзаро ишончни ҳосил қилдириш, "совуқ уруш"дан воз кечиш, қуролсизланиш томон амалий қадамлар қўйиш каби ҳаётий муҳим тадбирлардан иборат мустаҳкам тинчликни таъминлашнинг мукамал дастури эълон қилинди.

С. Қурбонов — Айни замонда совет дипломатиясининг фаолияти бирмунча жонланди. Ғарбу Шарқ мамлакатлари билан алоқаларимиз ривожланди. Совет раҳбарияти аъзолари қатор социалистик ва капиталистик давлатларга расмий ва амалий ташрифлар буюрдилар, Совет Иттифоқига келган хорижий давлат ва жамоат арбоблари билан учрашиб, музокаралар олиб бордилар, янги совет ташқи сиёсатининг, мамлакатимиз ташаббусларининг моҳиятини уларга

тушунтириб бердилар. Шу орада Америкада ҳукуматларимиз билан алоқалар ҳам давом эттирилди. Ташқи ишлар маҳкамаларимиз бошлиқларининг бир неча учрашувлари бўлиб ўтди.

Ана шундай вазиятда 1986 йил октябрида Исландиянинг пойтахти Рейкьявик шаҳрида М. С. Горбачев ва Р. Рейган иккинчи марта учрашдилар. Совет раҳбари бу гал қуролсизланишга доир аниқ таклифлар туркумини ўртага ташлади, биринчи навбатда ядровий қуролсизланишни бошлашга, космик фазода ядровий қуролларни жойлаштирмасликка даъват этди.

Аммо афсуски, Америка томони ечимини кутаётган ушбу ўта муҳим масалаларни ҳал қилишга, совет таклифларини қабул қилишга ёки ўзининг аниқ таклифларини киритишга тайёр эмас экан. Музокаралар пайтида қуролсизланиш масаласини ёриб ўтишга сал қолди. Америка делегацияси масалага жиддийроқ ёндошганида шундай бўлиши мумкин ҳам эди. Лекин унинг айби билан шундай бўлмади.

Рейкьявикда давом эттирилган олий даражадаги Совет-Америка мулоқоти натижасида ҳам бирон-бир битим ёки шартнома имзоланмади, инсоният учрашув самарасини кўриб энгил тортмади. Шунга қарамай, унга салбий баҳо бериш нотўғри бўлар эди.

Т. Солиев — Рейкьявик учрашувидан кейин ўтган вақтнинг ўзи унга ўз баҳосини берди. Рейкьявикда бизнинг мамлакатимиз қуролсизланиш соҳасида катта ва жиддий аниқ қадамлар қўйишга тайёр эканлигини амалда намойиш қилди ва ана шу йўлдан борганда дунёдаги вазиятда туб бурилиш яшаш мумкинлигини кўрсатди.

КПСС Марказий Комитетининг Сиёсий бюроси олий даражадаги иккинчи Совет-Америка учрашувини халқаро ҳаётдаги муҳим воқеа, деб таърифлади. Кейинги воқеалар партияимизнинг Рейкьявик натижасида дунёда сифат жиҳатидан бутунлай янгича вазият юзага кела бошлади, энди ҳеч ким (яъни Ғарбу Шарқ давлатлари) аввалгидек ҳаракат қила олмайди, деган хулосасининг тўғрилигини тўла тасдиқламоқда.

Совет раҳбарияти Рейкьявик учрашувидан тегишли хулоса чиқариб, халқаро ҳаётнинг бош масаласига айланган қуролсизланиш тугунини ечишнинг самарали йўллари излашни астойдил давом эттирди. Шу мақсадда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти минбаридан, қуролсизланишга бағишланган БМТ Бош Ассамблеясининг махсус сессияларидан, Венада ва Женевада кўп йиллардан бери давом этиб келаётган махсус қуролсизланишга доир конференция ва музокаралардан фойдаланди. Турли мамлакатларнинг раҳбарлари билан бўлган икки томонлама мулоқотларда ҳам хавфсизлик ва қуролсизланиш муаммоларини четлаб ўтилмади. Айниқса, СССР ва АҚШ ташқи ишлар вазирларининг кўплаб ўтилмади. Айниқса, СССР ва АҚШ ташқи ишлар вазирларининг кўплаб ўтилмади. Айниқса, СССР ва АҚШ ташқи ишлар вазирларининг кўплаб ўтилмади. Айниқса, СССР ва АҚШ ташқи ишлар вазирларининг кўплаб ўтилмади. Айниқса, СССР ва АҚШ ташқи ишлар вазирларининг кўплаб ўтилмади.

Мутахассислар, ҳарбийлар, дипломатлар, Рейкьявик учрашуви

ўзанида ишларни давом эттирдилар. Бир-бировларининг таклифларини чуқур ўрганиш, ўз таклифларига аниқлик ва қўшимчалар киритиш, ҳар бир принципаал масала бўйича позицияларни аниқлаш, билдирилган фикр-мулоҳазаларни ҳисобга олиш натижасида ядровий қуролсизланиш учун амалий имкониятлар яратилди.

С. Қурбонов — Қуролсизланишга доир музокараларда ҳамма вақт самарасиз мунозараларга сабаб бўладиган нарса бу қуролсизланиш жараёнини назорат қилиш масаласи эди. Биз ана шу масалага янгича ёндошдик. Назоратнинг барча турлари, шу жумладан қарши томоннинг қурол-яроғларини ўша срга бориб, жойида текшириш тўғрисидаги таклифларни маъқулладик. Қурол-яроғлар ва қуролли кучларимиз тўғрисида аниқ маълумотлар беришдан бош тортмадик ва қарши томондан ҳам шундай маълумотлар беришни таклиф этдик. Америкаликлар ҳам бизнинг кўпгина таклифларимизни қабул қилдилар. Буларнинг ҳаммаси музокараларни боши берк кўчадан чиқариш имконини берди.

СССР ва АҚШ раҳбарлари 1987 йил охирларида учинчи марта учрашганларида, уларнинг ихтиёрларида машаққатли меҳнат билан тайёрланган шартнома лойиҳаси бор эди.

М. С. Горбачев ва Р. Рейган бу гал 7—10 декабрь кунлари Вашингтонда учрашдилар. 7 декабрь куни улар Ўртача ва кам олисликдаги ракеталарни йўқ қилиб ташлаш тўғрисидаги Совет-Америка шартномасини имзоладилар. Тарихда биринчи марта даҳшатли ядровий қуролларнинг икки тури — 500 км ва ундан зиёд, аммо 1000 километрдан ошмайдиган масофага, ҳамда 1000 км ва ундан узоқ, аммо 5500 километрдан ошмайдиган узоқликка учирадиган ракеталарни йўқ қилиб ташлаш тўғрисида келишилди.

Мазкур Шартномага кўра, Совет Иттифоқи 826 та ўртача ва 926 та кам олисликдаги ракеталарини, АҚШ эса 689 та ўртача ва 170 та кам олисликдаги худди шундай қуролларни йўқ қилиб ташлашлари керак. 1991 йилнинг биринчи ярмига бориб ушбу битим шартларини тўла бажариш учун тўла имкониятлар бор, чунки ҳар иккала томон ҳам бу ишга масъулият билан ёндошмоқдалар. Шу кунгача кам олисликдаги ракеталарни биз тўла ва ўртача олисликдаги ракеталарни 80 фоизга яқинини йўқ қилдик. АҚШ ҳам мажбуриятларини бажараяпти.

Т. Солиев — Шартномага кўра, йўқ қилиниши лозим бўлган ракеталарнинг сонини олиб қараганда СССР кўпроқ, АҚШ эса камроқ ракеталарни йўқ қилиши кераклиги кўриниб турибди. Нима сабабдан шундай номутаносибликка йўл қўйилмоқда? Бу бизнинг муваффақиятсизлигимиз, Американинг эса ютуғи эмасми, деган саволлар тушади.

Масалага юзаки қараганда, ҳақиқатан ҳам Шартномага кўра тенглик йўқ, биз ютқазиб, Америка ютаётганга ўхшайди. Аммо,

аслида бундай эмас, чунки шу икки турдаги қуролни тамомила йўқ қилиб ташлаш тўғрисида келишилгандан кейин уларнинг барини, кимда кўп, кимда оз бўлишидан қатъи назар, сўнгги нухасигача гумдон қилиш шарт. Турли сабабларга кўра бизда шу икки турдаги ракеталар миқдори Америкадаги ракеталар сонидан анча кўп экан. Шунинг учун ҳам шартномадаги рақамларда бир хиллик, яъни тенглик йўқ. Дипломатлар ва журналистлар мазкур Шартнома қоидаларини икки ноль қоидаси деб атадилар. Бошқача қилиб айтганда, биринчи турдаги ракеталарни тугатганда ҳам, иккинчи турдагисини тўла йўқотганда ҳам бир хил натижага, яъни нолга эришиш керак.

Совет ҳукумати Шартнома талабларини онгли равишда қабул қилар экан, қарши томоннинг ҳам манфаатларини ҳисобга олди, албатта. Акс ҳолда Шартноманинг юзага келиши мумкин эмас эди.

Музокаралар давомида Америка ҳукумати ҳам бизнинг манфаатларимизни ҳисобга олишга тайёр эканлигини намоиш этди. Чунончи, Вашингтон Шартнома доирасидан ташқари Америка ҳудудидagi ГФЖнинг "Першинг-1А" ракеталари ва уларнинг каллакларини, шу жумладан Америкага қарашли 72 та ядровий каллакларни ҳам йўқ қилиб ташлашга розилик берди.

С. Қурбонов — Ўртача ва кам олислик ракеталарини йўқ қилиб ташлаш тўғрисидаги Совет-Америка Шартномаси ҳақиқий қуролсизланиш томон қўйилган тарихий қадамдир. Бу билан қуролланиш пойгаси бутунлай тўхтатилмаган бўлса ҳам, амалда қуролсизланишга ўтиш мумкинлиги исботланди.

Т. Солиев — Бу воқеа ядро ҳалокати хавфидан безор бўлган барча кишиларни мамнун этди. Мен ушбу битим имзоланган кунларда узоқ Вьетнамда эдим. Уруш нималигини яхши билган Вьетнам халқи Совет-Америка битими имзоланганлиги тўғрисидаги хабарни шодлик ва хурсандчилик билан, ўзининг катта ютуғидек кутиб олди. Бошқа социалистик мамлакатларнинг халқлари ва ҳукуматлари ҳам, Варшава Шартномаси ташкилоти аъзолари ҳам Совет-Америка шартномасини маъқулладилар.

АҚШда унга муносабат бир хил бўлди, деб бўлмайди. Ўнг кучлар олий даражадаги учрашув натижалари Америка учун салбийдир, президент Рейган ўз мамлакатига хиёнат қилди, Москва музокара-лардан бир томонлама наф кўрди, деб Оқ уй соҳибини қаттиқ танқид қилиш билан чекланмай, уни ҳаттоки таққирладилар.

С. Қурбонов — Албатта, Рейганнинг ўзи ҳам бир вақтлар Америкадаги ўнг кучларнинг раҳбарларидан бири эканлигини ҳисобга олганда, бундай ҳолнинг қандай нотабий эканлигини тушуниш қийин эмас. Чунки ўнг арбоб Рейганнинг қарашлари воқеликнинг тазйиқи остида жиддий равишда, ижобий томонга қараб ўзгарди.

Американинг демократик ҳаракатлари ва тараққийпарвар

доиралари Совет-Америка музокаралари ва унинг яқунларини ижобий баҳоладилар. "Бизнес уик" журнали ўша кунларда "Шартнома икки буюк давлат ўртасидаги муносабатларда муҳим ўзгаришлар босқичини очиб беради", деб ёзган эди. АҚШ матбуот органлари Вашингтондаги музокараларнинг муваффақиятида М. С. Горбачевнинг катта ҳиссаси борлигини алоҳида қайд этдилар. Учрашув арафасида Америка ва СССРда бир вақтнинг ўзида "Қайта қуриш ва янгича фикрлаш мамлакатимиз ва бутун дунё учун" номи унинг китобининг нашр этилиши, Михаил Сергеевичнинг АҚШ миллий телекомпанияси Эн-би-си мухбири Т. Брокау билан қилган суҳбати ҳамда унинг вашингтонликлар билан очиқ мулоқотлари совет раҳбарининг обрўини оширди.

Т. Солиев — Фақат бизда ёки социалистик мамлакатлардагина эмас, балки Ғарбий Европада ҳам кўпчилик, шу жумладан машҳур сиёсий арбоблар, савдо-саноат доираларининг таниқли намояндлари, жамоатчилик вакиллари Совет-Америка Шартномасини қизғин маъқулладилар. Америка конгрессининг сенатида Шартномага қарши кишилар унга очиқ қаршилик кўрсатган бўлсалар ҳам Шартнома тасдиқланиб, кучга кирди ва бажарила бошланди. Масалан, Американинг мудофаа қўмитаси, Кучга таяниб тинчликка эришиш Иттифоқи, Америка учун иттифоқ, Американинг консерватив уюшмаси, Г. Киссинжер, А. Хейг каби собиқ АҚШ давлат котиблари, АҚШнинг БМТдаги собиқ доимий вакили Ж. Киркпатрик, республикачилар партиясидаги қатор консерваторлар Шартномага қарши чиқдилар. Лекин улар сенатда озчилик қилдилар. Шартнома айниқса мухолифчи Демократлар партиясидан бўлган сенаторлар томонидан қўллаб-қувватланди.

Маълумки, мазкур Шартнома ядровий қурол-яроғларнинг жуда оз қисмини (3—4 фоизини) тугатишни кўзда тутди. Лекин шундай бўлса-да, унинг қуролсизланиш томон қўйилган жуда зарур ва қимматли дастлабки қадам эканлиги тўғрисида икки хил фикр бўлиши мумкин эмас.

С. Қурбонов — Олий даражадаги учинчи Совет-Америка учрашуви яхши самара берганлиги Совет раҳбариятини мамлакатларимиз ўртасидаги мулоқотни давом эттириш воситасида бошқа чигал муаммоларни ҳам ҳал қилишга янада кўпроқ куч-ғайрат билан ҳаракат қилишга ундади. Музокаралар олиб боришнинг кўп йиллик тажрибаси дипломатларнинг узундан-узоқ баҳс-музокараларига кўра раҳбарларнинг бевосита мулоқоти яхшироқ самара беришини тақозо этди.

Т. Солиев — Совет-Америка учрашувлари тажрибаси ҳам буни тасдиқлади-да.

С. Қурбонов — Шунинг учун ҳам раҳбарларимизнинг янги учрашувини ўтказишга тегишли тайёргарлик ишлари қиздириб юборилди.

Хўш, Америка томоничи? Фактлар янгича сиёсий фикрлаш Қўшма Штатлар раҳбарларига ҳам озми-кўпми таъсир кўрсатаётганлигини тасдиқлади. Акс ҳолда муносабатларимиздаги ижобий силжишларга эришиб бўлмас эди. Албатта, кўп нарса Америка раҳбариятининг ана шу йўлдан изчил боришига, ўзаро манфаатли музокараларнинг самарали бўлиши учун астойдил ҳаракат қилишига боғлиқдир. Биз мамлакатларимиз ўртасидаги муносабатларни яхшилаш учун қўлимиздан келадиган ҳамма нарсани қиламиз, деди президент Рейган ўртоқ М. С. Горбачев томонидан Красноярскда янги Совет таклифлари эълон қилинганлигини эшитиб. Америка Қўшма Штатларининг давлат секретари Жорж Шульц эса давлат бошлиғининг фикрини давом эттириб, биз аниқ муаммолар бўйича ҳамкорлик қилишнинг ўзаро манфаатли йўлларини, халқларимиз ўртасидаги ҳамжиҳатликни ҳақиқатан ҳам мустаҳкамлайдиган йўлларини олдингидай излайверамиз, деб ёзди.

Ана шундай йўл тутилиши натижасида қатор турли даражадаги Совет-Америка учрашувлари, муҳим масалалар бўйича икки томонлама музокара ва маслаҳатлар бўлиб ўтди. АҚШ давлат котиби Жорж Шульц ва Э. А. Шеварднадзе бир неча бор мулоқот қилдилар, М. С. Горбачев ва Р. Рейган билан учрашиб, раҳбарларимизнинг бир-бирларига йўллаган оғзаки иштаклари ва шахсий мактубларини етказдилар, муҳокамадаги масалалар бўйича таклифлар киритдилар.

Т. Солиев — Ўзаро ишончни мустаҳкамлашда, менингча, икки турдаги ядровий ракеталарнинг белгиланган график асосида, ҳаттоки ундан ҳам ўзиб тугатилаётганлиги, Афғонистон музокараларда Совет Иттифоқининг тўғри йўл тутганлиги ҳамда мамлакатимизнинг фаол иштирокида Умумевропа жараёнининг яхши самара бераётганлиги муҳим роль ўйнади.

С. Қурбонов — 1988 йил 29 май — 3 июнь кунлари Москвада олий даражадаги тўртинчи Совет-Америка учрашуви бўлиб ўтди. АҚШ президенти Р. Рейган биринчи марта бизнинг мамлакатимизга расмий ташриф буюрди. Олий мартабали меҳмон Москванинг диққатга сазовор жойларини бориб кўрди, унинг тилларда дoston бўлган қадимий маркази — Кремль ва Қизил майдонда сайр қилди. Сайр пайтида кўпгина оддий совет кишилари билан, М. В. Ломоносов номидаги Москва давлат университетига профессор, ўқитувчилар ва совет ёшларининг вакиллари билан, адабиётчиларнинг марказий уйида совет ёзувчилари билан, Американинг Москвадаги элчихонасида совет тузумидан норози бўлган айрим фуқаролар билан, Муқаддас Данила монастирида дин арбоблари билан учрашиб, мулоқот қилди, ўз ҳукуматининг сиёсати, Совет-Америка муносабатлари, олиб борилаётган музокаралар ҳақида гапириб берди.

Совет кишилари ҳамма жойда АҚШ раҳбарини илиқ кутиб олдилар, унга меҳмондўстлигимизни, Америка халқи билан дўстона муносабатлар ўрнатишни астойдил исташимизни намоиш этдилар.

Америка президентига илтифот билдирган совет кишиларига Рейган шундай деди: Табригингиз, меҳмондўстлигингиз учун сизларга раҳмат. Бу ерга келганимдан жуда хурсандман.

Т. Солиев — Рейганнинг Москвага сафаридан асосий мақсад — унинг М. С. Горбачев билан олдинги учрашувларда бошланган сиёсий мулоқотларни давом эттириш эди. Шундай бўлди ҳам.

Ишчанлик ва хайрихоҳлик руҳида ўтган музокараларда Совет-Америка муносабатлари билан бир қаторда бутун инсониятни қизиқтираётган энг муҳим муаммолар кўриб чиқилди. Айниқса, стратегик ҳужум қуролларини қисқартириш тўғрисидаги муаммога энг катта эътибор берилди. Шу тўғридаги шартномани тайёрлашда мавжуд бўлган қийинчиликлар қайта-қайта муҳокама этилди.

Р. Рейган стратегик ҳужум қуролларини қисқартиришга доир музокараларнинг боришини қуйидагича тушунтирди: Женевада биз 50 фоизга қисқартиришга доир ёндошувлар тўғрисида келишган эдик. Рейкьявикда каллақлар ва уларни мўлжалларга элтувчи воситалар миқдорига лимитларни аниқладик. Вашингтонда бўлажак шартноманинг муҳим жиҳатларидан бири — текширишлар масаласида позицияларимиз яқинлашди. Москвада ушбу мақсад сари қўшимча қадамлар қўйилди.

Музокаралар давомида ядровий синовлар тўғрисидаги мавжуд шартномаларни текширишни такомиллаштириш ҳамда стратегик баллистик ракеталарни учирини тўғрисида олдиндан хабардор қилиш ҳақида битимлар имзоланди.

Раҳбарларимиз қуролсизланишнинг бошқа томонлари, маҳаллий можароларни бартараф қилиш, иқтисодий алоқалар, инсонпарварлик масалалари юзасидан ҳам ўз позицияларини тушунтирдилар.

М. С. Горбачев ва Р. Рейганнинг матбуот конференцияларида ҳамда Совет-Америка қўшма ҳужжатларида таъкидланганидек, музокараларда кўрилган барча масалалар бўйича олдинга силжиш бўлди. Томонлар стратегик ҳужум қуролларини тенг ярига қисқартириш масаласи бўйича музокараларни схирига етказиш учун имкониятлар борлигини таъкидладилар.

Сафар давомида Ўртача ва кам олисликдаги ракеталарни тугатиш тўғрисидаги Шартнома ратификация қилинганлиги ҳақидаги ёрлиқлар айирбошланди. Шунинг учун тарихда биринчи марта ядровий қуролсизланиш томон ҳақиқий қадам қўйилди. Ўртоқ М. С. Горбачев айтганидек, урушларсиз, зўравонликсиз, ядровий қуролларсиз дунё китобига биринчи сатрлар ёзилди.

Совет-Америка ҳамкорлигининг турли соҳалари (иқтисодий, фан-

техника, маданият соҳалари ва ҳоқаза) бўйича Москвада имзоланган ҳужжатлар ҳам муҳим амалий ва сиёсий аҳамиятга эгадир.

С. Қурбонов — АҚШ президентининг Москвага келиб, совет кишилари билан яқиндан танишиши халқларимиз ўртасидаги, раҳбарларимиз ўртасидаги ишончни мустаҳкамлаш ишига қўшилган катта ҳисса бўлди.

Рональд Рейган Кремлда сайр қилиб юрган пайтида унга ҳамроҳ бўлиб юрган Фарб журналистларидан бири ундан "жаноб президент, Сиз ҳали ҳам СССРни "ёвузлик салтанати", деб ҳисоблайсизми?", деб сўради. Чунки у Америка раҳбарининг бир вақтлар советларга қарши позицияда турганини, Ватанимизни "ёвузлик салтанати", "дўзахнинг ўзгинаси" деб ҳисоблаганини яхши билар эди. Рейган журналистнинг саволига "йўқ" деб жавоб берди. Демак, Совет-Америка мулоқоти бошлангандан буён АҚШ раҳбарининг Совет Иттифоқига нисбатан қарашларида жиддий ўзгариш юз берди.

Т. Солиев — Аслини олганда, бундай ўзгариш бутун Америка халқида юз бермоқда ва кўпгина социологик тадқиқотлар буни тасдиқламоқда. Чунончи, машҳур Геллап институти ўтказган тадқиқотларнинг бирида сўралган америкаликларнинг 76 фоизи Совет Иттифоқининг тинчликсеварлигига ишонч билдирди.

С. Қурбонов — Аҳолининг фикри қанчалик муҳим бўлмасин, раҳбариятнинг фикри давлатнинг сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Албатта, халқнинг манфаатларини ўйловчи раҳбарлар унинг фикри билан ҳисоблашишлари ва уни инobatга олишлари даркор.

СССР ва АҚШнинг раҳбарлари 1988 йил декабрида Нью-Йоркда яна бир марта учрашдилар. М. С. Горбачев Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 43-сессияси ишида иштирок этиб, унинг қатнашчилари ҳузурда катта нутқ сўзлади. Совет раҳбари жаҳон ҳамжамияти аъзоларини янгича фикрлаш асосида бутун халқаро муносабатларни қайтадан қуришга, халқаро ҳуқуқ қоидаларига қатъий риоя қилишга, инсониятни оммавий қиргин хавфидан қутқаришга, қуролланишга сарф қилинаётган маблағларни тинч қурилиш эҳтиёжларига қаратишга чақирди.

М. С. Горбачев совет ташқи сиёсатининг назарий асослари ва асосий йўналишлари, халқаро хавфсизликни мустаҳкамлаш учун ҳамкорликни йўлга қўйиш тўғрисидаги таклифлар билан бирга ҳукуматимизнинг ўз қуролли кучларини ярим миллион нафарга қисқартириш ҳақидаги қарорини ҳам эълон қилди.

Айни пайтда М. С. Горбачев президентлик муддати тугаган Р.Рейган билан хайрлашиб, АҚШнинг янги президенти этиб сайланган Жорж Буш билан танишди. Икки соат давом этган суҳбат чоғида Рейган Америка ҳукуматининг ташқи сиёсатида давомийлик бўлиши тўғрисида гапирди.

Оқ уй янги соҳибининг М. С. Горбачев билан учрашиши учун бир йиллик вақт керак бўлди. Ана шу муддат ичида Американинг янги маъмурияти, унинг раҳбарининг гапларига қараганда, олдинги маъмуриятнинг ташқи сиёсати ва фаолиятини ўрганиб чиқди.

Т. Солиев — Энг қизиғи шундаки, Жорж Буш Рональд Рейганнинг ўнг қўли, яъни вице-президент сифатида олдинги ҳукуматнинг ҳар бир қадами тўғрисида хабардор ва ҳаттоки уни ишлаб чиқишда иштирок этган бўлиши даркор эди. Шунга қарамай Ж. Буш командаси Рейганнинг ташқи сиёсат соҳасидаги фаолияти ва унинг Совет Иттифоқи билан тузган битимларини ўрганиб чиқишга вақтни аямади.

Совет-Америка мулоқотларида суръатнинг пасайиши ҳамда қуролсизланишга доир музокараларнинг ҳўзилишидан жаҳон жамоатчилиги ҳам, Американинг ўзидаги демократик доиралар ҳам норози бўла бошладилар. Матбуотда Ж. Буш ҳукумати шаънига танқид кучайди. Айрим матбуот органлари Бушни ташаббусни қўлдан чиқаришда айбладилар. Ҳаттоки, АҚШ Конгрессида маъмурият парламентнинг демократик аъзолари томонидан сусткорлиги учун танқидга учради.

С. Қурбонов — Бундан ташқари дунё ишларининг бориши, айниқса Шарқий Европада юз берган шиддатли ўзгаришлар Ж. Буш ҳукуматини тезроқ ҳаракат қилишга мажбур этди. Қарши томоннинг мавқеи ва тутган йўлини пухтароқ ўрганиш ва бевосита мулоқот жараёнида аниқлаш, ўз фикр ва мулоҳазаларини тушунтириш зарурати туғилди.

1989 йил декабрнинг бошида жаҳон (2—3 кунлари) олий даражадаги янги Совет-Америка учрашувининг гувоҳи бўлди. М.С.Горбачев ва Ж. Буш Ўрта Ер денгизидаги орол — давлат Мальтада учрашдилар. Учрашув ва суҳбатлар шу ерда якорда турган Максим Горький номли теплоходда ўтди. Ошкоралик, хайрихоҳлик ва ҳамжиҳатлик муҳитида ўтган саккиз соатлик мулоқот жараёнида раҳбарларимиз бир-бировлари билан яқиндан танишдилар, икки томонни қизиқтирадиган барча масалалар тўғрисида фикр алмашдилар, мамлакатларимиз иштирок этаётган Вена ва Женевадаги музокараларга, хусусан қуролсизланиш масалаларига жиддий эътибор бердилар. Стратегик ҳужум қуролларини қисқартириш ҳамда Европада оддий қурол-яроғлар миқдорини камайтириш тўғрисидаги шартномаларни тайёрлаш борасида келишиб олдилар. Сайёрамиздаги оловли нуқталар тўғрисидаги фикр алмашув фойдали бўлди. Икки томонлама муносабатлар ҳам четлаб ўтилмади.

Т. Солиев — Мальтадаги учрашувнинг моҳияти, унинг норасмий бўлишига қарамай, икки буюк давлат раҳбарлари ўртасида 1985 йилда бошланган мулоқотнинг давом эттирилишида, деб ўйлайман.

Мальта Совет-Америка мулоқоти, унинг қатнашчилари бўлган у ёки бу шахслардан қатъи назар, объектив заруратга айланганлигини намойиш этди.

С. Қурбонов — Менингча, Америка президенти Мальтадаги учрашувдан яна бир мақсадни, яъни Шарқий Европадаги туб ўзгаришлар муносабати билан Кремль танлаш эркинлиги тўғрисидаги ўз шиорига амал қиладими ёйинки йўқми, деган саволга жавоб олишни кўзлаган эди. Кутилмаганда жаҳон сиёсати кун тартибидан ўрин эгаллаган Германия масаласига бизнинг реакциямиз ҳам Америка раҳбариятини жуда қизиқтирган эди. Учрашувнинг ташаббускори Ж. Буш эканлиги ҳам тасодиף эмасдир.

Т. Солиев — Вашингтон 1956 йилдаги Венгрия ва 1968 йилдаги Чехословакия воқеалари такрорланмайдими, деган саволга жавоб излаган эди-да.

С. Қурбонов — Худди шундай. Мальтада ўтган учрашув янги сиёсий тафаккурнинг маҳсулдорлигини кўрсатди. Сиёсий ва ижтимоий тузумлардан қатъи назар, давлатларнинг манфаатларини қўшиб олиб бориш зарурлигини, энг муҳими, шундай қилиш мумкинлигини тасдиқлади. Бу фикр Варшава Шартномаси ташкилоти аъзолари бўлган давлатлар раҳбарларининг 4 декабрь куни Москвада бўлиб ўтган учрашувида ҳам қайд қилинди.

Т. Солиев — 1989 ва 1990 йилнинг биринчи ярмида Ғарб ва Шарқ муносабатларида диққатга сазовор воқеалар юз берди. СССР ва АҚШ олимлари денгизда жойлаштириши лозим бўлган ядровий қурол устидан назорат этиш бўйича тадқиқотлар ўтказишни йўлга қўйдилар. "Слава" крейсери палубасида Қора денгизда, Ялта яқинида ўтказилган синовлар пайтида Совет ва Америка аппаратлари ёрдамида крейсерда ядровий қурол борлиги аниқланди. Тадқиқотларда АҚШнинг учта институтидан ташқари конгрессменлар ҳам қатнашдилар.

СССР Мудофаа вазирлигининг таклифига биноан Американинг олимлари ва конгресс аъзоларидан бир гуруҳи Уралдаги Минатомэ-нергопром заводларидан бири ва Шимолий Қозоғистондаги ҳарбий машқоғҳларидан бири (Саришаған)да бўлиб, жанговар лазер қурол-лари ишлаб чиқарилаётганлиги тўғрисидаги миш-мишларнинг ҳақиқатдан қанчалик узоқ эканлигига ишонч ҳосил этди. Ўтган вақт ичида Совет-Америка ҳарбий алоқалари ривожланди. СССР Мудофаа вазирлигининг делегацияси АҚШда ва Америка ҳарбийларининг вакиллари Совет Иттифоқида бўлдилар. Вашингтонда ахборот айирбошлаш бўйича СССР ва АҚШ делегациясининг учинчи учрашуви бўлиб ўтди.

Айни замонда Совет Иттифоқи ҳарбий кескинликни юмшатиш тўғрисида эълон қилган режаларини собит қадамлик билан амалга ошира борди. Жумладан, СССР Қуроли Кучларининг аниқ миқдори (сони) ва йиллик ҳарбий харажатларимизнинг умумий ҳажми очиқ

эълон қилинди. 1990 йил ўртасига келиб қўшинларимизнинг умумий сони 300 минг нафарга қисқартирилганлиги, яъни уларни 500 минг нафарга қисқартириш режалари амалга оширилаётганлиги маълум бўлди. Солдат ва офицерлар билан бирга мингларча танклар, тўп-замбараклар, самолётлар ва бошқа қурол-яроғлар сони жиддий тарзда камайтирилди.

Совет Иттифоқи Венгрия, Польша, Чехословакия ва Мўғулистондан ўз қўшинларини олиб чиқиб кетишни, Совет-Хитой чегарасини ҳарбийсизлаштириш сиёсатини юргиза бошлади.

С. Қурбонов — Варшава Шартномаси давлатлари аъзолари бўлмиш мамлакатлардан 500 та ядро зарядларини ихтиёрий равишда олиб чиқиб кетдик. Венада давом этаётган 23 лар музокараларида НАТО мамлакатларининг фикр-мулоҳазаларини ҳисобга олиб, янги таклифлар киритилди.

Мамлакатимиз кимсвий қуролни тамомила тақиқлаш ва уни бутунлай йўқ қилиб юбориш тўғрисидаги музокараларда ва шу масалага бағишланган Париж конференциясида янги ташаббуслар билан чиқди. Ушбу қуролни йўқ қилиб ташлаш учун махсус завод қурилиши бошланди.

Ўртача ва кам олисликдаги ракеталарни йўқ қилиб ташлаш тўғрисидаги Шартномани бажаришда графикдан ўзиб кетилди. Америкадан келган текширувчилар унинг ҳеч сўзсиз бажарилаётганлигига гувоҳлик бердилар.

Совет Иттифоқи ўз қўшинларини Афғонистондан олиб чиқиб кетиш билан бирга, ҳарбий харажатларни анчага қисқартирди ва ўз ҳарбий доктринасига тўла мудофаа туси бериш чораларини кўра бошлади. Шу билан бирга ҳарбий ишлаб чиқаришини ҳам 19,5 фоизга камайтирди. Мудофаа саноати қувватларининг ҳозирча 40 фоизи, 1995 йилга бориб 60 фоизи тинч эҳтиёжлар учун маҳсулот ишлаб чиқаришга мослаштирилади.

Т. Солиев — Ҳозиргача мудофаа эҳтиёжларига хизмат қилиб келган кўпгина корхоналарда конверсия, яъни уларни граждан маҳсулоти ишлаб чиқаришга мослаштириш ишлари бошланди. Масалан, Йошкар Ола, Юрюзан механика заводлари ҳамда "Ленинская кузница" кemasозлик заводини тинч қурилиш изига солиш ишлари олиб борилди ("Международная жизнь", 1989 й, 12-сон, 27—28-бетлар).

Совет Иттифоқи ва унинг Варшава Шартномаси бўйича иттифоқчилари тактик ядровий қуроллар (тактик авиация, 500 км.дан кам узоқликка учуриладиган ракеталар, ядровий тўп-замбараклар) масаласига доир алоҳида музокаралар бошлашни таклиф этдилар, чунки бу масалани ҳал қилмасдан туриб ядровий уруш хавфидан тўла қутилиб бўлмайди. М. С. Горбачев 1989 йил октябрда Финляндияга ташриф буюрган пайтида СССР 1990 йил охиригача Белтиқ денгизи ҳавзасидаги ўз ядровий қуролларининг

маълум қисмини қисқартириш ниятида эканлигини эълон қилган эди. Эндиликда ана шу режа бажарила бошлади. Мамлакатимизнинг 1987 йилда ҳарбий мақсадлар учун плутоний ишлаб чиқарувчи бир реакторни ёпиб қўйганлигига қўшимча 1989—1990 йилларда яна иккита шундай реакторни тўхтатди. Қолган плутоний реакторларини 2000 йилгача ёпишга тайёр эканлигимиз ҳам эълон қилинди.

С. Қурбонов — Катта аҳамиятга эга бўлган яна бир муҳим ташаббус — Варшава Шартномаси мамлакатларининг мазкур мудофаа иттифоқини ҳарбий-сиёсий ташкилотдан сиёсий-ҳарбий ташкилотга айлантиришга аҳд қилганликларидир.

Т. Солиев — Албатта, Ғарб билан Шарқ, шу жумладан Америка билан Совет Иттифоқи ўртасидаги муносабатлар ҳеч бир қийинчиликсиз ривожлана бошлади, десак нотўғри бўлар эди. Худди ана шу муносабатлар осмонида Литва масаласи деган булутнинг пайдо бўлиши Совет-Америка алоқалари душманларини фаоллаштирди. Улар Ж. Буш маъмуриятдан Литва масаласида ўз сиёсатини ўзгартиришни хоҳламаётган Москвага нисбатан жазо чораларини кўришни, Литвага мустақиллик берилмаса СССР билан алоқаларни узиб қўйишни тавсия этишдан ҳам қайтмадилар.

Литва масаласида ўнг консерватив кучлар қўйган талаблар, айниқса конгрессдаги ўнг кучларнинг хатти-ҳаракатлари маъмурият сиёсатига озми-кўпми таъсир кўрсатди, албатта.

С. Қурбонов — Лекин, оддий америкаликларнинг кўпчилиги мамлакатларимиз ўртасидаги муносабатларни яхшилашни Литва масаласи билан боғлашга қарши чиқмоқда. Масалан, "Уолл-стрит жорнэл" рўзномаси ва Эн-би-си телевидение компанияси шу масала бўйича жамоатчилик фикрини аниқлади. "Агар президент Горбачев билан дўстона алоқаларни давом эттириш ёки Литванинг мустақилликка интилишини қўллаб-қувватлашдан бирини танлаш ҳуқуқи сизга берилганда, қайси бирини танлар эдингиз?"— деган саволга сўралган ўртача Америка фуқароларининг 61 фоизи дўстона алоқаларни давом эттириш лозим, деб жавоб қайтарди.

Т. Солиев — Литва ва кейинчалик бутун Болтиқ бўйи масаласи Америка ҳукмрон доираларининг Шарқий сиёсатига маълум даражада салбий таъсир кўрсатган бўлса-да, Ж. Буш ҳукумати ушбу муаммодан ўз манфаатларида фойдаланишга уриняпти, деган хулоса чиқаришга ҳозирча бизда асос йўқ.

С. Қурбонов — Тўғри, акс ҳолда совет раҳбарининг 1990 йил 30 май-июнь кунлари АҚШга янги расмий ташрифи, президентларимизнинг навбатдаги, 1985 йилдан буён еттинчи ва Ж. Буш ҳокимият тепасига келгандан буён иккинчи учрашуви ўтказилиши гумон эди. Бу гал М. С. Горбачев АҚШнинг пойтахти Вашингтондан ташқари Ўрта Ғарбда жойлашган Миннесота штатига ва Узоқ Ғарбий Калифорния штатининг Сан-Франциско шаҳрига сафар қилди.

СССР Президентига билдирилган расмий мулозаматлар, қабул маросимлари ва зиёфатлар, раҳбарларимизнинг музокаралари 30 майдан 3 июнгача давом этди. Шу ўринда М.С.Горбачев ва Ж.Буш яккама-якка ва делегациялар таркибида энг долзарб муаммолар юзасидан мулоқот қилдилар.

Т. Солиев — М. С. Горбачев АҚШнинг раҳбарияти ва бошқа расмий кишилардан ташқари ҳар галгидек савдо-саноат доираларнинг, кенг жамоатчилик намояндаларининг вакиллари, кўча ва майдонлардаги фуқаролар, журналистлар билан учрашиб, суҳбат қилди, қайта қуришнинг моҳиятини тушунтирди, долзарб халқаро масалаларга тўхталиб ўтди. Масалан, Сан-Францискода штат ва шаҳарнинг раҳбарлари ва савдо-саноат намояндалари билан мулоқот қилди. Мамлакатдаги энг йирик Стэнфорт дорилфунининг профессор ва студентлари совет раҳбарининг сермазмун нутқини тингладилар. Америка бўйлаб сафарида М. С. Горбачевга ҳамроҳ бўлган кўп сонли журналистлар ўзларининг ранг-баранг саволларига ундан аниқ жавоблар олдилар.

С. Қурбонов — Вашингтонда ўтган олий даражадаги учрашувда қуролсизланиш масалалари, хусусан стратегик ҳужум қуролларини ярмига қисқартириш ҳақидаги битимни тайёрлашни охирига етказиш масаласи марказий масала эди, албатта. Маълумки, бу гал ҳам шу ҳақидаги шартнома имзоланмади. Муаммо кутилганидан ҳам мураккаб, қийин, чигал экан. Аммо унинг асосий қиёфаси (контури) намён бўлди. Натижада, шартнома лойиҳаси устида олиб борилаётган ишларни тугатиб, ҳужжатни имзолаш имкониятлари пайдо бўлди деган хулоса қилинди.

Шундай имконият Венада давом этаётган 23 лар музокараларининг муваффақиятли бўлаётгани туфайли Европада оддий қурол-яроғлар ва қуролли кучларни қисқартириш соҳасида ҳам туғилди.

Т. Солиев — Вашингтондаги учрашув жараёнида икки томонни қизиқтирган қатор масалалар бўйича битимлар тузилди. Шулардан бири кимёвий қуролни йўқ қилиб ташлаш ва уни ишлаб чиқармаслик тўғрисидаги Совет-Америка Шартномасидир. Ушбу келишувнинг аҳамияти жуда каттадир. Ўзингиз бир ўйлаб кўринг, кимёвий қуролларнинг запаслари йилдан-йилга ортиб бормоқда. Бизнинг армиямиз ихтиёрида ҳам бундай қурол бор. Эълон қилинган маълумотларга кўра, омборларимизда тахминан 50 минг тонна шундай қурол сақланаётган экан. АҚШ да ҳам унинг катта запаслари мавжудлиги сир эмас.

Кимё саноати бор мамлакатларнинг барчасида ана шундай оммавий қиргин воситасини ишлаб чиқса бўлади. Ҳозир шундай давлатлар сони 20 тадан ошди. Маҳаллий низоларга тортилган айрим томонларнинг ушбу қуролдан фойдаланишдан қайтмаслигига ким кафолат бера олади?

С. Қурбонов — Эрон-Ироқ урушида кимёвий қуролдан Бағдод фойдаланганлигини Ғарб матбуоти кенг ёзган эди. Сўнгра Саддам Хусайн Форс кўрфазидаги тангликда шундай даҳшатли қуролдан фойдаланиш мумкинлигини яширмади. Ҳаттоки, шу йўл билан Исроил давлатининг ярмини йўқ қилиб ташлаймиз, деб дўқ ҳам қилди.

Ядровий қуролдан кейинги энг даҳшатли ўлим воситаси — кимёвий қурол инсониятта туғдираётган хавф-хатарни бартараф этиш нақадар муҳимлигини тушунган СССР ва АҚШ шу ҳақдаги Шартномани имзолаб, дастлабки, аммо жуда муҳим қадамни қўйдилар. Ўн йилга мўлжалланган битимга кўра мамлакатларимиз ўз кимёвий аслахоҳоналарини 80 фоизга қисқартирадилар. Кимёвий қуролни ишлаб чиқариш масаласига келганда, дастлабки саккиз йил давомида ҳозирги даражанинг икки фоизи миқдоригача камайтирилади. Бошқа мамлакатлар ҳам битимга қўшилсалар, қолган икки йил ичида СССР ва АҚШ кимёвий қуролларининг қолган қисмини ҳам йўқ қилиб ташлашга ва уни ишлаб чиқаришни бутунлай тўхтатишга тайёрдирлар.

Т. Солиев — Жорж Буш ва М. С. Горбачев Вашингтонда яна бир муҳим, савдо-сотиқ тўғрисидаги битимни имзоладилар. Совет-Америка савдоси жуда паст даражада эканлиги ҳаммага маълум. Американинг ташқи савдосида Совет Иттифоқининг ҳиссаси 0,5 фоизга, СССРнинг ташқи савдосида эса Американинг ҳиссаси тахминан бир фоизга тенгдир. Бу мамлакатларимизнинг иқтисодий имкониятларига мутлақо тўғри келмайдиган ғайри-табiiй бир ҳолдир. Бунинг ўзига яраша сабаблари бор. Биринчидан, Совет-Америка савдосини бўғиб қўйган Жексон-Вэник тузатиши мавжуд. Ушбу қоидага кўра, совет моллари катта бож (пошлина) тўлангандан кейин Америкада сотилиши мумкин. Америка банкларининг СССРга қарз беришини қийинлаштирилган қатор тўсиқлар ҳам бор. Бундан ташқари ривожланган капиталистик мамлакатларнинг социализм давлатларига мол ва технология сотишини мувофиқлаштирувчи махсус комиссия — КОКОМ қондалари мавжуддир. Ушбу қондаларга биноан Ғарб давлатлари ва Япониянинг фирмалари бизга замонавий техника ва илғор технологияни сота олмайдилар. Акс ҳолда, улар жуда катта жарима тўлайдилар. Уларга нисбатан бошқача чоралар ҳам кўрилади.

С. Қурбонов — Совет-Америка савдосига салбий таъсир кўр сатаётган бошқа бир сабаб ҳам бор. У ҳам бўлса саноатимиз ишлаб чиқараётган моллар сифатининг пастлиги, жаҳон бозорида рақобат қилиш учун ожизлигидир.

Т. Солиев — Вашингтонда имзоланган янги Совет-Америка савдоси тўғрисидаги Шартнома юқорида айтилган тўсиқларни бартараф этиб, иқтисодий алоқаларимизни кескин ривожлантиришга хизмат қилиши даркор.

Аммо Американинг савдо-саноат доиралари бизнинг иқтисодий имкониятларимизни ва чет эл капитални учун яратилаётган шарт-шароитни ўрганишга астойдил киришган, "Оксидентал петролеум", "Комминс сиджин", "Шеврон", "Пепсико", "Комбасчен инжиринг" каби йирик фирма ва корпорациялар биз билан шартномалар тузган бўлсалар ҳам давлатларимиз ўртасидаги иқтисодий алоқаларда жиддий бурилиш юз бермади. Нима учун? Бунинг икки сабаби кўрсатилмоқда. Биринчиси, СССР Олий Кенгаши томонидан фуқароларнинг мамлакатдан чиқиб кетишини тартибга солувчи қонуннинг ҳанузгача қабул қилинмагани экан. Ҳақиқатан ҳам бундай қонун ҳозирча қабул қилингани йўқ. Лекин унинг лойиҳаси устида Олий Кенгашнинг тегишли қўмита ва комиссиялари ҳукумат органлари билан бирга қўшиб иш олиб бормоқдалар. Демак, ушбу масалага доир Қонун қабул қилинади. Лекин унинг пайдо бўлишини кутмай фуқароларнинг мамлакатимиздан чиқиб кетишига боғлиқ бўлган қондалар энгиллаштирилди. Ўтган ва бу йил ичида ўнлаб минг совет кишилари ўз хоҳишлари билан Ғарб мамлакатларига, шу жумладан Исроилга кетиб қолдилар.

Савдо-сотик тўғрисидаги Совет-Америка битимининг кучга киритилаётганлигига яна бир баҳона Литва масаласи бўлиб қолди. Америкадаги нуфузли доиралар Жексон-Вэник тузатишини (қондасини) бекор қилиш учун Совет Иттифоқи Литванинг мустақиллигини тан олишини талаб қилиб чиқмоқдалар. Яъни улар эскича тафаккур асосида ўз хоҳиш-истакларини бизга мажбуран юкламоқчилар.

С. Қурбонов — Янги Совет-Америка савдо битими остига имзо чеккан Ж. Буш маъмурияти нима учун уни бажаришга шопилмаяпти, деган савол туғилиши мумкин.

Гап шундаки, битимни амалга ошириш учун уни конгресс тасдиқлаши керак. Конгрессда эса унга қарши кайфиятлар ҳозирча кучлидир. Ҳукумат вазиятни ҳисобга оляпти, шекилли. Лекин Вашингтон маъмурияти битимни кучга киритишни таъминлаш учун фаол ҳаракат ҳам қилмаяпти-да. Эсингизда бўлса, 1990 йил июль ойида Хьюстон шаҳрида етти етакчи капиталистик давлат раҳбарларининг учрашуви бўлиб ўтди. Унинг қатнашчилари СССРга молиявий ёрдам кўрсатиш масаласини кўриб чиқдилар. Германия, Италия, Франция ҳукуматлари Совет Иттифоқига қайта қуришнинг ҳозирги қийин босқичида иқтисодий ёрдамни кенгайтириш, унга қарзлар бериш керак, деган таклифлар киритганда Буш маъмурияти яхши ниятлар изҳор этиш билан чекланиб қолди. Тўғри, Вашингтон мамлакатимизга экспертлар гуруҳини юборишга, иқтисодий ислохотлар бўйича техникавий кўмак беришга тайёр эканлигини ҳам билдирди. Бу далиллар Совет Иттифоқидаги қайта қуришга хайрихоҳлик билдираётган, уни қўллаб-қувватлашга чақираётган

Ж.Буш ҳукумати биз билан кенг иқтисодий ҳамкорлик қилишга тайёр эмаслигидан далолат бермоқда.

Т. Солиев — Лекин, тез ўзгараётган халқаро ва ички вазият Ж.Буш маъмуриятини бизга нисбатан юритаётган иқтисодий муносабатини ўзгартиришга мажбур этиши мумкин. Шундай эмасми?

С. Қурбонов — Бу соҳада ҳам Совет-Америка алоқалари табиий ўзанларга тушса, ажаб эмас. АҚШ давлат котиби Ж. Бейкер 18 октябрда Ж. Кеннан номидаги мукофотни олиш маросимида сўзлаган нутқида бизнинг мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларга кўмаклашишни Совет-Америка ҳамкорлигининг йўналишларидан бири сифатида кўрсатди. Ана шу ниятлар қанча тезроқ амалга оширилса, биз ҳам, Американинг ўзи ҳам шунчалик кўп баҳраманд бўладилар. Бу — икки карра иккидек аёндир.

Т. Солиев — Ж. Бейкернинг ҳозир сиз тилга олган нутқида, Собир Шералиевич, Совет-Америка ҳамкорлигининг яна бир йўналиши, яъни маҳаллий низоларни бартараф этиш борасида биргалашиб қилаётган ҳаракатларни ҳам эслатиб ўтди. Ҳақиқатан ҳам, СССР ва АҚШнинг чигаллашиб кетган маҳаллий низоларни бартараф этиш мақсадида биргалашиб қилаётган ҳаракатлари яхши самара бермоқда. Мисол тариқасида Жануби-Ғарбий Африка муаммосини олиб кўрайлик. СССР ва АҚШ, биринчидан, можарога тортилган томонларнинг музокаралар олиб боришларига эришдилар. Иккинчидан, низоинг тинч йўл билан ҳал этилишига уларни кўндирдилар. Учинчидан, масалани узил-кесил ҳал этишда БМТнинг фаол иштирок этишига кўмаклашдилар. Натижада, Преториянинг Анголага қарши тажовузи тўхтатилди. Ангола халқининг эркинлигини ҳимоя қилишга ёрдамга келган Куба кўнгиллилари ўз ватанларига қайтиб кетдилар. Жанубий Африка Жумҳурияти Намибиянинг мустақиллигини тан олди. Қора қитъанинг жануби-ғарбий қисмида кўп йиллардан бери қўшни мамлакатларга хавф солиб келаётган қонли можаро тугатилди.

Афғонистон масаласига бағишланган Женева битимларининг юзага келиши ҳам кўп жиҳатдан Совет-Америка ҳамкорлигининг самарасидир. Афсуски, Америка ҳукмрон доиралари бу масалада собитқадамлик қилмадилар, афғон ихтилофчиларига мадад беришни тўхтатмадилар. Шунинг учун ҳам мазкур низо ҳозир ҳам давом этмоқда.

С. Қурбонов — Совет-Америка ҳамкорлигига яна бир мисол СССР ва АҚШнинг Форс кўрфазидаги тангликка нисбатан сиёсатидир. Маълумки, Ироқнинг Қувайтни босиб олиши муносабати билан дунёнинг бу минтақасида жиддий хавф пайдо бўлган эди.

Жаҳонда бўлиб ўтган ижобий ўзгаришлар, халқаро ҳаётни соғломлаштириш иши хавф остида қолгани муносабати билан икки буюк давлат ҳамкорлик қилишга аҳд этдилар. Раҳбарларимизнинг

ёзги учрашувидан сўнг уч ой ўтиши билан уларнинг бир йилдан кам вақт ичидаги учинчи учрашувига зарурат туғилди.

Т. Солиев — Ҳа, кескин зарурат ва давлат. Иримиз зиммасига юклатилган улкан масъулият раҳбарларимизни олдиндан режалаштирилган ишларнинг тартибини ўзгартириб, қисқа вақтга бўлса ҳам учрашишга ундади. СССР ва АҚШ президентларининг навбатдан ташқари саккизинчи учрашувлари Хельсинки шаҳрида 9 сентябрь кuni бўлиб ўтди. Ироқнинг тажовузи учрашув кун тартибидаги ягона масала бўлмаса-да, асосий мавзу эди.

Мамлакатларимиз жаҳоннинг бошқа етакчи давлатлари билан бирга Ироқ тажовузини биринчи дақиқалардан бошлаб қаттиқ қораладилар ва унга чек қўйиш, Қувайт давлатининг мустақиллигини тиклашда биргаликда ҳаракат қилажақларини эълон қилдилар. Амалда шундай бўлди ҳам. СССР ва АҚШ БМТ Хавфсизлик Кенгашининг шу масала юзасидан барча қарорларини ва белгиланган чоратadbирларини қўллаб-қувватладилар. Биз Ироққа бераётган ҳарбий ёрдамимизни тўхтатиб қўйдик ва уни иқтисодий қамал қилиш сиёсатига қўшилдик. Саддам Ҳусайнни ақл-идроқ йўлига қайтариш, совет мутахассисларини ватанга қайтариш мақсадида Совет раҳбарияти у билан алоқа қилиб турди Масалан, СССР президентининг вакили Е. М. Примаков Бағдодга бориб, Ироқ раҳбарлари билан музокаралар олиб борди.

Америка ҳукуматининг қўйган қадамлари ҳаммага маълум: иқтисодий қамал, Саудия Арабистонига ўз қўшинларини ва Форс кўрфазига ўз ҳарбий кемаларини юбориш. Тажовузга қарши курашда фаол қатнашаётган Мисрга иқтисодий ёрдам кўрсатиш. Бағдод раҳбарларининг тажовузкор сиёсатини фoш этиш ва ҳоказо.

Хельсинки учрашувида ушбу масаланинг ҳар томонлама кўриб чиқиши ва ҳар икки мамлакат раҳбарларининг можарони тинч йўл билан ҳал этишга қаратилган даъватлари ҳар қандай маҳаллий низони тинч йўл билан ҳал этишга амал қилиш намунасидир.

Учрашув якунлангандан сўнг ўтказилган матбуот конференциясида Америка Қўшма Штатлари ва СССР раҳбарлари тангликни ҳал этишнинг тинч воситаларидан бошқача йўл йўқлигини таъкидладилар. Михаил Сергеевич Горбачев етти соат давом этган учрашувнинг асосий қисми можарони тинч йўл билан ҳал этишга бағишланганлигини айтди.

С. Қурбонов — Москва ва Вашингтоннинг Форс кўрфазига қилаётган ҳамкорлиги мамлакатларимизнинг иккинчи жаҳон уруши йилларида фашизмга қарши курашда қилинган ҳамкорликни эслатади. Шу билан бирга манфаатларимиз, ҳамда низони ечишдаги ёндошувларимизнинг бир-бирдан фарқ қилишини ҳам эсдан чиқармаслигимиз срак. Айтайлик, яқингача Ироқ бизнинг иттифоқчимиз ҳисобланганлиги сабабли унинг худудида бизнинг талайгина мута-

хассисларимиз, шу жумладан ҳарбий маслаҳатчиларимиз борлиги маълумдир. Албатта, уларнинг Бағдоднинг тажовузкорлигига, Ироқ қуроли кучларининг Қувайтга бостириб киришига алоқаси йўқдир. Шундай бўлишига қарамай, мазкур масалада чигаллик борлигидан кўз юммаслигимиз керак. Худди шу масалада Совет-Америка алоқаларини ривожлантиришга шопилмасликка ундаётган кишилар оқсан ортида йўқ эмас.

Лекин холислик учун шу нарсани ҳам айтиш керакки, Хельсинкидаги учрашув давомида президентларимиз бошқа масалалар тўғрисида ҳам фикр алмашдилар. Жумладан, иқтисодий ҳамкорлик, стратегик ҳужум қуролларини қисқартиришга доир музокараларнинг бориши ва бошқа муҳим масалаларга эътибор бердилар. Раҳбарларимиз ядровий қуролсизланишга бағишланган янги шартномани тайёрлашни тугатиш лозимлигини яна бир марта таъкидладилар. Ушбу ишнинг тугаллиниши Ж. Бушнинг Москвага келишини рўёбга чиқариши мумкин.

Т. Солиев — Жаҳон жамоатчилиги Хельсинки учрашувининг якуналарини мамнуният билан кутиб олди. Чунки гап фақат Ироқнинг Қувайтга қарши тажовузини қоралаш ва уни бартараф этиш учун икки буюк давлатнинг ҳамкорлик қилишга бел боғлаганликларини намойиш этишда эмас, балки эндигина жаҳон майдонида қарор топаётган қондалар ва халқаро ҳуқуқ нормаларига риоя қилиш йўлидан инсоният боришни давом эттираверадими, ёки зўравонлик, мухолифлик, умуминсоний қадриятларни инкор этиш йўлига яна қайтадими, деган масала устида бормоқда. СССР ва АҚШ бутун ҳамжамият билан биргалликда умуминсоний қадриятларни, қолаверса ҳар бир давлат, ҳар бир халқ, ҳар бир кишининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга тайёр эканликларини Хельсинкида намойиш этдилар.

С. Қурбонов — Биласизми, Ироқнинг Қувайтга қарши тажовузи тўрт-беш йил олдин юз берганда, у Фарб билан Шарқ ўртасидаги мухолифликни кучайтирган, "совуқ уруш"ни янада авж олдирган, буюк давлатлар ўртасидаги муносабатларни кескинлаштирган бўлар эди. Америка Форс кўрфази минтақасида ўз манфаатларини ҳимоя қилишга отланса, биз, албатта, ўз иттифоқчимиз бўлган Ироқнинг ҳаракатларини оқлашга, унга қарши турганларни империалистик кучлар ва унинг малайлари, деб қоралашга тиришар эдик.

Инсониятни бахтига мухолифлик даври тарихга айланиб, унинг ўрнида ўзаро манфаатли ҳамкорлик даври бошланди. Миллий, синфий, гуруҳлар манфаатини аста-секинлик билан умуминсоний қадриятлар эгалламоқда. Форс кўрфазидаги тангликнинг оқибатларини бартараф этиш масаласида Совет Иттифоқи ва Америка Шўшма Штатлари қилаётган ҳамкорлик юқоридаги фикримизни тўла тасдиқлайди.

Шундай қилиб, суҳбатимизни якунлаб айтишимиз мумкин: Совет

Иттифоқида қайта қуриш амалга оширилиши ва янгича сиёсий тафаккур жаҳон бўйлаб қанот ёзиши туфайли дунё ишларига энг катта таъсир кўрсатиб келаётган СССР ва АҚШ ўртасидаги муносабатлар "совуқ уруш" ва мухолифликдан, қарама-қарши туриш ва зиддиятлардан мулоқотларга, мунтазам ва самарали мулоқотлардан ҳамкорлик қилиш даражасигача кўтарилди. Бу жараённинг ташаббускори бизнинг мамлакатимиздир, аммо Америка маъмурияти ҳам унга ўз улушини қўшмоқда. Ҳа, ҳамкорлик барча томонлар тенг қатнашган ва умумий мақсад сари барабар қадам ташлангандагина бўлиши мумкин.

БЕШИНЧИ МУЛОҚОТ

УМУМЕВРОПА ЖАРАЁНИ: ТИНЧЛИК, ХАВФСИЗЛИК ВА ҲАМКОРЛИК УЧУН ҚУРАШНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ

С. Қурбонов — Тараққиётнинг у ёки бу босқичида мамлакатимиз ташқи сиёсатида халқаро ҳаётнинг муайян масалалари олдинги сафларга чиқиб олади, кўпроқ эътибор ва куч-ғайрат талаб этади. Аммо шундай масалалар ҳам борки, улар кун тартибида доимо туриб, долзарблигини асло йўқотмайди. Совет ташқи сиёсатидаги ана шундай масалалардан бири Европа масаласидир.

Бунинг сабаблари жуда кўп. Энг биринчи сабаб шундай иборатки, Совет Иттифоқи Европа қитъасидаги энг йирик давлатлардан ҳисобланади. Ватанимиз пойтахти Москва ҳамда 15 иттифоқдош жумҳуриятдан биттаси (РСФСР) қисман ва 9 таси тўла мамлакатнинг Европа қисмида жойлашгандир. Иттифоқимизнинг иқтисодий, илмий-техника, ҳарбий имкониятларининг талайгина қисми, йирик маданият ўчоқлари ва асосий маъмурий-сиёсий марказлари ҳам унинг ғарбий ноҳияларида жойлашган.

Мамлакатимизнинг ғарбий қисмида яшаб келаётган халқларнинг ўтмиши, сиёсий, иқтисодий, маданий ривожланиши ҳам Европанинг тақдири, унинг тарихи ва ҳозирги куни билан чамбарчас боғлангандир. Улар Европа цивилизациясининг яратилиши ва ривожлантирилишига муносиб ҳисса қўшдилар.

Европанинг муаммолари биз, совет кишилари учун ёт эмас, балки энг яқин, энг муҳим масалалардир. Шу боисдан ҳам мулоқотимизнинг навбатдаги мавзун этиб, мазкур қитъа масалаларини олишимиз учун тўла асос бор, деб ўйлайман.

Т. Солиев — Жуда тўғри. Ҳақиқатан, инсоният тарихини ҳам, ҳозирги цивилизацияни ҳам ёки халқаро ҳаётни ҳам Европасиз тасаввур этиб бўлмайди. Қадимий маданият ўчоғи, кўпгина ажойиб илмий ва техникавий кашфиётларнинг ватани, буюк таълимот—марксизм-ленинизм пайдо бўлган жой ҳам Европадир. Ана шу

қитъада биринчи пролстар революцияси ғалаба қозониб, биринчи социалистик давлат — Совет Иттифоқи барпо этилди. Қатор социалистик мамлакатлар вужудга келди.

Аччиқ ҳақиқат шундан иборатки, худди шу қитъанинг шарқий қисмида ва марказида жойлашган қатор мамлакатлар — Болгария, Венгрия, собиқ Германия Демократик Жумҳурияти, Польша, Руминия ва Чехословакияда социализмнинг маъмурий-буйруқбозлик, сталинча модели тўла инқирозга учради.

С. Қурбонов — Талъат Мадаминвич, инсоният тарихида муҳим роль ўйнаган дастлабки буржуа революциялари ҳам шу қитъада бўлиб ўтган.

Т. Солиев — Жуда тўғри, Собир Шералиевич. Европа жаҳон экономикасида, савдо-сотиғида, маданиятида, фанида, иқтисодиётида жуда муҳим роль ўйнаб келди ва ҳозир ҳам шундайдир. Аммо шу билан бирга Европа чигал муаммолар, жиддий зиддиятлар, қонли жанглар майдони бўлиб келганлигини ҳам унутмаслик керак. Тарихда маълум бўлган ўн беш мингта катта-кичик урушларнинг ярмидан кўпи ана шу қитъада бўлиб ўтганлиги ҳам ҳақиқатдир. Европада бошланиб, жаҳон урушларига айланган иккита империалистик урушга ҳам шу қитъа манзил бўлган. Ўшанда юзлаб шаҳар ва қишлоқлар култепага айлантирилди. Қитъанинг иқтисодиёти ва маданиятига жиддий зарар етказилди.

С. Қурбонов — Фикрингизни давом эттириб, Талъат Мадаминвич, Европадаги сўнги урушнинг тамом бўлганидан буён 45 йил ўтган бўлса-да, бу ерда уруш хавфи ҳали ҳам мавжудлигини эслатиб ўтишимиз керак.

Т. Солиев — Ҳа, ҳозир ҳам ҳар бир жон бошига ёки ҳар квадрат метрга тўғри келадиган қурол-яроғларнинг миқдори жиҳатидан Европа қитъаси биринчи ўринда турибди.

С. Қурбонов — Маълумки, "совуқ уруш" бошланиб, Ғарб билан Шарқ ўртасида сиёсий рақобат кучайиб бораётган бир шароитда капитализм дунёси йирик ҳарбий-сиёсий блок — Шимолий Атлантика Иттифоқини тузди. Қитъанинг ғарбидаги давлатлар АҚШ ва Канада мисли кўрилмаган қуролланиш пойгасига отландилар. Кўплаб ҳарбий базалар, аэродромлар, ҳарбий-денгиз портлари Ғарбий Европани қоплаб олди. У ерга Америкадан кўп миқдорда ядро ракеталари ва ядровий каллақлар келтирилди. НАТОга қабул қилинган Ғарбий Германия армияси қайтадан тикланди ва ҳозирги замон қурол-аслаҳалар билан қуроллантирилди. Англия ва Франция ўзларининг ядровий қуролларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйдилар.

Пайдо бўлган уруш хавфининг олдини олиш мақсадида Европадаги социалистик давлатлар жавоб тариқасида ўзларининг ҳарбий-сиёсий иттифоқи — Варшава Шартномаси Ташкилотини туздилар. Ушбу Иттифоқ НАТО блоки тузилгандан сўнг олти йил кейин вужудга

келганлигини эслатмоқ зарур. НАТО 1949 йилнинг 3 апрелида, Варшава шартномаси ташкилоти 1955 йилнинг 14 майида юзага келди.

Т. Солиев — Кўриб турибсизки, иккинчи жаҳон урушидан кейин сал ўтмай Европа жаҳондаги энг кучли иккита ҳарбий-сиёсий иттифоқ бақамти турган жойга айланиб қолди. Халқаро кескинлик ҳам аини шу қитъада энг кучли бўлди. Ўша пайтларда кўплар Европани порох билан тўлдирилган бочкага ўхшатар эдилар. Лекин бу ўхшатишда ҳеч қандай муболага йўқ эди.

С. Қурбонов — Айрим, ўтмишни кавлашни яхши кўрадиган кишилар томонидан "совуқ уруш"нинг келиб чиқиши, қуrollаниш пойгасининг бошланиши, Ғарб билан Шарқ ўртасидаги муносабатларнинг кескинлашувида Совет Иттифоқини айблаш ҳозир ҳам давом этмоқда. "Совет хавфи" тўғрисидаги уйдирмаларнинг гирт ёлғонлиги аллақачон исботланган бўлса ҳам, баъзилар Европада урушдан кейин вужудга келган аҳволнинг сабабчиси сифатида бизнинг мамлакатни, унинг сиёсатини кўрсатишдан тўхтамаяптилар. Лекин Европанинг келажаги тўғрисидаги Ялта ва Потсдам аҳдномаларини ким бузганлиги ҳаммага маълум. Черчилнинг Фультондаги нутқи қандай оқибатларга олиб келганлигини кўпчилик билади. НАТО блокининг мухолифлик қуроли сифатида тузилганлигини ҳам инкор этиб бўлмайди.

Т. Солиев — Лекин "совуқ уруш"ни олиб бориш ва қуrollаниш пойгасини давом эттиришда бизнинг ҳам ҳиссамиз, акс садо сифатида бўлса-да, борлигини тан олиш пайти келди.

С. Қурбонов — Албатта, халқаро сиёсат икки томонлама ҳаракатли кўчадир. Аммо "совуқ уруш", ҳарбий-сиёсий мухолифлик ва қуrollаниш пойгасининг ташаббускори биз эмас, Ғарб ҳукмрон доиралари эканлигини унутмаслигимиз керак.

Европа ҳарбий блоklar ўртасидаги мухолифликка ва бир-бирига қарши урушга маҳкум этилган, деган фикр билан мурса қилишни истамаган бизнинг мамлакатимиз қуrollаниш пойгасини тўхтатиш, ядровий уруш хавфини бартараф этиш, қуrollанганишга ўтиш, ўзаро манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйишга тинмай даъват этди, аниқ таклифларни ўртага ташлади. Совет Иттифоқи урушдан кейинги йилларда юздан ортиқ тинчликсевар ташаббуслар билан чиқди. Уларнинг кўпчилиги Европада тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш масалаларига доир эди.

70-йилларнинг бошида СССР билан АҚШ ўртасида ҳарбий — стратегик мутаносибликка эришиб, рақибларимизнинг бизни қуroll кучи билан маҳф этиш умидлари узил-кесил барбод бўлгандан кейин Ғарб раҳбар доираларида ядровий тўқнашув оқибатларини идрок этувчи кишилар сони кўпаяверди. Америка ва Ғарбий Европа мамлакатларида кенг жамоатчилик, хусусан, олимлар, врачлар, собиқ

генерал ва адмираллар, яъни ҳарбийлар уруш хавфи кучайиб бораётганлиги, унинг бошланишига оддий техникавий хатолар ёки ядровий қуролларни бошқарувчи ҳарбийларнинг хатоси ҳам сабаб бўлиши мумкин, бундай уруш келиб чиққан тақдирда унинг оқибатлари мудҳиш бўлади, деб бонг урдилар. Улар ўз ҳукуматларини Совет Иттифоқининг ташаббусларини қўллаб-қувватлашга, таклифларини диққат билан ўрганиб чиқишга, олиб борилаётган музокараларга жон киритишга чақирдилар, жавоб қадамлари қўйишга ундадилар.

Т. Солиев — Қарс икки қўлдан чиқади, деган мақолнинг тўғрилигини Ғарб билан Шарқ ўртасида 70-йилларда олиб борилган музокаралар тўла тасдиқлади. Совет Иттифоқи ва қитъадаги бошқа социалистик давлатлар, Ғарбий Европа мамлакатлари ҳамда Америка ва Канаданинг делегациялари Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик масалаларига доир кенгашга йиғилиб, жиддий кўп томонлама мулоқотни бошлаб юбордилар.

С. Қурбонов — Шу ерда бир аниқлик киритиш лозим, деб ҳисоблайман. Биринчидан, кенгаш ишида қитъадаги 34 давлатдан 33 таси фаол иштирок этди. Фақат бир давлат, Албания, раҳбарияти унинг ишида қатнашишдан бош тортди. Иккинчидан, Шимолий Америкадаги икки давлат — АҚШ ва Канада ҳам Кенгашнинг тўлақонли иштирокчилари бўлдилар. Бунда ушбу мамлакатларнинг Европа билан бевосита боғлиқлиги, НАТОда етакчи роль ўйнаётганлиги ҳамда Ғарбий Европа давлатларининг истаклари ҳисобга олинди.

Т. Солиев — Умумевропа кенгаши деган номни олган ушбу анжуманнинг биринчи ва иккинчи давралари 1973 йилда, учинчи давраси эса 1975 йилда Хельсинкида бўлиб ўтган эди.

Кенгашнинг шимолий қўшимиз Финляндия пойтахтида ўтган якунловчи давраси (1975 йил 30 июль-1 август) ҳар жиҳатдан тарихий воқеа бўлди. Қитъа тарихида биринчи марта 35 давлат ва ҳукумат бошлиқлари бир жойда тўпланиб, муҳолифликни йиғиштириб қўйиб, самарали мулоқот қилдилар. "Совуқ уруш" руҳидаги гина-адоватлар, ғоявий талаб ва айблар эмас, балки ўзаро муносабатларни соғломлаштириш, ўзаро манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш, қитъа халқларининг манфаатларини ўйлаш устун чиққани учун ҳам музокаралар натижаси яхши бўлди. 35 давлат раҳбарлари 1975 йил 1 август куни Хельсинки кенгашининг якунловчи ҳужжатини имзоладилар.

С. Қурбонов — Эсимда бор, Хельсинки аҳдноларининг имзоланиши бутун халқимиз томонидан катта хурсандчилик билан кутиб олинди. Чунки биринчидан, мамлакатимиз кўп йиллик тинчликсевар сиёсатининг самараси яққол кўринди. Иккинчидан, биринчи марта бутун бир қитъа доирасида турли ижтимоий-сиёсий тузумлари

мансублик, миллий ва маҳаллий манфаатларга қараганда умуминсоний қадриятлар устунлик қилди. Бу — ақл-идрок, сиёсий донишмандлик тантанаси эди.

Т. Солиев — Умумевропа кенгаши яқунловчи аҳдномасининг мазмунига келсак, шуни айтиш лозимки, ҳужжатда Ғарб билан Шарқ ўртасида ўн йиллар давомида ҳукм суриб келган "совуқ уруш" сиёсатини бартараф этиш, халқаро кескинликни юмшатиш, ўзаро муносабатларни тинч-тотув яшаш қоидалари асосида қуриш, мавжуд реалликлар билан ҳисоблашиш ғоялари ўз аксини топди. Демак, даҳшатли қиргин қуроллари тоғ-тоғ бўлиб уюлиб ётган, сиёсий кескинлик энг юқори чўққига чиққан, муҳолифлик натижасида сунъий равишда парчалаб юборилган қитъада мустаҳкам хавфсизлик ва манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш учун яхши имкониятлар очилди. Умумевропа кенгашининг, Хельсинки аҳдномаларининг қадр-қиммати ва аҳамияти ҳам шундадир.

С. Қурбонов — Хельсинки анжумани бўлиб ўтган кезларда бизнинг пропагандаимиз йўл қўйган бир камчилиكنи эсламай бўлмайди. Гап шундаки, ўша пайтларда тарғиботимизда Хельсинки аҳдномаларини фақат Совет Иттифоқи ва унинг Европадаги иттифоқчиларининг ғалабаси сифатида кўрсатиш тамойили бор эди. Ваҳоланки, Умумевропа кенгашининг муваффақиятида барча томонларнинг, унинг ишида фаол қатнашган каттаю-кичик ҳамма давлатларнинг ҳиссаси бор эди. Албатта, Совет Иттифоқи анжуманнинг ташаббускори, унинг ишига ҳал қилувчи ҳисса қўшган давлат, жаҳон матбуоти ва турли мамлакатларнинг таниқли арбоблари айтганларидек кенгашнинг меъмори эди. Шу билан бирга анжуманнинг бошқа қатнашчилари ҳам баҳоли-қудрат ўз улушларини қўшмаганларида, унинг самарали бўлиши гумон эди. Бу нарсани қайд қилиб ўтишимиз керак.

Т. Солиев — Ҳақиқатан ҳам, Хельсинки аҳдномалари халқаро кескинликни юмшатиш ва қитъада хавфсизликни таъминлаш учун сиз айтганингиздек, Собир Шералиевич, бой имкониятлар яратиб бердилар. Бу инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқатдир. Аммо афсуски, Хельсинки жаҳон сиёсатида катта бурилиш бўлмади. Бу ҳақиқатнинг сабаблари нимада?

С. Қурбонов — Хельсинкида қабул қилинган яқунловчи аҳднома тинч, тенг ҳуқуқли асосда Европага бирлашишнинг тўғри йўллари кўрсатиб берган эди. Аммо афсус, минг афсуски, Хельсинки кенгаши арафасида ён берган тинчлик ва ҳамкорлик душманлари Ғарб раҳбарлари, хусусан Америка ҳукумати, ўз миллий манфаатларига хиёнат қилишда айбладилар. Хельсинки яқунлари Совет Иттифоқининг, умуман Шарқнинг бир томонлама ютуғи, Ғарбнинг эса мағлубияти қилиб таърифланди. Гўёки Шарқ бутун фронт бўйлаб ҳужумга ўтган-у, Ғарб эса чекинмоқда.

Ана шу аснода "совуқ уруш" шабадаси яна кучайиб, унинг музли нафаси дунё ишларига яна салбий таъсир кўрсата бошлади. Америкада ҳокимият тепасида турган Жеймс Картер ҳукумати кескинликни юмшатиш сиёсатидан очиқ чекинди. Эндигина қанот чиқараётган Шарқ билан Ғарб мулоқоти сўна бошлади. 70—80-йиллар чегарасида қуролланиш пойгаси янги босқичга кўтарилди.

Хўш, масаланинг тескарига бурилиб кетишига ким айбдор? Албатта, биринчи навбатда социализм қийинчилик палласига кирганлигидан фойдаланиб, жаҳонгирлик режаларини амалга ошириш мақсадида яна милитаризм, зўравонликка ружу қилган Американинг, қолаверса НАТОдаги кўпчилик давлатларнинг раҳбарлари жавобгардир.

Лекин ҳарбий-стратегик мувозанат мавжуд бўлган шароитда бизнинг қуролланиш пойгасининг янги босқичига киришиб кетишимизга зарурат бормиди? Қуролланишнинг оғир юки остида букилиб қолган иқтисодиётимизни танг аҳволга солиб қўйдик-ку! Ёки ўзимизнинг ноўрин хатти-ҳаракатларимиз натижасида Американинг ўртача олисликдаги ракеталарини Ғарбий Европа давлатлари ҳудудида жойлаштирилиши мамлакатимиз мудофаасига путур етказиш эмасиди?

Бу нарсалар эскича тафаккур асосида иш тутиш, яъни сиёсий, дипломатия воситаларидан етарлича фойдаланиш ўрнига зўр бериб қуролланиш йўли билан мамлакат мудофаасини мустаҳкамлашга уринишнинг оқибати эди.

Т. Солиев — Шундай шароитда ҳам Совет Иттифоқи ва бошқа социалистик мамлакатлар Европа қитъасида Хельсинки аҳдномалари асосида тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш мақсадида янги-янги ташаббуслар билан чиқиб турдилар. Хельсинкининг давоми ҳисобланган Белград (1977 йил октябрь—1978 йил март) ва Мадридда (1980 йил ноябрь — 1983 йил март) ўтказилган Умумевропа жараёни қатнашчиларининг кенгашларида конструктив позицияда турдилар.

С. Қурбонов — Тўғри, "совуқ уруш" янгидан жонланган йилларда ҳам совет ташқи сиёсатининг ташаббускорлиги сўнмади. Аммо бизда сўз билан иш бирлиги бўлмади, мафкуравий кураш яна ҳам кучайди, натижада мамлакатимизга, унинг сиёсатига ишонч тобора камайиб борди.

Т. Солиев — Менимча, Совет Иттифоқининг жаҳон майдонидаги обрўйига жуда катта салбий таъсир кўрсатган омиллардан бири бизнинг Афғонистонга қўшинларимизни юборишимиз бўлди. Ана шу қадам жанубий қўшнимиз раҳбариятининг илтимоси билан, босқинчилик ёки бошқа ёвуз ниятлар билан эмас, балки мадад бериш мақсадларида қўйилган бўлса ҳам жаҳон жамоатчилиги уни яхши қабул қилиб олмади.

С. Қурбонов — Совет аскарлари Афғонистонда ўз байналмилал

бурчларини бажаряптилар, деган расмий тарғиботимизнинг ўша пайтдаги гап-сўзлари қанчалик нотўғри эканлигини, аниқроғи шу ҳақда қабул қилинган қарорларимизнинг, демак, раҳбариятимиз сиёсатининг хатолигини энди биз яхши биламиз. Аммо ўша пайтларда биз ҳам сиз билан, Талъат Мадаминвич, бошқалар сингари ўша нотўғри сиёсатни тарғиб қилишда озми-кўпми қатнашганмиз. Бу нарсани биз очиқ тан олишимиз керак.

Т. Солиев — Тўғри. Бизнинг ушбу масаладаги фикримиз ҳам ўша даврларда жамиятимизда ҳукмрон бўлган расмий фикрдан фарқ қилмас эди-да. Фақат демократиялаштириш ва ошкоралик туфайлигина биз бу масалада ҳақиқатга эришдик.

С. Қурбонов — Янги совет раҳбарияти 1985 йилдан бошлаб шакллантирган янги тафаккур ёки янгича сиёсий фикрлаш мамлакатимиз ва бутун дунёдаги мавжуд воқеликни, ўтмиш ва ҳозирги аҳволни чуқур таҳлил қилиш, келажакни идрок этишга асос бўлганлигини олдинги суҳбатларимизда айтиб ўтган эдик.

Янгича тафаккур асосида қайта қурилган совет ташқи сиёсати ўзининг асосий йўналишларидан бўлган Европа масалаларини ҳал этишда ҳам янгича ёндоша бошлади.

Европанинг сиёсий харитасига назар ташласангиз, унинг ранг-баранглигини, бир-бирларига қарама-қарши турган блокларга ажратилганлигини, бу ердаги ҳар бир давлатнинг, халқнинг ўзига яраша тарихи, анъаналари, сиёсати, муаммолари борлигини англаш қийин эмас. Бу халқларнинг ҳар бири ўз билганича яшашни, ўзи танлаб олган йўлдан боришни хоҳлайди, ўзининг эрки ва ҳуқуқларини қадрлайди.

Шу билан бирга Европа жуғрофия нуқтаи назаридан ҳам, тарих нуқтаи назаридан ҳам, ҳаттоки унинг олдида кўндаланг бўлиб турган муаммолар жиҳатидан ҳам яхлит қитъадир. Демак, Европа масалаларини ҳал қилганда ана шу реаллик билан ҳисоблашиш зарурдир.

Т. Солиев — Ушбу ҳақиқат билан ҳисоблашмаслик, ўзининг мафқурасини бошқаларга тарқатишга уринишлар, бошқаларни ўз эътиқодига айлантиришга зўр бериб ҳаракат қилиш, бошқаларнинг манфаатларидан ўз манфаатларини устун қўйишга интилиш қандай натижалар берганини биз биламиз: мафқуравий курашни давлатлараро муносабатларга кўчириш, "руҳий уруш", қурулланиш пойгасининг кучайиб кетиши, ядровий уруш хавфининг тобора ошиб бориши ва ҳоказолар. Буларнинг ҳаммаси эскича фикрлашнинг маҳсули, реал ҳаётдан ажралиб қолган ташқи сиёсатнинг, яъни қарама-қарши туриш сиёсатининг самараси эди.

С. Қурбонов — Янги совет раҳбарияти бошлаган ва Ғарб давлатларини қабул этишга чорлаган янгича тафаккур йиғилиб қолган барча муаммоларга бошқача қараш имкониятини берди. Совет

ҳукумати ана шу имкониятдан биринчи навбатда Европа масалаларини ҳал этиш учун фойдаланишга киришди.

КПСС Марказий Қўмитасининг Бош секретари М. С. Горбачев ўзининг биринчи хорижий сафарини Европадаги буюқ давлатлардан бири — Францияга, 1985 йил октябрида қилди.

Т. Солиев — Собир Шералиевич, тахминан бир йил бундан олдин, 1984 йил декабрида, М. С. Горбачев СССР Олий Совети делегациясига бош бўлиб Англияга ҳам бориб келган эди.

С. Қурбонов — Тўғри, аммо аҳамияти жиҳатидан Францияга ташриф каттароқ мавқега эга эди, чунки бу олий даражадаги раҳбаримизнинг расмий сафари, унинг Ғарб давлати раҳбари билан биринчи олий даражадаги учрашуви эди. Бизнинг бу мамлакат билан муносабатларимиз узоқ тарихга эга ва анъанага кўра ҳамиша ижобий ўзанларда бўлиб келди. Франциянинг Европа ишларига, дунё ишларига таъсири ҳам катта. Шу билан бирга Франция НАТОнинг бошқа аъзоларига қараганда анча мустақил сиёсат юритиб келмоқда.

Т. Солиев — Мен масаланинг яна бир томонини эслатмоқчи эдим:

С. Қурбонов — Марҳамат.

Т. Солиев — Мамлакатимиз раҳбарлари Франция раҳбарлари билан 1985 йилга келиб 20 мартага яқин учрашган эканлар. Бу ҳам яхши бир анъана, ҳам тайёр тажриба. Олий даражадаги дастлабки Совет-Француз учрашуви 1944 йил ноябрь-декабрь ойлари маррасида Москвада бўлиб ўтган. Ўшанда дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги СССР-Франция шартномаси тузилган. Франция томонидан ушбу муҳим сиёсий ҳужжатни машҳур генерал де Голль имзолаган эди. У ўшанда бундай деган экан: "Франция ва Россия учун бирлашиш — кучли бўлиш демакдир, ажралиб кетиш эса — хавф-хатарга йўлиқиш билан тенгдир".

С. Қурбонов — Ажойиб сўзлар... "Совуқ уруш" йилларида эсан чиқарилган ана шу пурмаъно фикрни тиклаш, унга ҳаёт бахш этиш янгича фикрлаш туфайли мумкин бўлди. Ўйлайманки, янги совет раҳбарияти биринчи расмий ташрифни Парижга буюриб, жуда тўғри қилган эди деб, чунки Франция раҳбарияти, унинг бошлиғи президент Франсуа Миттеран бу қадамни хайрихоҳлик билан кутиб олдилар.

Ҳақиқатан ҳам, олий даражадаги Совет-Франция мулоқотининг янги босқичи халқаро кескинликни амалда юмшатишни бошлаб берган эди. Ўшандан буён дунёда кўп ўзгаришлар содир бўлди. Совет-Франция муносабатлари ҳам бир жойда туриб қолмади. Раҳбарларимизнинг учрашувлари мунтазам тус олди. Муҳим халқаро ва икки томонлама масалалар бўйича фикр алмашиш ва маслаҳатлашувлар заруратга айланди. Чунончи, 1989 йилнинг декабрида Франция президенти Ф. Миттеран мамлакатимизга амалий ташриф буюрганида, СССР президенти М. С. Горбачев билан учрашиб,

тезкорлик билан жаҳон сиёсати майдонидан ўрин эгаллаган Германия масаласи тўғрисида мулоқот қилдилар.

М. С. Горбачевнинг 1990 йил октябрь ойидаги амалий сафари ҳам қисқа бўлса-да, тарихий бўлди. Унинг давомида имзоланган француз жумҳурияти билан СССР ўртасида иноқлик, ҳамкорлик тўғрисидаги шартнома ва бошқа муҳим битимлар мамлакатларимизнинг алоқаларини янги юксак поғонага кўтарди. Президентларимиз Умумевропа жараёни доирасида кўзда тутилган бўлажак олий даражадаги 35 давлат раҳбарларининг учрашуви ҳақида ўз истаklarини айтиб, Форс кўрфазидаги танглик масаласини диққат билан кўриб чиқдилар. Учрашувда ушбу тангликни тинч йўл билан ҳал қилишда мамлакатларимиз ҳамфикр эканлиги қайд қилинди.

1985 йил учрашувига қайтиб шу нарсани таъкидлаш керакки, ушбу учрашув Совет-Франция муносабатларида янги саҳифа очиши билан бирга Европа масалаларини интенсив тарзда муҳокама этишга йўл очиб берди.

Айтиш мумкинки, Женевада бўлиб ўтган олий даражадаги биринчи Совет-Америка учрашуви ҳам Европа масаласига яна ҳам кўпроқ эътибор беришга туртки бўлди, деб. Умунан, бундан кейин ўтган Совет-Америка мулоқотларида ҳам мазкур мавзу мустаҳкам ўрин эгаллади. Бу Европа масаласининг ҳақиқатан ҳам долзарб ва муҳимлигини кўрсатиши билан бирга мамлакатларимизнинг Европага нисбатан ўз масъулиятларини нақадр юксак даражада ҳис қилганликларини исботловчи далилдир.

Т. Солиев — Охирги фикрингизнинг тўғрилигига, айниқса Совет Иттифоқига нисбатан жуда тўғри эканлигига тўла ишонч ҳосил қилиш учун 1986 йил баҳорида бўлиб ўтган КПСС XXVII съезди материаллари билан танишиб чиқиш кифоядир. Совет коммунистларининг олий анжумани мамлакатимиз ташқи сиёсатининг Европа йўналишини унинг асосий йўналишларидан бири эканлигини таъкидлади, Умумевропа жараёнини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш учун куч-ғайратни аямасликка чақирди.

С. Қурбонов — Умумевропа жараёнини давом эттиришда 1986 йил ноябрь ойида бошланган 35 давлат вакилларининг Вена учрашуви муҳим аҳамият касб этди.

Т. Солиев — Ушбу учрашувнинг янги Совет-Америка мулоқоти, яъни М. С. Горбачев ва Р. Рейгanning Рейкьявик учрашувидан сўнг, жаҳон майдонида шакллана бошлаган янги вазиятда очилганлиги унинг моҳиятини оширди.

С. Қурбонов — Умумевропа жараёнининг марказида икки муҳим муаммо — хавфсизлик ва ҳамкорлик масалалари туриши маълум. Ўзаро манфаатли ҳамкорликни ривожлантириш учун эса ҳарбий хавф-хатарни бартараф этиш, ўзаро ишончни ҳосил этиш лозим. Шу сабабдан Умумевропа жараёни қатнашчилари хавфсизликнинг

ҳарбий-сиёсий жиҳатларига алоҳида эътибор бериб келдилар. Чунончи, Хельсинки ва Мадридда ўтган кенгашларда ҳамда Стокгольмда бўлган конференцияда ҳарбий соҳада ўзаро ишончини қарор топтириш чоралари тўғрисидаги масала асосий ўрни эгаллаган эди. Энди Венадаги учрашувда ана шу мавзу доирасини кенгайтириш, унинг мантиқий якунига ўтиш зарур бўлиб қолган эди.

Т. Солиев — Сиз қуролсизланиш масаласини кўзда тутаяпсиз шекилли?

С. Қурбонов — Худди шундай. Ҳарбий соҳада ўзаро ишончини қарор топтиришдан мақсад қуролланиш пойгасини ҳадеб кучайтириш эмас, балки амалий қуролсизланишга ўтишдир. Шундай экан, қуролсизланишга, гапдан ишга ўтиш замон талаби, давр талаби бўлиб қолди.

Т. Солиев — Замон талабини вақтида илғаб олиш, унга яраша одим ташлаш учун давлат раҳбарларида ҳам ақл-идрок, ҳам маълум даражада мардлик, жасурлик бўлиши керак. Афсуски, бу фазилатлар ҳамиша ҳам вақтида намоён бўлмайди-да.

Вена учрашувининг дастлабки босқичларидаёқ СССР ва унинг иттифоқчилари Ғарб давлатларининг қуролсизланиш масалаларини Умумевропа жараёни доирасидан четга чиқаришга уринишларини рад этдилар.

С. Қурбонов — Социалистик давлатларнинг таклифи: ўзаро ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида олиб борилаётган музокараларни давом эттириб, айни пайтда қурол-яроғларни қисқартириш тўғрисида музокараларни бошлаб юбориш лозим. Фақат ҳар иккала музокара ҳам ягона Умумевропа жараёни доирасида бўлиши керак.

Т. Солиев — Музокаралар ҳақиқатан ҳам ана шу қоидалар асосида олиб борилди. Варшава Шартномаси аъзолари бўлмиш етти давлат ва НАТО аъзолари бўлган 16 давлат, яъни Европанинг Шарқи ва Ғарбида жойлашган 23 давлат вакиллари 1987 йил февралда қуролсизланишга доир бўлажак музокараларнинг мандати тўғрисида маслаҳатлар бошладилар. Маслаҳатлашувлардан мақсад, қитъада оддий қурол-яроғлар ва қуролли кучларни қисқартиришга доир бўлажак музокараларнинг умумий вазифалари ва уларни амалга ошириш йўлларини, қисқартириш лозим бўлган қуроллар ва қуролли кучларнинг турларини, қуролсизланиш ҳудудига назорат қилиш қоидаларини аниқлаш эди.

С. Қурбонов — Қарийб икки йилга чўзилган ушбу музокаралар энгил кўчмади, айниқса биринчи пайтларда, чунки томонлар бошида кўпроқ ўз манфаатларини кўзлаб иш тутдилар, умумий мақсадлар сари баравар қадам қўйишлар яхши сезилмади. Лекин мамлакатимизнинг ташаббуслари яхши самара берган ва янгича фикрлаш тобора кенгроқ ёйилгани сари вазият ўзгариб борди. Мен шу

муносабат билан қуйидаги фактларга эътиборингизни жалб қилмоқчиман: 1987 йил декабрида имзоланган Совет-Америка шартномасига кўра мамлакатларимиз икки турдаги ядровий ракеталарни, шу жумладан Европа қитъасида, йўқ қилиб ташлашга бевосита киришдилар. Совет Иттифоқи Афғонистон масаласи тўғрисидаги битимларнинг тузилишига катта ҳисса қўшиб, ўз қўшинларини бу мамлакатдан олиб чиқиб кетди. М. С. Горбачев 1988 йил декабрида БМТда эълон қилганидек ўз ихтиёри билан бир томонлама тартибда ўз қуроли кучларини 500 минг нафарга қисқартиришга киришди.

Яна бир муҳим далил. Варшава ташкилоти қатнашчилари бўлган давлатлар Мудофаа вазирлари Қўмитаси иккала ҳарбий иттифоқнинг Европада ва унга туташ бўлган сув ҳавзаларида жойлашган қуроли кучлари ва қурол-яроғларининг қийсий миқдорини эълан қилдилар. Кимнинг ихтиёрида қанча аскар ва қандай қурол борлиги биринчи марта очиқ айтилди.

Булардан ташқари социалистик давлатлар, масалан, СССР, Польша, Чехословакия, Германия Демократик Жумҳурияси ҳукуматлари қатор ташаббусларни эълон қилдилар. Чунончи, М. С. Горбачев Польшага ташриф буюрган пайтида Европадаги оддий қурол-яроғлар ва қуроли кучларни аста-секин, босқичама-босқич (уч босқичда) қисқартириш тўғрисида таклиф киритди. Чехословакия ҳукуматининг таклифига биноан, Марказий Европада иккала ҳарбий иттифоқнинг қуроли кучлари қисқартирилиб, ҳарбий хавф-хатар камайган зона вужудга келтирилиши кўзда тутилди.

Т. Солиев — Венада 23 давлат вакилларининг маслаҳат учрашувида ҳам Совет Иттифоқи ва Варшава ташкилоти аъзолари янги-янги таклифлар киритдилар, музокаралар бўйича шерикларнинг таклифларини ҳисобга олишга ҳаракат қилдилар. Жумладан, СССР оддий қурол-яроғлар мажмуасида тактик ядровий ракеталар масаласини ҳам кўриб чиқишни таклиф қилган эди. Лекин Ғарб мамлакатлари бу таклифни қўллаб-қувватламаганликлари сабабли ундан воз кечди. Бу билан музокараларнинг муваффақиятли бўлишига муҳим ҳисса қўшилди.

С. Қурбонов — Совет Иттифоқи Венадаги ўзаро ишонч ва хавфсизлик масалаларига бағишланган музокараларда ҳам ҳал қилувчи ташаббуслар билан чиқди. Жумладан, Хельсинки аҳдноmalarининг инсоний омиллари Ғарб билан Шарқ ўртасидаги муҳолифликнинг, зиддиятларнинг асосий манбаларидан бири бўлиб келди. 1986 йил ноябрида совет делегацияси ана шу масалани ҳар томонлама кўриб чиқиш мақсадида Москвада инсонпарварлик соҳасида ҳамкорлик қилиш масаласига бағишланган халқаро конференцияни чақириш тўғрисидаги таклифни киритди. Совет делегациясининг 1987 йил июль ойида ушбу таклифга киритган қўшимчалари унинг аҳамиятини янада оширди.

Айни пайтда Совет ҳукумати инсон ҳуқуқларига доир барча халқаро шартнома ва аҳдномаларга қўшилганлигини эълон қилди ва мамлакат ҳаётини демократиялаш чораларини кўрди.

Т. Солиев — Халқаро майдондаги фаолиятимизда Совет Иттифоқи Умумевропа жараёни қатнашчиларининг Венадаги учрашувини тезроқ яқунлаш, унинг кун тартибида турган масалаларни биргалашиб ҳал этиш, чигал масалаларнинг ечимини топишга астойдил интилди. Чунончи, М. С. Горбачевнинг АҚШ президенти Р. Рейган билан 1987 ва 1988 йиллардаги учрашувлари, унинг Англия, Франция, Ғарбий Германия раҳбарлари, қитъа мамлакатларининг ҳукумат ва парламент аъзолари, таниқли жамоат арбоблари билан мулоқотлари жараёнида Европанинг энг муҳим муаммоларига бағишланган музокараларни самарадор қилиш тўғрисида фикр-мулоҳазалар айтилиб, уларни яқунлаш йўллари қидирилди.

С. Қурбонов — Музокаралар давомида АҚШ, Канада ва Ғарбий Европа мамлакатлари ҳам мулоқотларнинг самарали бўлишидан манфаатдор эканлигини кўрсатдилар. Натижада Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича кенгаш қатнашчилари бўлган давлатлар вакилларининг Венада 1986 йил 4 ноябрда бошланган учрашуви 1989 йил 19 январь куни Яқунловчи ҳужжатни имзолаш билан тугади.

Т. Солиев — Жаҳон жамоатчилиги Вена учрашуви Яқунловчи ҳужжатига юксак баҳо берди. Унга кўра, Европа қитъасидаги барча давлатлар сиёсий, иқтисодий, инсонпарвар ва ҳарбий масалалар бўйича ҳамкорлик қилишга аҳд қилганликларини эълон қилдилар. Ягона мақсад сари интилиш, бир-бирларининг манфаатларини инкор этмаслик ва келишувларга тайёр эканлилик, муқобил қадамлар қўйиш туфайли анча нозик масала ҳисобланган инсонпарварлик масаласи бўйича Хельсинки аҳдномаларига қараганда пухтароқ ишланган қондалар Яқунловчи ҳужжатга киритилди.

Ҳарбий соҳада кескинликни юмшатишга эришиш чораларини ишлаб чиқишдаги барча қийинчиликлар ҳам бартараф этилди. 23 давлат вакиллари томонидан қуролли кучлар ва оддий қурол-яроғларни қисқартиришга доир бўлажак музокаралар мандатининг келишилганлиги учрашувнинг катта ютуғи бўлди.

С. Қурбонов — Вена учрашувининг аҳамияти жуда каттадир. Унда аҳдлашилганидек, биринчи марта Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича Кенгаш доирасида 35 давлат вакилларининг қитъада ўзаро ишончни ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чора-табдилари тўғрисида ва Варшава Шартномаси Ташкилоти ҳамда НАТОнинг аъзолари бўлган 23 давлат делегацияларининг Атлантикадан Уралгача бўлган ҳудудда оддий қурол-яроғлар ва қуролли кучларни қисқартириш ҳақидаги музокараларни ўтказиш мумкин бўлди.

Вена учрашувининг муҳим натижаларидан бири Умумевропа

жараёни таркибида инсон қадриятларига ёндошувлар мажмуининг ишлаб чиқилиши бўлди. Ана шу соҳада мунтазам ҳамкорлик қилишни йўлга қўйиш мақсадида махсус механизмлар тузилди. Париж, Копенгаген ва Москвада халқаро конференциялар ўтказиш кўзда тутилди.

Т. Солиев — Айтганларингизга битта фактни қўшмоқчиман. Вена учрашуви якунларига кўра, 1989—1991 йилларда Умумевропа ҳамкорлигининг кенг дастури ишлаб чиқилди. Жумладан, 11 та конференция, симпозиум, музокара ва бошқа анжуман ўтказилиши режалаштирилди. Ваҳоланки, Хельсинки кенгашидан Венагача ўтган давр ичида, 13 йилда ҳаммаси бўлиб 10 та умумқитъавий анжуманлар ўтказилган эди.

Янги режаларнинг жуғрофиясига ва уларнинг мавзуларига эътибор беринг: Боннда — иқтисодиёт, Софияда — экология (атроф-муҳит) масалаларига бағишланган конференциялар, Лондонда — ахборот масалалари анжумани, Краков (Польша)да маданий мерос ҳақидаги симпозиум ва бошқалар. Ана шу тўла бўлмаган маълумотдан ҳам Европа халқларини қизиқтирган энг муҳим муаммоларни биргалашиб муҳокама этишга бутун қитъа киришгани кўриниб турибди.

С. Қурбонов — Вена учрашувининг якунлари тўғрисида гапирганда, унинг муҳим бир жиҳатига эътибор беришни истар эдим. Мен тезкорлик билан унинг қарорларини бажаришга киришилганлигини кўзда тутаяпман. Ган шундаки, Хельсинки кенгашидан кейин унинг қатнашчилари ўзлари имзолаган аҳдномаларни бажаришга шошилмадилар. Мафкуравий курашга зўр берилганлиги оқибатида Умумевропа жараёни доирасидаги кўпгина музокаралар жуда узоққа чўзилиб, яхши натижалар келтирмас эди.

Энди, янги вазиятда Вена учрашуви келишувларини кечикмай бажаришга киришилди. Чунончи, учрашув ўтишига бир ой ўтар-ўтмас шу шаҳарнинг ўзида Хофбург саройида март ойининг бошларида Умумевропа жараёни доирасида икки музокара бошланди: Европада оддий қурол-яроғлар ва қуролли кучларни қисқартишга доир 23 мамлакат делегацияларининг музокараси ҳамда қитъада ўзаро ишонч ва хавфсизликни таъминлаш чоралари ҳақидаги 35 давлат вакилларининг музокараси.

Венадаги музокаралар халқаро аҳвол анча барқарорлашган, кескинлик чекинаётган, мулоқотлар самарали бўлаётган вазиятда, икки турдаги ядровий ракеталарни йўқ қилиб юбориш тўғрисидаги Совет-Америка шартномаси муваффақиятли бажарилаётган, СССР ва унинг иттифоқчилари ўз қуролли кучларини бир томонлама тартибда қисқартираётган, ошкоралик ва ҳамкорлик туфайли ҳарбий соҳада ўзаро ишонч қарор топаётган бир вазиятда бошланди.

Шунинг учун ҳам муҳокамага қабул этилиши олдиндан маълум бўлган таклифлар эмас, балки барча томонларнинг манфаатларини

ҳисобга олувчи, келишувларга асос бўлиши мумкин бўлган, пухта ўйланган таклифлар киритилди. Музокаралар давомида қарши томон киритган таклифлар диққат билан ўрганиб чиқилди, муқобил қадамлар қўйилди.

Т. Солиев — Лекин барибир музокаралар қарийб икки йилча вақтни эгаллади. Келишмовчиликлар, тортишувлар ҳам оз бўлмади.

С. Қурбонов — Албатта, қарама-қарши блокларга мансуб давлатларнинг музокаралари бўлгандан кейин қуролсизланишдек чалкаш ва қийин масалалар юзасидан баҳс-мунозарасиз бирон-бир битимга келишиш осон эмас-да. Бундан ташқари 1,5—2 йил шундай мураккаб музокаралар учун узоқ муддат бўлиб ҳисобланмайди. Эсимизда, худди шу Венада Марказий Европада қурол-яроғлар ва қуроли кучларни қисқартиришга доир олдинги музокаралар 15 йил давом этган эди. Лекин шунча вақт ўтса ҳам унинг натижаси бўлмади. Шунинг учун ҳам Венада олиб борилган қуролсизланишга доир кейинги музокаралар жуда қисқа вақт ичида яхши самара берди.

Вена учрашувидан кейин матбуот органлари 1989 йилни Европа йили, деб атаган эдилар. Бунга ҳеч қандай шубҳаланмай, мен 1990 йил янада кўпроқ Европа йили бўлди, деган фикрга қўшилмоқчиман. Чунки худди ана шу йилда Вена аҳдномалари кучга кириб, бажарила бошлади. Музокаралар самарали бўлиб, қуролсизланиш соҳасида олга силжишга эришилди.

Шу билан бирга 1990 йил ўзаро ишончни қарор топиши соҳасида ҳам бурилиш йили бўлди. Қитъадаги икки ҳарбий-сиёсий блок бир-бировларига қараб муҳим жавоб қадамлар қўйдилар. Совет ташқи ишлар вазири НАТО манзилгоҳида бўлиб, унинг раҳбарларига ҳозирги ташқи сиёсатимиз, мудофаа соҳасида амалга оширилаётган қайта қуриш тўғрисида гапириб берди. НАТОнинг бош котиби М.Вернер биринчи марта бизнинг мамлакатимизга ташриф буюриб, совет раҳбарлари билан мулоқот қилди, мудофаа вазирлиги ходимлари билан алоқалар ўрнатди.

Яна бир диққатга сазовор мисол шуки, 1990 йил июнь ойида Варшава Шартномаси ташкилоти аъзолари Сиёсий маслаҳат кўмитасининг Бухарестда бўлган кенгашида "Ядровий ва кимёвий қуролдан холи, барқарор ва хавф-хатарсиз Европа учун, қуроли кучларни, қурол-яроғларни ва ҳарбий фаолиятларни анча қисқартириш учун" ҳужжат қабул қилинди, дунёдаги янги реалликлар асосида ҳарбий иттифоқлар фаолиятини қайта қуриш, уларни кўпроқ сиёсий иттифоқларга айлантиришга даъват этилди.

Сал ўтмай Лондонда НАТОнинг навбатдаги йиғилишида унга аъзо бўлган давлатларнинг бошлиқлари махсус декларация қабул қилдилар. Унда Ғарб давлатлари "совуқ уруш"нинг тугалланганлигини эълон қилдилар. НАТО ҳеч қандай шароитда биринчи бўлиб қурол ишлатмайди, деган мажбуриятни олдилар. НАТО билан Варшава

Шартномаси ташкилоти ўртасида яхши муносабатлар ўрнатилганлиги тўғрисида махсус қўшма баёнот қабул қилишни ва М. С. Горбачевнинг НАТО штаб-квартирасида сўзга чиқишини таклиф этдилар. Демак, НАТО ҳам замонабоп сиёсатни ишлаб чиқишга ўтди.

Т. Солиев — Матбуот органлари Венадаги музокараларнинг тезлашувига АҚШ президенти Ж. Бушнинг музокараларда қуролсизланишга оид янги шартнома лойиҳаси тайёр бўлмаса, 35 давлат раҳбарларининг олий даражадаги учрашувини ўтказишга эҳтиёж йўқ, деган фикри катта туртки бўлди, деб ўздилар. Менинча, бу гапда жон бор, чунки М. С. Горбачев мазкур учрашувни Вена учрашуви якунловчи ҳужжатида ёзилганидек 1992 йилда эмас, балки 1990 йилда ўтказиш тўғрисидаги таклифини киритганида қуролсизланиш тўғрисидаги музокараларда талайгина масалалар бўйича ҳали келишилмаган эди. Хусусан, артиллерия системалари, жанговар самолёт ва вертолётлар, айниқса денгиз авиацияси бўйича қизгин баҳслар давом этаётган эди.

Аммо музокара қатнашчиларининг ягона мақсадга астойдил интилганликлари, чигал масалаларни ҳал қилиш учун муқобил қадамлар қўйганликлари ва келишувларга тайёр эканликлари туфайли барча қийинчиликларни енгиб чиқишга муваффақ бўлинди. Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича кенгаш қатнашчилари бўлган мамлакатлар ташқи ишлар вазирларининг 1990 йил октябрида Нью-Йорк шаҳрида ўтган учрашуви Умумевропа жараёнига катта ҳисса қўшди. Э. А. Шеварднадзенинг сўзларига қараганда Европада оддий қуролларни қисқартиришга доир битимнинг асосий масалалари бўйича ечимлар топилди.

Учрашув қатнашчилари 35 давлат бошлиқларининг Европа масалаларига бағишланган навбатдаги учрашувини 1990 йил 15—20 ноябрь кунлари Парижда ўтказиш тўғрисида келишиб олдилар. Ўшангача Венадаги музокараларни ниҳоясига стказишга аҳд қилинди.

С. Қурбонов — Париж учрашуви Европа тарихида жуда катта воқеа бўлди.

Т. Солиев — Умумевропа жараёни деганда, биз фақат қуролсизланиш, хавфсизликни мустақкамлаш ва ўзаро ишончни қарор топтиришни тушунмаймиз. Совет давлати бу жараёндан кузатган каттароқ мақсад Умумевропа хонадонини барпо этишдир. Ҳозир ушбу ғоянинг муаллифи Европада ҳамкорлик ва хавфсизликни Атлантикадан Уралгача масофада тарқатишга чорлаган Франциянинг собиқ президенти Шарль де Голль деган гаплар ҳам йўқ эмас.

С. Қурбонов — Генерал де Голлнинг яхши ниятини ўз вақтида биз тушунмадик, уни ёмон ниятларда гумонсираддик. Аслида эса у

қитъадаги барча мамлакатлар, айниқса Совет Иттифоқи ва Франция ўртасида кенг ҳамкорликнинг тарафдори эди.

Амалда худди шундай бўлди. Учрашув Франция пойтахтидаги ҳашаматли Елисей саройида 19 ноябрда ўз ишини бошлашга қадар лойиҳалар матни тўла келишилди, барча келишмовчиликлар бартараф этилди. Шунинг учун ҳам учрашувда музокаралар давом эттирилмасдан, балки унинг қатнашчилари ҳозиргача қилинган ишларга яқун ясаб, келажақда қилиниши лозим бўлган вазифалар тўғрисида ўз фикр-мулоҳазаларини баён этдилар.

Энди Париждаги учрашувда имзоланган ҳужжатларга келганда биринчи навбатда йигирмата Европа давлати, АҚШ ва Канада, яъни 22 та мамлакат (Шарқий ва Ғарбий Германия ягона Германия Федератив Жумҳуриятига бирлашгани учун олдинги 23 та ўрнига 22 та давлат қолди) раҳбарлари Қўшма декларация ва Европада оддий қуролли кучлар тўғрисидаги шартнома остига имзо чекдилар. Агар бу ҳужжатларнинг биринчиси умумсиёсий хусусиятга эга бўлса, иккинчиси қуролсизланишга доир муайян шартномадир.

Декларацияда "совуқ уруш" тугаганлиги расмий равишда эълон қилинди. Уни имзолаган давлатлар Европадаги бундан буён янги вазиятда бир-бирларига душман эмаслар ва дўстлик қўлини бир-бирларига чўзиб, ўзаро муносабатларини шерикчилик асосида қуражаклар, деб таъкидладилар. Шу давлатларнинг ҳар бири ҳамма учун умумий бўлган Европа хавфсизлиги ва барқарорлигини қўллаб-қувватлашга тегишли ҳисса қўшиш мажбуриятини олди. М. С. Горбачев мазкур Декларацияни ўзаро ҳужум қилмаслик тўғрисидаги кўп томонлама битим деб баҳолади.

Парижда имзоланган иккинчи ҳужжат, яъни 22лар шартномасига биноан Атлантикадан Уралгача бўлган ҳудудда ҳужумкорлик имкониятларига эга бўлган танклар, зирҳли ҳарбий машиналар, артиллерия, жанговар самолёт ва зарбдор вертолётлар сони муҳофаза учун етарлилик даражасигача қисқартирилади.

Париж учрашувида учинчи муҳим ҳужжат — "Янги Европа учун хартия" ҳам қабул қилинди. Унда айтилишича, қитъа давлатлари, АҚШ ва Канада раҳбарлари Европада муҳолифлик ва парчаланиш тугалланганлигини таъкидлаб, бундан буён ўзаро муносабатларни бир-бирларини ҳурмат қилиш ва ҳамкорлик негизида қуражакларини маълум қилдилар. Ҳужжатда ҳамкорликнинг турли соҳаларида қилинадиган муайян тадбирлар ва уларни амалга оширишнинг муддатлари белгиланди.

Ушбу Хартия яна шу нарса билан муҳимки, унда Умумевропа жараёни механизмларини (тузилмаларини) вужудга келтириш кўзда тутилди. Ана шундай тузилмалардан биринчиси — Европада можароларнинг олдини олиш марказини тузишга ҳозирданоқ киришилганлиги, Париж келишувлари албатта бажарилишига

ишончимизни мустаҳкамламоқда. Хуллас, халқаро муносабатларни янги таваққул асосида қайта қуриш бошланиши билан кенг ҳамкорлик ҳақидаги орзу-умидларни рўёбга чиқариш учун қулай шарт-шароит юзага кела бошлади.

Янги сиёсий вазиятда Европанинг муштарак хонадон эканлигини чуқур идрок этиб, ундан тўғри хулоса чиқарган киши М. С. Горбачевдир. "Бу ибора (Европа муштарак хонадонимиз — С. Қ.),— деб эслайди Михаил Сергеевич,— суҳбатлардан бирида дафъатан хаёлимга келиб қолди. Бунини тасодифан айтган бўлсам ҳам, аммо кўпдан буён шу иборани хаёлан излар эдим. Бу ибора бир лаҳзада туғилгани йўқ, балки узоқ фикр-мулоҳазалардан кейин ва жумладан кўпгина европалик арбоблар билан учрашувлардан сўнг туғилди" (М. С. Горбачев. Қайта қуриш ва янгиликлар фикрлари мамлакатимиз ва бутун дунё учун", 237-бет).

Юқоридаги фикрнинг тасдиқловчи қуйидаги далилларга мурожаат қилайлик. 1985 йилда Францияга биринчи расмий ташрифи олдидан француз телевидениеси орқали сўзлаган нутқида М. С. Горбачев бировлар бир эшикдан, иккинчилар бошқа эшикдан кирсалар ҳам бир хонадонда яшамоқдамиз, деб айтган эди. Сал ўтмай М. С. Горбачев Чехославакияга сафари пайтида Прагадаги нутқида шу мавзуга алоҳида тўхталиб, муштарак хонадон, Европа масалаларига Совет Иттифоқининг ёндошувини тушунтириб берди. Кейинчалик бу ибора кенг тарқалиб кетди ва жаҳон сиёсати майдонидан мустаҳкам ўрин эгаллади.

Т. Солиев — М. С. Горбачевнинг ушбу ташаббуси бошда жуда кўп европалик арбоблар томонидан ишончсизлик билан кутиб олинди. Айримлар уни чиройли хаёл, деб ҳисобладилар.

С. Қурбонов — Кечирасиз, Талъат Мадаминвич, М. С. Горбачевнинг Умумевропа хонадони тўғрисидаги ташаббусини бу — мавҳум ва мазмунсиз бир гап деган таъналар шу ташаббус эълон қилинган дастлабки пайтлардагина эмас, балки яқин ораларда ҳам бор эди. Масалан, инглиз сиёсий шарҳловчиси Николас Эшфорт "Известия" учун тайёрланган материални "Британияда ушбу ёндашувга ишончсизлик билан қарамоқдалар" деб номлади. Журналист ўша пайтдаги Буюк Британиянинг ташқи ишлар вазири Жеффри Хаунинг "муштарак Европа хонадони" ҳақидаги қуйидаги фикрини мисол қилиб келтирди: "Ғарбий Европада,— деган эди сэр Хау,— умумий Европа хонадони учун шарт-шароит аллақачон бордир... Европа ҳамжамияти — одамлар ўртасида яқинроқ алоқалар ўрнатишнинг амалий йўллари кўп йиллардан бери излаётган эркин миллатларнинг ҳамжамиятидир. "Ягона хонадон"ни барпо этишга Совет Иттифоқининг ҳиссаси эса тамомилан бошқачадир. "Брежнев доктринаси" ва "Берлин девори" унинг тимсолидир" ("Известия", 1989 йил 28 январь).

Т. Солиев — Ғарбдаги айрим кишиларнинг "Умумевропа хонадони" гоясига салбий, йўқ, аниқроғи, ишончсизлик билан қарашларининг

асосан қуйидаги сабаблари бор эди. Биринчидан, баъзиларга Совет Иттифоқининг "Умумевропа хонадони" деганида нимани кўзда ту- таётганлиги ва ушбу хонадонда кимлар яшаши кераклиги гўёки номаълум экан.

Иккинчидан, Европа ҳарбий блокларга ажратилганлигича қолмоқда ва ушбу тиш-тирноғи билан қуролланган иттифоқларнинг ихтиёрий равишда қуролсизланиши нореалдир. Учинчидан, Шарқий Европадаги аҳвол беқарорлиги муносабати билан СССРнинг шу минтақадаги мамлакатларнинг ички ишларига аралашмаслигига кафолат йўқ эмиш.

Яна Совет Иттифоқи гўёки инсон ҳуқуқларига доир Хельсинки аҳдномаларини тўла бажармаяпти, қайта қуриш мамлакатда иқтисодий ва сиёсий ўзгаришларни амалга оширишга қодирлигини намойиш эта олмаяпти, деган важлар ҳам бор эди. Шу боисдан, Совет раҳбарияти, хусусан М. С. Горбачев "Умумевропа хонадони" тўғрисидаги гоёнинг мазмуни, моҳияти ва аҳамиятини Ғарб мамла- катларининг ҳукмрон доиралари, сиёсий арбоблари ва кенг жамо- атчилигига тикмай тушунтириб келди. Масалан, Михаил Серге- евичнинг 1987 йилда нашрдан чиққан "Қайта қуриш ва янгича фикрлаш мамлакатимиз ва бутун дунё учун" номли китобида "Европа Совет ташқи сиёсатида" деган махсус боб бор. Совет раҳбарининг 1987 йилда БМТда сўзлаган катта нутқида ҳам Европа масалалари ва Умумевропа хонадонини барпо этиш тўғрисидаги ташаббусимиз муҳим ўрин эгаллади. Европа мамлакатларининг раҳбарлари ва жамоат арбоблари билан икки томонлама ва кўп томонлама му- лоқотларда бу мавзу, ўз-ўзидан тушунарлики, ҳамиша марказий масала бўлиб келди.

С. Қурбонов — Ана шу учрашув ва мулоқотларда совет раҳбарияти, менинча, энг биринчи "Умумевропа хонадони"нинг зарурлигини катта куч ва ғайрат билан тушунтиришга ҳаракат қилди. Жуғрофий жиҳатдан ва тарихан ягона тақдирга эга бўлган кўҳна қитъа турли сабабларга кўра бир-бирига қарама-қарши турган ҳарбий-сиёсий блокларга ажралиб кетган. Уларнинг орасидаги зиддиятлар таҳликали вазиятга олиб келди. Бу йўлдан боришни давом эттириш Европанинг барча халқлари учун ядровий ҳалокатни танлаш билан баробардир. Ваҳоланки, Европа учун ягона тўғри йўл, ойдин истиқбол — қитъанинг бирлигига эришиш йўли мавжуддирки, унинг ҳуқуқий негизини Хельсинки аҳдномалари ташкил этади.

Хўш, қандай қилиб ана шу йўлни танлаш ва ундан боришни таъминлаш мумкин? Бу саволга Совет Иттифоқи Шарққа ёки Ғарбга ўз тартибларини мажбуран қабул қилдириш билан эмас, балки муҳолифлик ва зиддиятлардан тинч яшаш ва ўзаро ман- фаатли ҳамкорликка ўтиш орқали таъминлаш лозим, деб ту- шунтирди.

Т. Солиев — Иккинчи жаҳон урушидан кейинги 40—50 йил ичида урушларсиз яшаб келган Европанинг бундан кейин ҳам урушларни четлаб ўтиши мумкин, деган фикрлар ҳам йўқ эмас эди. Ҳаттоки фақат яхшигина қуролланиб, ядровий қуролларга таяниб тинчликни таъминлаш ягона тўғри йўл, деганлар ҳам бор эди.

Совет раҳбарияти "кучга таянган" тинчлик мустаҳкам эмаслиги ва ядро уруши уёқда турсин, ҳатто оддий уруш ҳам ҳалокатли бўлган қитъада Ғарб ва Шарқдаги барча кучларни ягона мақсад сари — инсоният цивилизациясини сақлаб қолиш учун бирлаштиришдан ўзгача йўл йўқлигини тушунтиришни давом эттирди.

Раҳбариятимизнинг катта хизматларидан бири шундаки, у Европани бирлаштириш учун бой имкониятлар борлигини ҳам кўрсатиб берди. Булар: Европанинг кўп асрлик тарихидаги урушлардан чиқарилган аччиқ сабоқлар; урушга қарши ҳаракатнинг кенг ривожланганлиги; қитъанинг Шарқи ва Ғарбида тобора кучайиб бораётган иқтисодий ва сиёсий интеграция (қўшилиб кетиш); Уйғониш ва маърифат замонларидан бери шакллана бошланган маданий яхлитлик; мамлакатлар ва халқлар ўртасида йўлга қўйилган икки томонлама ва кўп томонлама серқирра алоқалар, музокара ва мулоқотларнинг бой тажрибаси, хусусан, Хельсинки кенгашини тайёрлаш ва ўтказишда тўпланган тажриба ва бошқалар.

Ана шу айтилганларга хулоса тариқасида М. С. Горбачевнинг қуйидаги фикрини келтириш мумкин (бу фикрни 1990 йил октябрида Испанияда сўзлаган нутқларидан бирида баён қилган эди у): Европаликлар етарли даражада соғлом ақл-идроққа эга бўлдилар, ўз ўтмишларидан тўғри сабоқлар чиқардилар ва Европани янгидан қуришга қодирдилар.

С. Қурбонов — Михаил Сергеевичнинг ушбу сўзларида европаликларнинг имкониятларига жуда катта ишонч билдирилган. Айни замонда совет раҳбари қитъа халқларини шарқий ва ғарбий европаликларга бўлмайди. Умуман, М. С. Горбачев қитъанинг қайси қисмида бўлишидан қатъи назар, доимо барча европаликларга мурожаат этади ва уларни биргалашиб қитъанинг ажралишини бартараф этишга, ягона Европа хонадонини барпо этишга чақиради. Унинг Европа муаммоларига бағишланган нутқларида "ягона хонадон"нинг таърифини ҳам топиш мумкин. Чунончи, Михаил Сергеевичнинг қуйидаги сўзларига эътибор беринг: "Бўлажак Европани мен муштарак сиёсий-ҳуқуқий, иқтисодий ва маданий макон, ҳарбий ва экологик хавфсизликни ҳамда ранг-баранг ҳамкорликнинг юксак даражасини таъминловчи умумий тузилмаларга эга бўлган давлатлар иттифоқи сифатида тасаввур этаман" ("Правда", 1990 йил, 28 октябрь).

Демак, бўлажак Европа турли ижтимоий-сиёсий тузумларга эга бўлган давлатларнинг иттифоқи, муштарак иқтисодий, маданий,

ҳуқуқий, сиёсий макон, қитъада яшаётган барча халқларнинг ҳақиқатан ҳам хавф-хатардан холи умумий хонадонидир.

Т. Солиев — Совет раҳбарининг Умумевропа хонадони тўғрисидаги ташаббусининг замирида ётган гоя қуйидагича деб ўйлайман: иккига бўлинган қитъа халқларининг бир-бирларидан бетон дёворлар ва "темир пардалар" билан ажратиб қўйилиши, уларнинг ҳақиқий хавфсизлигини таъминлай олмайди. Хавф-хатар бор жойда эса осойишта ва бахтли ҳаёт бўлмайди. Шунинг учун барча халқлар ва мамлакатларнинг манфаатларини кўзлаган ягона мақсад сари ҳаракат қилмоқ ҳам қарз, ҳам фарз деганларидай, ботиним заруратдир.

Менинча, кўпчилик европаликлар ана шу ҳақиқатни тушундилар. Ҳақиқатан ҳам, Умумевропа хонадонини вужудга келтириш гоёси қитъанинг капиталистик қисмида ҳам кўпгина тарафдорларга эга бўлмоқда. Чунончи, Франция президенти Франсуа Миттеран, Германия Федератив Жумҳуриятининг президенти Рихард фон Вайцзеккер ва шу давлатнинг вице-канцлери ва ташқи ишлар вазири Ганс-Дитрих Геншер, Италия Жумҳуриятининг атоқли сиёсий арбоби Жули Андросотти, Австрия, Греция, Финляндия ва қатор бошқа Ғарб мамлакатларининг раҳбарлари муштарак Европа хонадонини барпо этиш ҳақидаги даъватларни у ёки бу шаклда қўллаб-қувватламоқдалар. Чунки, узоқ йиллар давомида турли жабҳаларда раҳбарлик қилиб келган ушбу арбоблар Европанинг мухוליфчи тарафларга ажратилиши оқибатларини амалда кўрдилар. Германия парламенти (бундестаги) азоси, Бонндаги Иқтисодий ва ижтимоий сиёсат институтининг директори, ҳоким партиядан бири бўлган Христиан-демократлар уюшмасининг собиқ бош секретари Курт Биденкопф бу ҳақда шундай дейди: Биз Европада мавжуд бўлган мамлакатлар ва иккала системанинг ўзаро боғлиқлигини бекорга ва узоқ вақт тушунмаган эканмиз. Бизнинг ижтимоий тузум урушдан кейин дафъатан сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда катта парвозни бошдан кечирди. Интеграция бошланди. Аммо Шарқий Европанинг ривожланишисиз Ғарбий Европанинг ривожлана олмаслиги маълум бўлди. Ва шунинг тескараси!

Шунинг учун ҳам Умумевропа хонадонини барпо этиш тўғрисидаги совет ташаббуслари жуда ўринли бўлди, десак хато қилмаймиз. Эндиликда ушбу гоёга очиқ қарши турганлар ва тамомила ишонмайдиганлар сони кўп бўлмаса керак,— деб ўйлайман. Ҳар ҳолда ҳозир Умумевропа хонадони зарурми ё йўқми, деган эмас, балки уни қандай қилиб барпо этиш лозим, унинг умумий тузилмалари қанақа бўлиши керак, деган саволлар долзарб бўлиб қолди.

Шу муносабат билан Ғарбда Европа иқтисодий ҳамжамияти, Европа парламенти, Шимолий Атлантика ҳарбий-сиёсий иттифоқи ва шунга ўхшаш ўзининг ҳаётийлигини исботлаган ўнлаб тузилмалар

бўлган жойда, улардан фойдаланса бўлмайдами, деган гаплар кенг тарқалган. Бу ҳақда сизнинг фикрингиз қандай, Собир Шералиевич?

С. Қурбонов — Сизнинг айтганларингизга қўшимча қилиб шуни айтиш керакки, Шарқий Европада, жумладан бизнинг мамлакатимизда Шарқдаги айрим байналмилал тузилмалардан, масалан, қайта қурилиши лозим бўлган Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгашидан ҳам бутун қитъа мақсадларида фойдаланса бўлади, деган фикрлар йўқ эмас.

Лекин Ғарб ва Шарқда фаолият кўрсатаётган тузилмалар қитъанинг муайян қисмига, унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тузилган ва ҳозир бирданига уларнинг доирасини кенгайтирса бўлмаса керак. Уларнинг тажрибасидан самарали фойдаланиб, Умумевропа тузилмаларини вужудга келтириш мақсадга мувофиқ бўлса керак, деб ўйлайман. 34 давлат раҳбарларининг Париж учрашувида бу ҳақда муайян йўл тутилди.

Т. Солиев — Муштарак Европани вужудга келтириш учун қуролсизланишни амалга ошириш ва ядровий хавф-хатардан халқларни қутқариш ҳамда ўзаро ишончни қарор топтириш билан бирга қитъадаги давлатлар ўртасида иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш ҳам шартдир.

С. Қурбонов — Ҳа, иқтисодий ва фан-техника ҳамкорлиги Умумевропа хонадонининг пойдевори, моддий негизидир. Шундай экан, ана шу нарсани яхши йўлга қўймасдан туриб, қитъани бирлаштиришга эришиб бўлмайди. Очигини айтганда, Ғарб ва Шарқ ўртасидаги иқтисодий алоқалар ҳеч қачон, ҳаттоки муҳолифлик учига чиққан пайтларда ҳам, тўла узилган эмас. Масалан, Совет Иттифоқи "совуқ уруш" даврида қўшни Финляндия, Австрия жумҳурияти билан кўпроқ, Европанинг бошқа давлатлари билан озроқ миқёсда савдо-сотиқ қилиб турди. Капиталистик мамлакатлар билан ташқи савдомизда кейинги йилларда Ғарбий Германия биринчи ўринга чиқиб олди.

Т. Солиев — Европанинг Шарқи ва Ғарби ўртасидаги иқтисодий алоқалар озми-кўпми доимо бор эди, албатта. Лекин ушбу алоқалар, асосан савдо-сотиқ доираси билан чекланиб, иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига, айниқса ишлаб чиқариш соҳасига деярли ёйилмади, яъни алоқаларнинг янги, юқорироқ босқичига — ҳамкорликка кўтарила олмади-да...

С. Қурбонов — Сизнинг бу гапларингизда жон бор. Ҳақиқатан ҳам, кейинги йилларда Ғарб билан Шарқ ўртасида сиёсий ва ҳаттоки ҳарбий соҳаларда бурилиш юз берган, мулоқотлардан ҳамкорликка ўтилаётган бир пайтда иқтисодиёт соҳасида катта ўзгариш бўлгани йўқ.

Т. Солиев — Катта ўзгаришлар бўлмаса ҳам ижобий қадамлар қўйилаётганлигини ҳам айтиб ўтишимиз лозим. Масалан, Ўзаро

Иқтисодий Ёрдам Кенгаши билан Европа иқтисодий ҳамжамияти ўртасида расмий муносабатлар ўрнатилди. СССР Европа ҳамжамиятлари (ЕС) ва Евратом ташкилоти билан савдо ва тижорат соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги битимни тузди. Ғарбий Европа мамлакатлари билан иқтисодий алоқаларимиз бирмунча жонланди.

С. Қурбонов — Ушбу далилларни инкор этмаган ҳолда, мен бу қадамларнинг етарли эмаслигини, иқтисодий алоқаларимиз имкониятларимиздан жуда узоқлигини, ҳаёт талабларидан анча орқада қолганлигини таъкидламоқчиман. Қуйидаги рақамга эътибор беринг: Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши ва Европа ҳамжамиятлари доирасида олиб борилаётган экспорт-импортнинг ялпи ҳажми кейинги йилларда 50 миллиард доллардан ошмаяпти. 700 миллион нафардан ортиқ аҳолиси бўлган бутун бир қитъа учун бу жуда кам-да.

Келинг, ана шу ҳолатнинг сабаблари тўғрисида фикрлашиб олайлик.

Т. Солиев — Энг биринчи сабаб, менинча, Европа халқ хўжалигининг бир-бирига қарама-қарши бўлган иқтисодий тузилмаларга ажралиб кетганлигидир. Ғарбий Европада олдин олти мамлакатни бирлаштирган "Умумий бозор" ва еттилар иттифоқи, турли, ихтисослашган иқтисодий уюшмалар вужудга келиб, улар аста-секин ўзаро яқинлашиб бордилар. Уларнинг доирасидаги ягона иқтисодий сифат самарали бўлди.

Шарқий Европада тузилган Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгашига социалистик мамлакатлар бирлашдилар. Кенгаш иқтисодий ривожланиш даражаси паст бўлган мамлакатларга катта ёрдам қилди, социализмнинг жаҳон экономикасига қўшаётган ҳиссасини оширишга кўмаклашди. Лекин жаҳон халқ хўжалигидан ажралиб қолганлиги ва бозор муолажаси қоидаларига риоя қилинмаганлиги натижасида социалистик интеграциянинг самарадорлиги етарли бўлмади, илмий-техника инқилоби натижаларидан самарали фойдаланишни таъминламади.

Демак, Европанинг Шарқи ва Ғарби бошқа-бошқа иқтисодий ўзанлардан бормоқдалар ва бунинг оқибатлари қанақалигини биз кўриб турибмиз. Ғарбу Шарқ экономикасини ягона ўзанга тушириш, уларни бир-бирига мослаштириш осон иш эмас. Франция президенти Ф. Миттераннинг "Европа конфедерацияси"ни тузиш тўғрисидаги таклифига кўра, бўлажак ягона Европа халқ хўжалигининг негизи сифатида Европа ҳамжамиятларининг тузилмаларини қабул этса бўлади. Биринчи босқичда 12 та Ғарбий Европа давлатини бирлаштирган Европа ҳамжамиятлари теварагида бошқа давлатларнинг жипслашуви амалга оширилиши керак. Иккинчи босқичда эса қитъадаги барча давлатларни ўз ичига олган янги тузилманинг қолган зарурий жиҳатлари шаклланиши лозим.

Маълумки, Европа ҳамжамиятларига аъзо бўлган 12 Ғарбий

Европа давлати 1992 йилдан ягона бозор билан бирга ягона валютани ва ягона бож қоидаларини ҳам жорий қилишга бел боғлаганлар. Чуқурлашайтган ана шу иқтисодий интеграция (яқинлашиш, қўшилиш) асосида Европа Қўшма Штатларини вужудга келтириш, ана шу мақсадда Европарламентнинг мақомини ўзгартириб, уни ушбу давлатлар иттифоқининг сиёсий рақбар органига айлантириш ҳақидаги Бельгия режаси ва унга яқин бўлган Италиянинг таклифлари ҳам мавжуд.

С. Қурбонов — Ғарбий Европа мамлакатларининг пойтахтларидан янграётган ташаббус ва таклифлар Шарқий Европада мавжуд бўлган иқтисодий тузилмани ҳисобга олмасалар ҳам уларда жон бор, албатта, чунки хўжалик юритиш самарадорлигида уларнинг қўли устундир. Лекин Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгашига аъзо бўлган давлатлар ҳам қараб турганлари йўқ. Кенгаш кейинги сессияларининг маъмурий-буйруқбозлик услубларига асосланган тор доирада ривожланиш услубларидан воз кечиб, бозор муносабатларига ўтиш ва жаҳон халқ хўжалиги билан яқиндан ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги қарорлари юқоридаги фикримизни тасдиқловчи далиллардир. 1991 йилдан бошлаб жаҳон нархларига ўтиш ва ҳисоб-китобларда айланадиган валютани қўллаш социалистик давлатларнинг Ғарб давлатлар билан иқтисодий ҳамкорлигини бирмунча енгиллаштирди.

Т. Солиев — Европанинг иккала қисми ўртасида иқтисодий ҳамкорликни йўлга қўйиш кўп жиҳатдан социалистик мамлакатлардаги, хусусан Совет Иттифоқидаги иқтисодий тангликдан тезроқ чиқиб олишга боғлиқдир. СССР, Венгрия, Чехословакия ва Польшада бозор иқтисодиётига ўтиш томон муҳим қадамлар қўйилмоқда: давлат мулкнинг якка ҳукмронлиги тугатилиб, мулк шакллариининг кўп хиллигига ўтилмоқда, чет эл капиталидан фойдаланиш, аралаш корхоналар қуриш, ишбилармонлик учун қулай шарт-шароит яратиш тўғрисида қонунлар қабул қилинмоқда. Шундай бўлса-да, иқтисодий танглик чангалидан қутила олмаганимиз Ғарб савдо-саноат доираларининг бизга нисбатан эҳтиёткор бўлишларига сабаб бўлмоқда. Пулнинг қадрсизлиги валюта етишмаслиги, ташқи қарзларимизнинг ўсиб бораётганлиги хорижий савдо-саноат ва молия намояндаларини биз билан алоқалар ўрнатганда эҳтиёткорликка олиб келмоқда. Ҳозир 60 миллиард доллар атрофида ташқи қарзларимиз борлиги тўғрисида матбуотда айтиляпти. Ташқи савдо мутаносиблигининг камомати ўтган йили 5,4 миллиард долларга тенг бўлса, 1990 йилда 16 миллиардга яқин бўлиши мумкин ("Известия", 1990 й, 4 ноябрь).

С. Қурбонов — Собиқ СССР молия министри, ҳозирги вақтда Бош министр В. С. Павловнинг айтишича, иқтисодий ислохотларимизни муваффақиятли амалга ошириш учун 80—120 миллиард доллар миқдоридаги ташқи қарзга муҳтожмиз. Ғарбдан олинаётган қарзларимиз эса 1988 йилда 2,7 миллиард, 1989 йилда 1,7 миллиард

долларга тенг бўлди, холос. Чет эл банкларининг бизга керакли миқдорда қарз беришга шошилмаётганликлари кўриниб турибди. Капиталистик дунё банкларининг қисқа муддатли қарзлар беришдан бош тортаётганлиги натижасида бизнинг буюртмамиз билан чет элдан юборилган молларнинг пулини тўлашда қийинчиликлар пайдо бўлмоқда.

Т. Солиев — Тараққиётнинг ҳозирги босқичида иқтисодий ҳам-корликнинг самарали шаклларида бири чет эл маблағлари, техника ва технологиясидан кенг фойдаланиш имкониятини берувчи аралаш корхоналардир. Икки-уч йилдан бери совет корхоналари чет эл компаниялари билан аралаш корхоналар туза бошладилар. Масалан, биргина Англиянинг фирмалари билан 113 та аралаш (Совет-Англия) корхоналари тузилди. Америка, Франция, Италия, Германия, Финляндия ва бошқа мамлакатларнинг фирмалари билан ҳам шундай корхоналар ташкил этилмоқда.

Лекин, турли бюрократик тўсиқларимиз кўплиги ва аралаш корхоналар фаолиятининг ҳуқуқий масалалари охиригача ечилмаганлиги сабабли бундай корхоналар жуда оз тузилмоқда. Бундан ташқари уларнинг кўпчилиги маиший хизмат соҳасида тузилмоқда. Демак, бу масалаларни ҳал этиш учун ҳам иқтисодий ислохотларни тезроқ юритиш керак.

С. Қурбонов — Мамлакатимиздаги сиёсий ва иқтисодий аҳволни диққат билан кузатиб турган Ғарбий Европа ҳукмрон доиралари биздаги вазиятнинг ҳал қилувчи паллага кирганини кўриб, Совет Иттифоқига молиявий ёрдам кўрсатиш заруриятини ҳис этмоқдалар. Чунки, акс ҳолда қайта қуриш сиёсати барбод бўлишини улар яхши тушунмоқдалар. Шу сабабдан 1990 йил июль ойида Хьюстон шаҳрида ўтган еттита энг ривожланган капиталистик давлатлар бошлиқларининг навбатдаги учрашувида АҚШ ва Япониянинг қаршилиқ кўрсатишига қарамай, Европа давлатлари СССР ва бошқа Шарқий Европа давлатларига бевосита иқтисодий ёрдам бериш сиёсатини ёқлаб чиқдилар. Сал олдинроқ, 1988 йил охирларида Германия Федератив Жумҳурияти ва Италия совет енгил ва озиқ-овқат саноатини реконструкция қилишни кўзлаб 3 миллиард доллар қарз берган эдилар. М. С. Горбачевнинг Испания ва Францияга қилган сўнгги сафарлари пайтида бу давлатларнинг ҳар бири бизга 1,5 ва 1 миллиард доллардан қарз бериб туришга аҳд қилдилар.

СССР ва бошқа социалистик мамлакатларга молиявий ёрдам бериш мақсадида Лондонда махсус Шарқий Европа банки тузилди. АҚШ ва Ғарбий Европа мамлакатлари Венгрия, Польша, Руминия ва Чехословакияга алоҳида молиявий ёрдам кўрсатиш масалаларини ҳам кўриб чиқмоқдалар. Уларнинг ҳамда СССРнинг Халқаро валюта фонди (МВФ), Тикланиш ва ривожланиш халқаро банки (МБҲ) ҳамда бошқа халқаро иқтисодий ташкилотлар билан ҳам-

корлигини йўлга қўйиш тўғрисида ҳам тегишли ишлар олиб борилмоқда.

Хуллас, иқтисодий ҳамкорликдан иккала томон ҳам манфаатдор эканлигини ҳисобга олиб биз ҳам, Ғарбий Европа мамлакатлари ҳам уни ривожлантириш чораларини изламоқдалар.

Т. Солиев — Иқтисодий алоқаларимизнинг тез ва кенг ривожланишига, айниқса уларнинг технология соҳасига ёйилишига тўсқинлик қилаётган жиддий бир тўсиқ бор. Мен КОКОМ, яъни социалистик мамлакатларга илғор техника ва технологияни сотишни назорат қилиш билан шуғулланиб келаётган машъум мувофиқлаштириш комиссиясини кўзда тутаяпман. 40 йил бундан олдин, "совуқ уруш" даврида пайдо бўлган ушбу ташкилот Шарқ билан Ғарб ўртасидаги иқтисодий ҳамкорлик йўлида жиддий девор бўлмоқда. Бунинг зарарини Ғарб давлатлари ҳам кўрмоқдалар. Француз Жумҳуриятининг Европа ишлари бўйича вазири Эдит Крессонинг фикрича, бугун КОКОМ қоидаларига риоя қилиб, Шарқ-Ғарб доирасида амалий алоқаларни ривожлантириш мумкин бўлмай қолди. Европа ҳамжамиятларига кирувчи давлатларнинг дипломатик вакиллари эса Парижда ўтказилган ўз учрашувларида яқдиллик билан КОКОМ қоидаларини қайтадан кўриб чиқиш лозим, деган хулосага келдилар.

Ҳақиқатан ҳам, 1990 йилда КОКОМ қоидалари қайта кўрилди. Социалистик мамлакатларга сотилиши мумкин бўлмаган товарлар ва технологиялар рўйхати тахминан ўттизтага қисқартирилди. Лекин барибир, бизни камситиш қоидалари тўла бекор қилинмади — тақиқлаш рўйхати узун, баъзи бир Шарқий Европа мамлакатларига бизга нисбатан устунликлар берилди ва ҳоказолар.

С. Қурбонов — Бу салбий ҳолатларда Ғарбий Европа давлатларига қараганда АҚШдаги нуфузли доиралар кўпроқ айбдордирлар. Савдо тўғрисидаги янги Совет-Америка Шартномасининг кучга киришига тўсқинлик қилаётганлар ҳам, КОКОМда ўз таъсирини ўтказаятганлар ҳам ўшалардирлар. Лекин ҳаёт уларни ҳам ўз қарашларини ўзгартиришга мажбур этади. Чунки, ягона Европа Америка саноати учун жуда керакли бозор бўлиб қолади. Ғарбий Европа ва Япония фирмаларидан ортда қолишни истамайдиган АҚШ савдо-саноат доиралари ўз улушларини олиш учун барча тўсиқларни бартараф этишлари табиий бир ҳолдир.

Биз ҳам қараб турмасдан, шу ўзандаги ишларимизни янада кучайтиришимиз лозим. Жумладан, халқаро иқтисодий ҳамкорликни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш талаб этилар экан, шу масалаларга доир Бутуниттифоқ ва жумҳурият қонунларини қабул қилишни тезлаштириш керак. Чунончи, савдо тўғрисидаги янги Совет-Америка шартномасини кучга киритишга асосий тўсиқ бўлиб қолган Жексон Вэник тузатишини бекор қилиш учун СССР Олий Кенгаши совет

фуқароларининг мамлакатимиздан чиқиб кетишлари ва мамлакатимизга қайтиб келишлари тўғрисидаги қонунни қабул қилиш даркор. Бу ўн минглаб кишиларнинг хорижга кетиб қолиши мумкинлиги билан боғлиқ бўлган жуда қийин масаладир. Бундай қонуннинг қабул қилиниши чуқур танглик гирдобига тушиб қолган мамлакатимиз иқтисодиёти, фани ва маданиятига яна бир зарба бўлиши мумкин. Лекин ҳуқуқий давлат қуришни ихтиёр этган Совет Иттифоқи бу синовдан ўтиши шарт экан, илож қанча?

Фақат қилишимиз зарур бўлган бу ишни пайсалга солмасдан ўз вақтида амалга оширсак, Совет Иттифоқининг халқаро обрўи учун ҳам, мамлакатимизда катта қийинчиликлар билан амалга оширилаётган туб иқтисодий ўзгаришлар учун ҳам фойдали бўлади деб ўйлайман.

Қайта қуришнинг ҳуқуқий пойдевори мустақамланиши билан хорижий давлатларнинг бизга иқтисодий ёрдами кенгайди, албатта. Ҳамма гап ана шу ёрдамдан оқилона фойдаланиш билан бирга мамлакатимизни чуқур тангликдан чиқаришнинг бош омели ўз қўлимизда эканлигини унутмаслигимиз керак.

Европа муаммоларига бағишланган суҳбатимизни якунлар эканмиз, СССР халқ депутатлари биринчи съездида айтилган муҳим қондани эслатмоқчиман: ташқи сиёсий фаолиятимизнинг жуда муҳим йўналиши — "Умумевропа хонадони"ни барпо этишдир.

Мамлакатимиз ана шу ўта муҳим вазифани бажариш устида тинмай меҳнат қилмоқда. Унинг шу борада қилган ташаббуслари яхши самара бермоқда. Шунинг учун Европа хавфсизликни мустақамлаш ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни ривожлантиришда бошқа қитъалар ва минтақаларга ўрнак бўлмоқда. Лекин олдинда дунёнинг бу қисмида ҳам қилинадиган ишлар ҳали жуда кўп. Демак, куч-ғайратни сусайтирмаслик, ташаббускорлик ва тадбиркорликни давом эттириш даркор.

ОЛТИНЧИ МУЛОҚОТ

ЯНГИ ГЕРМАНИЯ ВА ДУНЁНИНГ ЭРТАНГИ КУНИ

Т. Солиев — 1990 йилнинг энг йирик халқаро воқеаларидан бири — бу дунёнинг сиёсий харитасида янги давлат — ягона немис давлати Германиянинг пайдо бўлишидир. Мана шундан бери ушбу давлат жаҳон жамоатчилигининг диққат-эътибори, ниҳоҳида турибди. Янги, бирлашган Германия давлати қайси йўлдан кетади? Энди Европанинг тақдири нима бўлади? Бу давлатнинг бунёд бўлишидан тинчлик ва хавфсизлик иши ютдими ёки ютқаздими? деган қонуний, ҳаётий саволлар ўртага ташланмоқда. Европадаги янги сиёсий

реалликнинг содир бўлиши муносабати билан матбуот органларида, радио ва телевидениеда берилаётган шарҳларда, давлат ва жамоат арбобларининг баёнотларида ягона Германия давлатининг пайдо бўлиши адолатнинг тантана қилганлиги эканлиги, дунё ишларининг бориши шуни тақозо этганлиги билдириб ўтилмоқда. Шунинг билан бирга Германиянинг яхлит мамлакат сифатида қайта тикланганлиги муносабати билан одамлар орасида маълум ташвиш ва қўрқинч аломатлари ҳам изҳор этилмоқда. Бундай ҳолатни тушунса бўлади.

С. Қурбонов — Ҳақиқатан ҳам, ягона Германия давлатининг вужудга келиши Европанинг сиёсий ҳаётидаги янги ҳолатдир. Бу, биринчидан. Иккинчидан, бундай ишнинг амалга ошиши, аввало Совет Иттифоқи муаллифи ҳисобланган янгича тафаккур юритиш йўли туфайли содир бўлди. Буни Германия раҳбарларининг ўзлари ҳам айтиб ўтишяпти.

Т. Солиев — Худди шундай. Мамлакатимизнинг дунё ишларига, шу жумладан Европа муаммоларига янгича ёндошуви, ўзининг ташқи сиёсатида мавжуд реалликларни, ҳаёт талабларини ҳисобга олаётганлиги кўпгина кутилмаган омилларнинг пайдо бўлишига, жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатлардаги яхшилик нишонларининг куртак отишига олиб келди. Шу тариқа икки мустақил Герман давлатларининг бирлашиши масаласи ҳам шиддат билан кун тартибига қўйилди.

Ана шу шароитда Европа сиёсатидаги янги омил — немисларнинг ягона Германияга интилиши пайдо бўлди. Бир йил аввал бундай омилнинг бўлишини кўплар хаёлларига келтиришмаган эди. Тўғри, айрим одамлар эртами-кечми икки мустақил немис давлати ягона Германияга бирлашади, деб тахмин қилишган эди. Лекин кўпчилик, ҳатто германист олимлар ҳам Германия масаласи ҳал қилинган, орқага йўл йўқ деб ҳисоблашар эди.

С. Қурбонов — Ҳа, ҳаёт жаҳон сиёсатига доимо зарур ўзгартишлар киритиб туради. Германия муаммосининг шиддат билан кун тартибига қўйилганлиги ва ушбу муаммонинг тезда ҳал қилинганлиги ана шу боисдандир. Ягона Германия давлатининг барпо бўлиши янгича тафаккур юритиш йўлининг меваси ҳисобланади. Агар 1985 йилнинг апрелидаги ўзгаришлар шамоли эсмаганида эди, 1990 йилнинг 3 октябридаги воқеа ҳам бўлмаган бўлур эди. Ҳеч бўлмаганда икки мустақил немис давлатининг бирлашиши жараёни бунчалик тезкорлик билан амалга ошмасди.

Т. Солиев — Худди шундай. Германия муаммосининг ҳал қилиниши кўп жиҳатдан совет позициясига ҳам боғлиқ эди. "4 плюс 2" доирасида ўтган музокараларда ҳам бу ҳолат сезилиб турди. Чунки, урушнинг энг асосий оғирлиги Совет Иттифоқи елкасига тушганлиги, фашистлар Германияси устидан қозонилган буюк Ғалабага салмоқли улушни айна Советлар мамлакати қўшганлиги жа-

моатчиликка маълум. Ғарбда немис фашизми, Шарқда Япон милитаризми устидан қозонилган буюк ғалаба том маънода бутун инсониятнинг ғалабаси эди. Шунинг учун ҳам икки мустақил герман давлатининг бирлашиши масаласига Совет Иттифоқида бефарқ қаралмаслиги табиий бир ҳол эди. Бу муаммонинг ижобий ҳал қилиниши кўп жиҳатдан айти бознинг мамлакатимиз сиёсатига боғлиқ эди. Дастлабки пайтларда Москва маълум шартларни ҳам илгари сурди. Масалан, бирлашган Германиянинг НАТОда қолиши ёки қолмаслиги хусусида. Кейинчалик дунё ва Европадаги бугунги реаллик ҳисобга олинган йўл тутилди. Худди шунинг учун Москвада герман масаласини халқаро жиҳатлари билан боғлиқ муаммоларини тўла ҳал қилиш бўйича Шартнома имзоланди. Шундан сўнг икки мустақил герман давлатларининг бирлашиши учун йўл очилди.

С. Қурбонов — Тўғри, Талъат Мадаминвич, айти Москвада имзоланган Шартнома икки мустақил герман давлатларининг ягона мамлакат бўлиб бирлашиши йўлидаги сўнгги босқич бўлди. Бу жараён 1990 йил 3 октябрь куни амалга ошди. Бу немис халқи сиёсий ҳаётидаги энг улкан воқеага айланди. Немис халқининг 45 йил давомида сунъий бўлиниб яшашига ана шу тариқа чек қўйилди.

Москва шартномасини иккинчи жаҳон урушининг тўртинчи йили мамлакати — антигитлерчи коалиция иштирокчилари бўлган давлатлар — Совет Иттифоқи, Америка Қўшма Штатлари, Буюк Британия, Франция, шунингдек, икки герман давлати: Германия Федератив Жумҳурияти ва Германия Демократик Жумҳурияти ташқи ишлар министрлари имзоладилар. Шартнома Германиянинг бирлашиши учун йўл очиб бериши орқали янги, ягона Европа вужудга келиши учун ҳам, Умумевропа хонадонининг бунёд этилиши учун ҳам муҳим шароит туғдириб берди.

Т. Солиев — Дарҳақиқат, Европанинг сиёсий харитасида бирлашган Германия давлатининг пайдо бўлиши Ғарб билан Шарқ ўртасида янги муносабатлар пайдо бўлаётганлигидан, "совуқ уруш" меваси бўлган Шарқий ва Ғарбий Европа мамлакатлари ҳамда халқлари ўртасидаги сунъий тўсиқлар олиб ташланаётганлигидан, тинчлик, хавфсизлик ва ўзаро ишонч ишининг гарови бўлган умуминсоний манфаатларни биринчи ўринга қўйилаётганлигидан далолат беради.

Бу Европа осмонида янгиланиш шамоли эсаётганлигидан дарак берувчи қадамлардир. Москвада имзоланган ҳужжатга имзо чекканлар, унинг мазмунидан, қонун-қоидаларидан қаноатланганликларини ҳам изҳор этдилар. Чунки, ушбу Шартнома Германиянинг ҳам, барча Европа мамлакатларининг хавфсизлигини ҳам тўла таъминлаш ишига хизмат қилади. Ушбу шартномани юзага келиши "икки плюс тўрт" формуласи асосида олиб борилган кенгашларга ҳам яқун ясади.

Ушбу ҳужжатнинг имзоланиши маросимида СССР Президенти Михаил Сергеевич Горбачевнинг иштирок этганлиги унинг Европа

учун ҳам, дунё ишлари учун ҳам аҳамияти салмоқли эканлигини кўрсатиб турибди.

Маълумки, имзоланган Шартномада Германиянинг бирлашиши жараёнининг ташқи жиҳатлари ўз аксини топган. Жумладан, бирлашган Германия ўз қуrolли кучлари сонини 370 минг кишигача қисқартириш мажбуриятини ўз зиммасига олади. Янги Германия ядровий, кимсвий ва биологик қуrolларни ишлаб чиқаришдан ҳам воз кечади. Шартнома қоидаларига мувофиқ, келгуси тўрт йил ичида Совет Иттифоқи ўз қўшинларини собиқ Германия Демократик Жумҳурияти ерларидан олиб чиқиб кетади. Германия Совет Иттифоқига 12 миллиард марка пул беришни ҳам ваъда қилди. Ушбу маблағ олиб чиқиб кетиладиган 380 минг Совет ҳарбий хизматчиларига уй-жой қурилиши учун сарфланади.

Сўзсиз, Германиянинг бирлашиши, ушбу жараённинг амалга оширилиши пайтида орттирилган сиёсий тажриба катта аҳамиятга молик нарсадир. Шунинг учун ҳам икки мустақил Герман давлатининг бирлашиши билан боғлиқ тажриба келгуси халқаро ишларда фойдаланилиши мумкин. Шу кунларда Европа қитъаси, унинг халқи катта ўзгаришларни бошидан кечирмоқда. Шарқ билан Ғарб ўртасидаги қарама-қарши туриш ўрнини ҳамкорлик эгалламоқда, низоли муаммолар сиёсий воситалар билан ҳал қилинмоқда. "Совуқ уруш"нинг оғир ва ҳамма учун зарарли меросидан халос бўлинмоқда. Совет Иттифоқи халқаро ҳаётга тақдим этган янги тафаккур юритиш сиёсати дунё ишларида ижобий ўзгаришлар яшаш учун қулай шароит туғдириб берди. Икки мустақил Герман давлатининг бирлашишининг ўзи бунга ёрқин мисол бўла олади.

Ўзаро ишонч ва ҳамкорлик ишини чуқур илдиз отаётганлиги туфайли Умумевропа хонадонини барпо этиш учун зарур шароитлар вужудга келмоқда. Тинчлик ва хавфсизлик уйи ҳисобланмиш Умумевропа хонадонининг эшиклари қитъадаги барча халқлар учун очиқ бўлади. Шунинг учун ҳам ушбу бинони кечиктирмай барпо этиш европаликларнинг муқаддас бурчидир. Чунки Умумевропа хонадонининг тезда қад кўтариши бутун дунёдаги ишларга ижобий таъсир ўтказиши шак-шубҳасиздир.

С. Қурбонов — Энди диққатни Герман муаммосининг тарихига жалб этсак.

Хўш, "Германия муаммоси" деганда биз нимани тушунамиз? Германия муаммоси, бу — ҳозирги пайтда мавжуд бўлган унинг мустақил икки қисмини, яъни Германия Демократик Жумҳурияти билан Германия Федератив Жумҳуриятини бирлаштириш масаласидир. Масаланинг моҳияти мана шунда.

Маълумки, иккинчи жаҳон урушида фашистлар Германияси мағлубиятга учрагандан кейин унинг шарқий қисми совет оккупация зонасига, ғарбий қисми эса, Америка, Англия ва Франция оккупация

зоналарига, мамлакатнинг пойтахти Берлин ҳам шу йўсинда бўлинган эди. Бунда фашизми таг-томири билан йўқ қилиб юбориш ҳамда урушдан кейинги вазиятда демократик Германияни бунёд этиш мақсадлари кўзланган эди.

Ягона, демократик Германия тарафдори бўлган Совет Иттифоқи иккинчи жаҳон урушида ҳамкорлик қилган Ғарб давлатларини ана шу йўлга хилоф бўлган қадамларни қўймасликка чақирди.

Ўша пайтларда, афсуски, Ғарб ҳукмрон доиралари соғлом фикр юзасидан иш қилмадилар. "Совуқ уруш" булутлари бутун дунёни қоплай бошлади. Ҳозир Ғарбдаги айрим жаноблар унинг сабабчиларини, юқорида айтганимиздек, биздан излаб, аниқ кишини — Сталинни кўрсатмоқдалар.

Т. Солиев — "Совуқ уруш" ўчоғига биз ўтин ташламадик, десак нотўғри бўлар эди-ю, аммо асосий сабабчилари кимлар эканлигини жаҳон жамоатчилиги яхши билади. Лекин бу бошқа мавзу бўлганлиги учун, Собир Шералиевич, келинг ўзимизнинг мавзуга, яъни Германия муаммосига қайтайлик.

С. Қурбонов — Яхши.

Т. Солиев — Ғарб давлатларининг айби билан Германиянинг ғарбий қисмида ягона немис маъмурияти тузилиб, ўзининг алоҳида пули жорий этилди. Сал ўтмай Европа харитасида Германия Федератив Жумҳурияти деган давлат пайдо бўлди ва кейинчалик у янги тузилган Шимолий Атлантика Иттифқининг аъзоси ҳам бўлди, 500 минг кишилик яхши қуролланган армия ҳам тузиб олди.

Ана шундай вазиятда Шарқий Германиядаги демократик кучлар, немис антифашистлари Совет Иттифқининг бирдамлигига таяниб, немис ерида биринчи ишчи-деҳқон давлатини ташкил этдилар. Германия Демократик Жумҳурияти пайдо бўлди.

Берлин масаласига келганда, унинг шарқий қисми социалистик Германиянинг пойтахти, ғарбий қисми эса махсус мақомга эга бўлган мустақил ҳудуд сифатида шаклланди.

"Совуқ уруш" эса йилдан-йилга кучайиб, бутун халқаро иқлимни заҳарлашни давом эттирди. Бунинг устига қуролланиш пойгаси авж олиши натижасида даҳшатли уруш нафаси сезила бошлади. Европа ядровий қуролларнинг энг катта омборхонасига айланиб қолди. НАТО ва Варшава Шартномаси ташкилоти қуролли кучлари — дунёдаги энг кучли қуролли тўдалар бақамти турган ушбу қитъада яна бир уруш алангаси чиқадиган бўлса, европаликлар уёқда турсин, бутун инсоният қирилиб кетиши мумкин. Вазиятни яхши тушунган совет раҳбарияти 60-йилларнинг охири — 70-йилларнинг бошларида Германия муаммоси туғдираётган хавфни бартараф этиш учун жуда катта ғайрат кўрсатди.

Ўша вақтда Германия Федератив Жумҳурияти ҳукуматини бошқарган Германия социал-демократик партияси раҳбарияти ҳам

вазиятнинг нозиклигини, инсоният учун қанчалик жиддий хавф мавжудлигини, Германия масаласини енгиллаштириш қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини идрок этди.

С. Қурбонов — Ҷша пайтда партия бошқарувининг раиси ва Фарбий Германиянинг канцлери бўлган Вилли Брандт, айниқса, катта хизмат кўрсатди.

Т. Солиев — Жуда тўғри. Вилли Брандт бошчилигидаги Фарбий Германия ҳукумати кескинликни юмшатиш, уруш хавфини Европа қитъасида камайтириш сари жуда жиддий қадамлар қўйди: олдин СССР билан, кейин Польша, Чехословакия, Германия Демократик Жумҳурияти билан, муносабатларини нормаллаштирадиган шартномалар тузди. Хусусан, Москвада имзоланган 1970 йил Шартномаси катта таъсир кучига эга бўлди.

Айтиш мумкинки, ана шу вақтдан бошлаб Германия муаммоси ўз кучини йўқотди.

С. Қурбонов — Германия муаммоси, Талъат Мадаминвич, ўз кучини йўқотмаган бўлса-да, менимча, ўзининг кескинлигини йўқотди, вақтинча кун тартибидан тушиб қолди. Чунки, ўша пайтга келиб Германиянинг иккала қисмида икки хил ижтимоий-сиёсий тузумга эга бўлган икки мустақил немис давлати — Германия Демократик Жумҳурияти ва Германия Федератив Жумҳурияти мавжудлиги ҳуқуқий жиҳатдан, расман тан олинди. Шу билан Германиянинг икки қисмини бирлаштириш масаласи сандиққа ташлаб қўйилди. Бу муаммо ҳал қилинадиган вақтни идрок этиш, қийин бўлган узоқ келажакдир, деган фикр кенг тарқалди. Биз ҳам, Фарбдаги кўпчилик сиёсатчилар ҳам бу фикрга ўрганиб қолдилар.

Аммо 15—20 йил ўтмай вазият тубдан ўзгарди. Совет қайта қуриши таъсири остида бошқа социалистик давлатларда ҳам янгиланиш шабадаси эса бошлади. Шарқий Европадаги социалистик мамлакатларнинг кўпчилигида таъқиқлаш, ман қилиш, куч ишлатиш, сийқаси чиққан ақидаларни ҳимоя қилиш воситасида қотиб қолган маъмурий-қўмондонлик тузумини сақлаб қолишга уриндилар.

Т. Солиев — Ана шундай янги, кўп жиҳатдан қайта қуриш жараёнларининг кенг қанот ёзиши туфайли юзага келган вазиятда Германия муаммоси халқаро сиёсат кун тартибига тезкорлик билан янгидан кириб келди.

С. Қурбонов — Халқаро сиёсатнинг марказидан ўрин эгаллаган Германия муаммоси ҳозирги кунда олдингига қараганда анча фарқ қилади. Энг катта фарқ шундаки, ҳозир Германияни бирлаштириш режаларини амалга ошириш реал ишга айланмоқда. Германия Федератив республикаси ва Германия Демократик республикасининг яқинлашуви бошланди.

Германия муаммоси, албатта, биринчи галда немисларга тегишлидир. Немис халқи, ҳеч шубҳасиз, ўз тақдирини ўзи белгилаш

ҳуқуқига эгадир ва унинг бу ҳуқуқини ҳеч ким инкор эта олмайди. Шу билан бирга Германия масаласининг тўғри ҳал қилинишидан фақат Европа халқлари эмас, балки дунёдаги барча халқлар манфаатдор эканлиги ҳам ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Шу боисдан мазкур масаланинг ечилишига қизиқиш ҳам катта, бу тўғрида таклифлар ҳам турлича.

Ғарбий Германияда қийин аҳволга тушиб қолган Германия Демократик Жумҳуриятини тезда ютиб юбориш тарафдорлари оз эмас эди. Канцлер Гельмут Коль ҳам жараёни тезлаштириш тарафдорларидан бари эди. Бонн раҳбарларининг фикрича, ташқи ишлар вазирларининг Оттавада ўтказилган учрашувида келишилган "икки плюс тўрт" формуласи қуйидагича бўлмоғи лозим: Олдин Германия Федератив Жумҳурияти ва Германия Демократик Жумҳурияти раҳбарлари учрашиб, бирлашиш тўғрисидаги битимларни ишлаб чиқишлари керак. Сўнгра ғолиб давлатлар бўлиши СССР, АҚШ, Англия ва Франциянинг иштирокида, яъни "иккилар" билан "тўртлар" бирлашиб халқаро конференцияни чақиришлари лозим.

Шуни ҳам айтиш керакки, Германиянинг шарқий қисмида ҳам бирлашишни жадаллаштиришга шошилаётган, уни талаб этаётган кишилар йўқ эмас эди.

Т. Солиев — Тўғри, Германиянинг иккала қисмида ҳам унинг тарафдорлари бор эди. Лекин шошма-шошарликка қарши бўлганлар ҳам оз эмас эди. Масалан, Буюк Британия бош вазири Маргарет Тэтчер хонимнинг фикри шундай: Биз,— деди у,— Европадаги чегараларнинг бузилмаслиги тўғрисида келишганмиз. Шунинг учун ҳам уларни ҳар қандай ўзгартириш Хельсинкида якуновчи актни имзолаган барча давлатлар билан ушбу масалани диққат билан кўриб чиқишни талаб этади. Европадаги яна бир буюк давлат — Франциянинг позицияси ҳам шунга яқин эди.

С. Қурбонов — Айниқса, Германиянинг қўшниларининг бу масалада тутган йўлари қатъий эди. Жумладан, Польшанинг раҳбарлари бизнинг мамлакатимиз ҳам ушбу масалага алоқадор бўлганлиги учун у бизнинг иштирокимизсиз ҳал бўлмаслиги керак, деб огоҳлантирдилар. Биз қўшнимиз бўлган Германиянинг хавфсизлиги муҳокама этиладиган барча анжуманларда иштирок этишни истаймиз,— деб айтди Польша вазирлар кенгашининг ўша пайтдаги раиси Тадеуш Мозовецкий. У шундай дейишга ҳақли эди, чунки поляк халқи Ғарбдан бошланган тажовузнинг оғир оқибатларини бошидан кечирган халқлардан ҳисобланади.

Т. Солиев — Совет Иттифоқи ҳам кейинги урушда энг кўп қурбонлар берган мамлакат сифатида немис еридан янги уруш хавфи ҳеч қачон тарқамаслигини истаётганлигини билдирди. Мақсадимиз, Германиянинг бирлашиши натижасида Европада ўрнатилган чегаралар

бузилмаслигини, бирлашиш жараёни Умумевропа жараёни билан чамбарчас боғлиқ бўлишини таъминлашдир. М. С. Горбачев "Правда" газетаси мухбири саволларига қайтарган жавобларида қайд қилиб ўтилганидек, немислар бирлашиш тўғрисидаги масалани ҳал этар эканлар, ўз масъулиятини ва бошқа халқларнинг манфаатларинингига эмас, айна пайтда туйғуларини ҳам ҳурмат қилишлари зарурлигини ёдда тутишлари гоят муҳимдир.

М. Қурбонов — Бугун дунёнинг сиёсий харитасида пайдо бўлган янги давлат — ягона немис давлати — Германия жаҳон жамоатчилигининг диққат-эътиборида турибди. Ушбу давлат қайси йўлдан кетади? Европанинг тақдирини нима бўлади? Янги Германия давлатининг бунёд бўлишидан тинчлик ва хавфсизлик иши ютдими ёки ютқаздими?— деган қонуний, ҳаётий саволлар ҳамон ўртага ташланмоқда. Европадаги янги сиёсий реалликнинг содир бўлиши муносабати билан матбуот органларида, радио ва телевиденида берилаётган шарҳларда, давлат ва жамоат арбобларининг баёнотларида ягона Германия давлатининг пайдо бўлиши адолатининг, тантана қилганлиги эканлиги, дунё ишларининг бориши шуни тақозо этганлиги билдириб ўтилмоқда. Шунинг билан бирга Германиянинг яхлит мамлакат сифатида қайта тикланганлиги муносабати билан одамлар орасида маълум ташвиш ва қўрқинч аломатлари ҳам изҳор этилмоқда. Бундай фикрларни тушунса бўлади.

Т. Солиев — Ҳақиқатан ҳам икки мустақил Германия давлатининг ягона мамлакат сифатида туғилиши қудратли Германияни вужудга келтирди. Бугунги Германия аҳолиси сони 80 миллион кишига етди. У аҳоли сони жиҳатидан энди Европада СССРдан кейин иккинчи ўринда туради. Америка Қўшма Штатларидан кейин иккинчи ўринда турувчи дунёнинг иқтисодий гигант давлатига айланди.

Энди гап ана шу давлатнинг қандай йўлни танлаб олишида. Масалан, 50 процент бельгияликлар Бирлашган Германиядан чўчишапти. Уларнинг 60 проценти герман нацизми тикланиш эҳтимоли бор, деб ҳисобламоқдалар. Французларнинг кўпчилиги эса икки герман давлатларининг бирлашишга қарши чиқишмади. Лекин улар бирлашиш жараёнининг бундай яшин тезлигида амалга ошишини кутишмаган эди.

Маълумки, ягона Германиянинг пайдо бўлиши Европа ва жаҳон ишларидаги ижобий силжишларнинг маҳсули бўлди. "Совуқ уруш"нинг тугаши, қарама-қарши туриш сиёсати ўрнини мулоқотлар ҳамда ҳамкорлик жараёни эгаллаганлиги, Ғарб билан Шарқ ўртасидаги муносабатларда кескинлик ўрнига илиқлик келганлиги ушбу муаммони ечиш йўллари очиб берди. Совет Иттифоқи, Америка Қўшма Штатлари, Буюк Британия ва Франциянинг бу масалада тугган ижобий позицияси ҳам муҳим роль ўйнади.

Сўзсиз, герман—герман муаммосининг ҳал қилиниши осонликча

кўчган иш эмас. Умумевропа манфаатларини илгари суриш, қитъа тинчлиги ва хавфсизлиги тўғрисидаги ғамхўрлик, келгуси авлод олдидаги масъулият ва жавобгарликни чуқур ҳис этиш Германиянинг бирлашиши имконини тугдирди. Бунда Умумевропа жараёнига хизмат қиладиган, Рейн ва Одер ортидаги қўшнилари ундан чўчимайдиган Германия тузилиши, унинг куч-қудрати қитъадаги тинчлик ва хавфсизлик ишига хизмат қиладиган давлат тузилиши кўзда тутилди. Қитъа халқлари ана шу бойсдан Германиянинг бирлашиши Европа бирлашиши жараёнининг ажралмас қисми бўлишини кутмоқдалар.

Умумевропа қадриятларига содиқ қолиш, тинчлик ва хавфсизлик ишини қадрлаш биринчи даражали вазифа эканлиги Ғарбий Германия раҳбарияти томонидан олдин ҳам, Германиянинг бирлашиши жараёни содир бўлганидан сўнг ҳам айтиб ўтилмоқда. Бу ҳолатга ҳам эътибор қилмоқ лозим. Ғарбий Германия Федерал канцлери Гельмут Коль ҳам, мамлакатнинг бошқа раҳбарлари ҳам бу ҳақда қайта-қайта айтиб ўтишмоқда. "Германиянинг бирлашиши,— деб айтди шу муносабат билан мамлакат парламенти — бундестаг раиси Р. Зюсмут.— Европа бирлашишининг бир қисмидир. 1990 йил Германия йили бўлди. Шундай ишларни амалга ошириш даркорки, 1991 йил Европа йили бўлсин". "Германия,— деб фикр билдирди Ғарбий Германия ташқи ишлар министри Ганс-Дитрих Геншер Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 45-сессиясида 1990 йил 26 сентябрда сўзлаган нутқида.— Европа учун истиқболли келажак бунёд этиш ҳаракатидаги бўлган жавобгарлик ва масъулиятни чуқур ҳис этади ва тан олади. Бизга Германия Европаси эмас, балки Европа Германияси керак".

С. Қурбонов — Мен Германиянинг бирлашиши билан боғлиқ айрим кишилар, қатор мамлакатлар билдираётган яна бир фикрни ўртага ташламоқчиман. Бу янги Германия ва Совет Иттифоқи хавфсизлиги масаласи. Бирлашган Германия ва Европа ҳамда дунё хавфсизлиги масаласи. Янги бунёд бўлган ва ниҳоятда катта иқтисодий, ҳарбий қудратга эга бўлган ушбу давлат бошқалар хавфсизлигига салбий таъсир ўтказмасмикин, деган ташвиш ҳам йўқ эмас. Ҳақиқатан ҳам, Германиянинг бирлашиши масаласи Совет Иттифоқи хавфсизлигига ўта тааллуқли масаладир. М. С. Горбачев 1990 йил август ойида Одесса ҳарбий округида сўзлаган нутқида бу масалада Совет Иттифоқи тутган позицияни атрофлича тushунтириб берди. Германия Федератив Жумҳурияти Европа қитъасидаги катта ҳарбий куч ҳисобланади. Бирлашган Германия эса жаҳондаги иқтисодий жиҳатдан энг қудратли ва сиёсий жиҳатдан нуфузли давлатлардан бири бўлади.

Т. Солиев — Худди шундай бўлди. Бугун энди Бирлашган Германияни дунёнинг буюк мамлакатлари — Совет Иттифоқи, Америка Қўшма Штатлари, Буюк Британия ва Франция қаторига қўшса

бўлади. Энди Германияни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Хавфсизлик Кенгаши доимий аъзолари сафига киритиш масаласини ҳам кун тартибига қўйса бўлади. Бугунги Германиянинг Европа ва дунё ишларига бўлгуси катта таъсирини ҳисобга оладиган бўлсак, ушбу давлатнинг Хавфсизлик Кенгашига доимий аъзо бўлиши жаҳон ҳамжамиятига катта наф келтиради.

С. Қурбонов — Мен ҳам шундай деб ўйлайман, Талъат Мадаминович. Маълумки, Совет Иттифоқининг хавфсизлик концепцияси кўп жиҳатдан айни Германия билан биз учун жуда оғир бўлган уруш оқибатлари ва сабоқларига асосланган эди. Лекин урушдан кейинги давр тугади. Европа қитъасида ҳам, дунёда ҳам туб ижобий ўзгаришлар содир бўла бошлади. Ана шу ўзгаришлар ўзанида ҳар иккала немис давлатида ҳам, шунингдек улар билан бизнинг муносабатларимизда ҳам Германияни бирлаштириш мумкин бўлди, бу жараёнга биз ижобий муносабатда бўлдик.

Т. Солиев — М. С. Горбачев кўрсатиб ўтганидек, бу масалада ҳамма нарса асосли равишда ўйлаб кўрилди, бор ҳақиқат ҳисобга олинди. Хуллас, Германияни бирлаштириш масаласида биз ўтказётган сиёсат бирдан-бир тўғри ва оқилона сиёсат бўлди. Биз Совет-Германия муносабатларининг келажагига ишонч билан қараймиз. Келгусидаги ана шу муносабатларнинг муҳим омили — ишонч палласи ўз вақтида ишга солинганлиги ҳам жуда муҳимдир. Биз иккала халқнинг, Европа ва бутун дунё халқларининг манфаатларини кўзлаб, ушбу буюк миллат билан нормал, ҳар томонлама яхши қўшничилик муносабатларига эга бўла оламиз.

Шуни айтиш лозимки, бирлашган Германия давлати пайдо бўлганидан сўнг ўтган муддат ичида Совет Иттифоқи билан ушбу давлат ўртасидаги муносабатларнинг ривожига юқоридаги фикрларни тезда исботлаб берди. 1990 йилнинг ёзида Ғарбий Германия федераль канцлери Гельмут Коль Совет Иттифоқида расмий сафарда бўлди.

Ғарбий германиялик меҳмон М. С. Горбачевнинг Ватанида бўлди, Совет раҳбарлари билан музокаралар олиб борди. Совет-Ғарбий Германия қўшма баёноти эълон қилинди. Ғарбий германиялик меҳмон бир неча бор немис ерида бундан буён ҳеч қачон уруш бошланмайди, бунёд этилажак янги Германия давлати ҳозирги Европа қадриятларига содиқ қолади, янги Германиянинг ички ва ташқи сиёсатида дунёдаги бугунги реаллик, Европадаги ишлар ҳисобга олинади, деб айтди. Германия федерал канцлери, шунингдек янги Германия давлати Умумевропа хонадонини вужудга келтириш ишига ҳам муносиб улуш қўшади, деб фикр билдирди.

Сўзсиз, бундай баёнотга эътибор қилмоқ лозим. Бу биринчидан. Иккинчидан, бугунги Европа ҳам 30-йиллар Европаси эмас. Қитъа халқи асло янги гитлерлар келиб чиқишини, ўзгалар ерига кўз олайтириш сиёсатини қайтадан тикланишини асло истамайди. Улар Европадаги мамлакатларнинг бошқа бир мамлакат томонидан оёқ

ости қилинишига асло йўл қўймайдилар, албатта. Учинчидан, ядро-ракета асрида ким ўт билан ўйнашса, ўзи ёққан оловнинг алангасида ўзи кулга айланади.

Маълумки, иккинчи жаҳон уруши тутаганидан сўнг кўп муддат ўтмасданоқ тарих сабоқлари тезда унутилиб, бошидан икки жаҳон урушларини кечирган Европада яна қарама-қарши туриш сиёсати юргизила бошлади. "Совуқ муносабатлар уруши" қитъа халқи ва мамлакатларини сунъий равишда иккига бўлиб юборди. Милитаризм авж олдирилди. Жуда кўп миқдордаги ҳарбий қурол-аслаҳалар тўпланиб қолди. Европада ядро қуроллари келтирилди. Уларнинг ҳаммаси Европа ишларига ҳам, дунёнинг умумий аҳволига ҳам салбий таъсир ўтказмасдан қололмади, албатта. Янгича тафаккур юритиш сиёсати туфайли, ҳайриятки, бу нарсаларнинг ҳаммаси ортда қолди.

С. Қурбонов — Энг адолатли муаллим — бу тарихдир. Унинг сабоқлари барчага тааллуқли. Ўйлаймизки, немис халқи иккинчи жаҳон урушининг аччиқ сабоқларини ҳеч қачон ёдидан чиқармайди. Германиянинг Гельмут Коль, Ганс-Дитрих Геншер ва бошқа арбобларининг бу хусусда бераётган баёнотлари шундан далолат бериб турибди. Немис халқининг ўзи ҳам қора кунларнинг бошқатдан келишини асло истамайди. Чунки муаммоларни ўт ва қилич билан ечиш йўли ҳозиргача Германияга бирор наф келтиргани йўқ.

Т. Солиев — 1990 йилнинг 9—10 ноябрь кунлари СССР Президенти М. С. Горбачев Германия Федератив жумҳуриятида расмий сафарда бўлди. Боннда музокаралар олиб борилди, олий мулоқотлар бўлди. Учрашувлар чоғида икки томонлама муносабатлар, Европанинг келажаги, дунёдаги бугунги халқаро вазият ва бошқа энг муҳим муаммолар тўғрисида фикрлашиб олинди. Сўзсиз, Бонн учрашувлари чоғида янги Германия давлатининг вужудга келиши муносабати билан рўй берган ҳолат ҳақида ҳам томонлар фикрлашиб олдилар. Чунки Германиянинг пайдо бўлиши Европанинг сиёсий ҳаётида тамомила янги бир вазиятни келтириб чиқарди.

М. С. Горбачевнинг Германияга қилган икки кунлик сафари чоғида қилинган ишлар, амалга оширилган тadbирлар Европа учун ҳам, бутун жаҳон учун ҳам тарихий аҳамиятга эга бўлди. Чунки булар Европа ва жаҳон тақдирига тааллуқли ишлар эди. М. С. Горбачев ва Гельмут Коль имзолаган Яхши қўшничилик, шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартнома Совет—Германия муносабатларида янги саҳифа очди.

Совет раҳбарининг таъбири билан айтганда, мазкур Шартнома тарихнинг янги, тинчлик даври эшикларини очиб беради. Гельмут Коль эса икки мамлакат муносабатлари янги, келажакка қараган янги сифат касб этапти, деб айтди.

Икки мамлакат алоқалари кенгайиши учун мустаҳкам пойдевор вазифасини ўтовчи ушбу Шартнома 1970 йилги Москва шартномасининг, 1990 йилнинг ёзида имзоланган Қўшма Баёнотнинг мантиқий давоми бўлди. Оламдаги жиддий ўзгаришлар шамоли

Совет—Германия муносабатларига ҳам жўшқинлик бахш этди. Совет—Германия алоқаларидаги ижобий ўзгаришларни шундай изоҳлаш мумкин: Мен бу ерда яна шу нарсани қўшимча қилмоқчиман. 1970 йилдаги Москва Шартномаси, Боннинг Шарқий Европанинг бошқа социалистик мамлакатлари билан имзолаган қатор шартномалари Европанинг сиёсий иқлимини бирмунча илитган эди. Бу ўша давр учун ниҳоятда жасур қадамлар ҳисобланади.

С. Қурбонов — "Берлин девори"нинг қулаши ва ягона Германия давлатининг пайдо бўлганлиги ана шу жўшқинлик меваларидир. М.С. Горбачев Германияга қилган сафари чоғида қайд қилиб ўтганидек, яхлит Германиянинг бунёд бўлганлиги аҳамияти кўп қиррали воқеадир.

Бу — буюк миллатнинг қайтадан бирлашиши.

Бу — юз минглаб оилалар ва қариндош-уруғлар учун шоду-хуррамлик.

Бу — ҳамма учун сиёсий ва иқтисодий ҳаётдаги сезиларли ўзгаришлар.

Бу — Европанинг марказида жуда қудратли сиёсий, иқтисодий ва илмий-техникавий потенциалга эга бўлган давлатнинг пайдо бўлиши.

Бу — НАТО ва Европа иқтисодий ҳамжамияти, Европадаги бошқа ҳамжамиятлар ва тузилмалардаги янги ҳолатдир.

Т. Солиев — Совет-Германия муносабатларининг муҳитида ҳам жуда кўп янгиликлар содир бўлаётганлигини айтиб ўтмоқчи эдим. Бугун Совет Иттифоқи билан Германия бир-бирларига рақиблар эмас, деб айтиш мумкин. Бу фикр расмий Бонн раҳбар доиралари томонидан ҳам билдирилмоқда. Совет Иттифоқи ва Германиянинг Европада, умуман, кўзда тутилаётган душманлари йўқ деб айтиш мумкин. Бу фикрни Шимолий Атлантика блоки — НАТОнинг 1990 йилнинг ёзида бўлиб ўтган Олий кенгаши тасдиқлаб берди. Блокнинг Брюсселда қабул қилган расмий ҳужжатига бундан буён НАТО мамлакатлари Варшава Шартномаси Ташкилотига аъзо бўлган Шарқий Европа давлатларига душман сифатида қарамайди, деб кўрсатилди.

С. Қурбонов — Талъат Мадаминович, ҳозир гап НАТО блоки ҳақида кетаётгани учун бир нарсани қўшимча қилмоқчиман. Бу ерда гап бирлашган Германиянинг ушбу ҳарбий-сиёсий иттифоқида аъзо бўлиб қолиши ҳақида боради. Кўпчилик Германия НАТОда қолса, унинг таркибий қисмига айланаётган Германия Демократик жумҳурияси Варшава Шартномасидан чиқиб кетса нима бўлади?— деган саволни ҳам ўртага қўйишган, ана шу ҳолат муносабати билан ташвиш, хавотирлик ҳам изҳор этишган эди. Бу масалада бизнинг мамлакатимиз тутган сиёсат ҳам бошқачароқ эди. Биз янги Германиянинг бир пайтнинг ўзида икки иттифоққа аъзо бўлиши сиёсатини ёқлаган эдик. Лекин воқеалар бошқача тарзда ривожланди. Ғарб мамлакатлари Германиянинг НАТОда бўлиши маъқул, деган фикрни илгари сурдилар. Уларнинг фикрича, биринчидан, Германия НАТО доирасида назорат остида бўлади.

Иккинчидан, НАТОнинг ўзи ҳам ўзгариб борапти. Блокнинг ҳарбий доктринасига янгилик киритиляпти. Европа қиёфасининг ўзгариб бораётганлиги НАТОга ҳам таъсир этмоқда. Ана шу шароитда Германиянинг НАТОда қолиши Европадаги бугунги реалликка салбий таъсир ўтказмайди.

Т. Солиев — Маълумки, шу кунларда Совет Иттифоқи мушкул довонни босиб ўтмоқда, мамлакатимиз экономикаси тангликни бошидан кечирмоқда. Жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари бизга мадад қўлини чўзишяпти. Шу жумладан, Ғарб мамлакатлари ҳам. Совет Иттифоқига давлат, жамоат доирасида ҳамда амалий ҳамкорлик доирасидагина эмас, халқ даражасида ҳам ёрдам беришга тайёрликнинг кўлами кенг ва мустақкамдир.

М. С. Горбачев Умумевропа учрашуви тўғрисидаги ахборотида айтиб ўтганидек, бу халқаро муносабатлардаги мутлақо янги муҳитнинг жуда ҳам ишонарли нишонасидир. Франция, Германия, Италия, Испания, Финляндия, Канада, АҚШ, Жанубий Корея, Япония ва бошқа кўпгина мамлакатлар бу хайрли ишда фаол қатнашмоқдалар. Совет Иттифоқига иқтисодий ёрдам бериш жараёнида айниқса янги Германия давлатининг қилаётган иши таҳсинга сазовордир. Бу ўринда, — деб айтди шу муносабат билан М. С. Горбачев, — бу борада Германияда билдирилган фикр ва аниқ-равшан ҳаракатлар ҳақида айтишим мумкин бўлар эди. Канцлер Коль шу яқин давр ичида бизга озиқ-овқат бобида ёрдам бериш юзасидан ташаббускор бўлди ёки шу соҳадаги ҳақиқатан ҳам кенг миқёсли тадбирларни ҳукумат йўли билан қўллаб-қувватлади. Махсус ҳукумат комиссияси тузилиб, ушбу комиссия шу хусусда фуқаролардан тушаётган барча таклифлар тўғрисида ахборотларни тўплашга киришди. Бирлашган Германия билан янги муносабатларнинг нишоналари сифатида бир нарсани қайд этиш мумкинки, у ҳам бўлса жамоатчилик ўртасида ўтказилган сўраб билиш яқунларидир. Немисларнинг 80 фоиздан кўпроғи ана шундай сиёсатни, ҳукуматнинг ана шундай нуқтаи назарини ёқламоқда.

1990 йилнинг 2 декабрь — якшанба куни урушдан кейин биринчи марта мамлакатда умумгерман парламент сайловлари бўлиб ўтди. Федерал канцлер Гельмут Коль бошчилигидаги ҳукмрон коалиция партиялари сайловда ғолиб чиқдилар. Демак, Ғарбий Германияга раҳбар бўлганлар энди Бирлашган Германияга ҳам бошчилик қилмоқдалар.

Шундай қилиб, дунёнинг сиёсий харитасида янги, ягона немис давлати — Германия пайдо бўлди. Европадаги сиёсий реаллик ва жаҳон ишларининг ривожланиши, қолаверса немис халқининг тинч истиқболи ушбу давлатнинг тинчликсевар, инсонпарвар ва адолатли давлат сифатида яшашини тақозо этмоқда. Энди янги Германиянинг келгуси амалий қадамлари расмий доиралар сиёсатининг чин моҳиятини кўрсатиб беради.

ОСИЁ—ТИНЧ ОКЕАН МИНТАҚАСИДА ТИНЧЛИК ВА ЎЗARO МАНФААТЛИ ҲАМКОРЛИК УЧУН

Т. Солиев — Собир Шералиевич, Сиз мулоқотларимиздан бирини М. С. Горбачевнинг СССР халқ депутатлари биринчи съезидида қилган маърузасидан олинган сўзлар билан тугатган эдингиз. Ижозатингиз билан мен навбатдаги суҳбатимизни ана шу маърузадан олинган қуйидаги сўзлар билан бошласам: "Биз Осий—Тинч океан минтақасида Владивостокда тутган йўлни огишмай давом эттираве-рамиз. Вазифаларнинг хилма-хиллиги бу ерда яна ҳам кўпроқдир" (М. С. Горбачев. Об основных направлениях внутренней и внешней политики СССР". М., Политиздат, 1989, 40-бет).

Осий қитъаси ва Тинч оксан ҳавзасида жойлашган турли ижтимоий тузумли ўнлаб давлатларда миллиардлаб кишилар яшайди. Минтақа халқлари, улар қўшнимилар ёки бир-бирларидан узоқ масофаларда яшайдилар, ундан қатъи назар, туташ ўтмиш ва тақдирга эгадирлар. Бой тарих, қадимий маданият, мустақиллик учун чет эл истилочиларига қарши олиб борилган қийин кураш ва хилма-хил муаммолар бу ердаги кўпчилик мамлакатларга хосдир.

"Совуқ уруш", Ғарб билан Шарқ ўртасидаги мухолифлик ушбу минтақада ҳам оғир мерос қолдирди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин 45 йил ўтган бўлса ҳам бу минтақа урушлардан қутилмади, десак бўлади. Корейс уруши, Вьетнам уруши, араб-исроил урушлари, Ҳиндистон билан Покистон, Эрон билан Ироқ ўртасидаги ва бошқа ўнлаб катта-кичик урушлар миллионларча кишиларнинг нобуд бўлишига сабабчи бўлди. Инсоният тарихида атом бомбасининг даҳшатларини кўрганлар ҳам осийликлар, аниқроғи япон халқидир.

Шунга қарамай, минтақада ҳарбий-сиёсий иттифоқлар вужудга келди, юзлаб ҳарбий базалар, ҳарбий аэродромлар, ҳарбий денгиз кемаларининг қароргоҳлари пайдо бўлди. Кўп сонли ҳарбий машқлар, ракета-ядро қуролининг синовлари, маҳаллий низолар минтақа халқларининг осойишталигини бузмоқда, тинч ҳаётга тўсқинлик қилмоқда, дунёдаги вазиятга жуда катта салбий таъсир кўрсатмоқда.

Шунинг учун ҳам бутун сайёрамизни уруш хавфидан абадий қутқаришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган Совет Иттифоқи Осийда ҳам ялпи хавфсизлик ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни таъмин-лашнинг ташаббуси билан чиқди.

С. Қурбонов — Ҳа, Осий муаммоларига биз бефарқ қараб тура олмаймиз. Ахир, Совет Иттифоқи ўзининг жуғрофик тутган ўрни, ҳудудининг катталиги, чегараларининг узунлиги, хом ашё заҳирала-ри, айниқса энергетика ва ёқилғи потенциали, аҳолисининг каттагина қисми ва кўпгина бошқа жиҳатлардан буюк Осий давлати-ку!

"Умумевропа хонадони"га ўхшаб Осиёда ҳам муштарак "Осиё хонадони" барпо этиладиган бўлса, у Совет Иттифоқисиз бўлиши мумкин эмас. Бу муҳим хулосанинг икки муҳим томони бор. Биринчиси шу минтақада яшовчи барча мамлакатлар ва халқларга оиддир: улар, хоҳлайдиларми ё йўқми, Совет Иттифоқи билан ҳисоблашишлари, унинг сиёсатини инobatга олишлари шарт. Иккинчи нарса шуки, мамлакатимиз Ғарбдагидек, Шарқда ҳам урушни олдини олиш, хавфсизликнинг мустақкам тузилмаларини вужудга келтириш, ўзаро ишончни қарор топтириш, кўп қиррали ҳамкорликни йўлга қўйиш соҳасида куч-ғайратни аямаслиги лозим.

Матбуотимизда вақт-вақти билан Совет Иттифоқи Европа масаласига жуда берилиб кетиб, Шарқ муаммоларига етарлича эътибор бермади, деган гиналар ҳам пайдо бўлмоқда. Хўш, бунга нима дейсиз?

Т. Солиев — Ғарбу Шарқ ўртасидаги муносабатларда мухолифлик ва "совуқ уруш"дан мулоқотлар ва ҳамкорликка ўтиш жараёни Европа қитъасида анча тезлашди. Бунинг сабаблари тушунарли: худди шу қитъада қудратли ҳарбий иттифоқлар бақамти туриб, уруш хавфи жуда кучли эди. Шунинг учун ҳам ушбу тахлика манбаини тезроқ тугатиш, инсониятни ҳалокат хавфидан қутқариш зарур эди. Ҳозирги кунда ана шу мақсадга асосан эришилди дейиш мумкин. Бунда бизнинг мамлакатимизнинг хизматлари каттадир.

Аммо бундан Совет Иттифоқи бошқа қитъаларнинг, жумладан Осиё қитъасининг муаммоларига бсфарқ бўлиб келди, деса нотўғри бўлар эди. М. С. Горбачевнинг 1986 йил 15 январь баёноти — инсониятни ядровий уруш хавфидан тўла қутқариш, ХХI асрга ана шу даҳшатли қуролсиз етиб бориш, қуролсизланишни амалга оширишга бевосита ўтишнинг амалий дастури Ғарбу Шарқни, бутун сайёрамизни кўзда тутган ҳужжат эди.

С. Қурбонов — Кечирасиз, Талъат Мадаминвич, бир тузатиш бор. Гап шундаки, 1985 йилнинг майидаёқ КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Ҳиндистон Жумҳуриятининг Бош вазири Ражив Ганди билан учрашиб, Европа тажрибаси асосида Осиёдаги хавфсизлик муаммоларига комплекс ёндашиш ва бу йўлда қитъа давлатларининг куч-ғайратларини бирлаштириш ҳақида маслаҳатлашган эди. Кейинчалик минтақадаги бошқа давлатларнинг раҳбарлари билан Совет раҳбарларининг учрашувларида ушбу фикр ривожлантирилди.

1986 йил баҳорида КПСС XXVII съезидида совет ташқи сиёсатининг Осиё ва Тинч океан йўналишлари аҳамияти ошганлиги таъкидланди.

Т. Солиев — Ўша, 1986 йил июль ойида совет раҳбари Узоқ Шарқда, аниқроғи Владивостокда сўзлаган нутқида Осиё — Тинч океан минтақасига доир муҳим таклифларни ўртага ташлади.

Бутун дунёда Владивосток ташаббуслари номи билан машҳур

бўлган ушбу таклифлар замирида региондаги реал аҳволни тан олиш ва шу ерда жойлашган давлатларнинг фикр ва таклифларини ўрганиш ва ҳисобга олиш ётар эди. Жумладан, Жануби-Шарқий Осиёда муваффақият билан фаолият кўрсатаётган АСЕАН ташкилотининг халқро ишларга тобора катта ҳисса қўшаётганлигини ҳисобга олиб, СССР шу уюшма билан, умуман ва унга аъзо бўлган давлатларнинг ҳар бири билан алоҳида ўз алоқаларини ўрнатишга тайёр эканлигини эълон қилди.

Совет Иттифоқи Сибирь ва Узоқ Шарқ ҳудудидаги бойликларни ўзлаштиришда Осиё-Тинч океан минтақаси мамлакатлари билан ҳамкорлик қилиш ниятидадир. Айниқса, қўшма корхоналар ва фирмаларнинг тузилиши мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимиз Осиё мамлакатларининг истакларини ҳисобга олиб, АҚШ билан келишув асосида ўртача олислик ва оператив-тактик ракеталарини тугатишга рози бўлди ва минтақа давлатларининг яросиз зоналарни вужудга келтириш ҳақидаги ташаббусларини маъқуллади. Ушбу йўлдаги дастлабки амалий қадам сифатида СССР Тинч океаннинг Жанубий қисмида мана шундай зонани вужудга келтириш тўғрисидаги Роратонга Шартномасига қўшилди. Бошқа мамлакатларнинг Корея ярим оролида ва Жануби-Шарқий Осиёда ядровий қуроллардан холи зоналарни вужудга келтиришга доир таклифларини қўллаб-қувватлади. Айни пайтда Америка билан мазкур минтақада ҳам ядровий қуролсизланиш тўғрисида музокаралар бошлашга даъват эди.

С. Қурбонов — Совет Иттифоқи БМТнинг қарорига кўра, Ҳинд океанига бағишланган халқро конференцияни ўтказиб, унда ушбу районни тинчлик зонаси деб эълон қилиш тўғрисидаги ғояни қўллаб-қувватлади.

Ҳукуматимиз Хельсинки кенгаши тажрибасидан фойдаланиб, Тинч океан тевараги мамлакатларининг конференциясини ўтказиш ғоясини ҳам ҳимоя қилиб чиқди. Ҳақиқатан ҳам, худди Европадагидек бу минтақада ҳам мунтазам музокаралар тузилмаларини вужудга келтириш пайти келди.

Совет раҳбарияти Владивостокдан туриб, Осиё-Тинч океан минтақасида янгича сиёсий тафаккур асосида янги, одилона муносабатларни ўрнатишга ва бу йўлда барча давлатларнинг ҳамкорлик қилишига чорлади.

Т. Солиев — Осиё-Тинч океан минтақасида жойлашган давлатларнинг халқлари ва ҳукмрон доираларининг аксарияти Владивосток ташаббусларини маъқуллаб чиқди. Лекин Совет Иттифоқи ўз фойдасини кўзлаб бу минтақада фаол ҳаракат қилаётир, унинг мақсади АҚШнинг манфаатларини кемириш, ўзининг ҳукмронлигини ўрнатишдир, деган бўҳтонлар ҳам бўлди.

Бунга жавобан совет раҳбарияти Осиё-Тинч океан муаммоларини

ҳал этишда шу ердаги барча мамлакатлар, шу жумладан АҚШ билан яқиндан ҳамкорлик қилишга бел болаганлигини қайта-қайта тушунтирди, масалан, Америка раҳбарлари билан бўлган учрашувларда ёки бошқа воситалар билан (чунончи М. С. Горбачевнинг "Мердска" газетаси бош муҳаррири Б. М. Диах билан қилган суҳбатда) шу фикрни таъкидлади.

С. Қурбонов — 1988 йил сентябрида М. С. Горбачев Красноярск ўлкасида бўлган чоғида Осиё-Тинч океан минтақасида хавфсизликни таъминлаш ва ҳамкорликни ривожлантириш ишини амалий ўзанига тушириш мақсадида Владивосток ташаббусларини аниқловчи ва тўлдирувчи янги таклифларни эълон қилди. Чунончи, мамлакатимиз мазкур минтақада ўзининг ядровий қуроолларини кўпайтирмасликка тайёр эканлигини билдирди ва бошқа ядровий давлатларни ҳам шундай қилишга чақирди. СССР, ХХР, Япония, КХДЖ ва Жанубий Кореянинг денгиз қирғоқлари яқинлашадиган районларда ҳарбий қарама-қарши туришни пасайтириш тўғрисида музокаралар бошлашни таклиф этди.

Хуллас, Совет Иттифоқи Осиё-Тинч океан минтақасида ҳам ҳарбий кескинликни пасайтириш, амалий қуролсизланишга ўтиш, барча мамлакатлар билан ўзаро манфаатли ҳамкорликни ривожлантиришнинг ҳам тарафдори, ҳам ташаббускори эканлигини яна бир бор намоиш этди.

Т. Солиев — Совет ҳукуматининг фикрича, Ер юзидаги барча давлатлар, барча халқлар ҳозирги кунда дунё ишларига ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар ва қўшаётган улушларини тобора кўпайтирмоқдалар. Совет мамлақати уларнинг ҳаммаси билан алоқалар ўрнатиб, ҳамкорлик қилишга тайёр эканлигини ўзининг бутун тарихи давомида исботлаб келди. Шу билан бирга дунёнинг ҳар бир қисмида биз алоҳида эътибор бериб келаётган мамлакатларнинг борлиги ҳам ҳеч кимга сир эмас. Осиё-Тинч океан минтақасидаги ана шундай давлатлардан бири Ҳиндистондир.

Бунинг сабабларини чуқур тушунтириб ўтиришга зарурат бўлмаса керак. Шундай бўлса-да, Жанубий қўшнимиз Осиёдаги энг йирик, халқаро майдонда мавқеи мустаҳкамланиб бораётган давлатлардан бири эканлигини эслатиб ўтмоқчиман. Гап унинг бир миллиардга яқинлашиб бораётган аҳолисининг сонидагина эмас, балки жаҳондаги ўнта ривожланган мамлакатлар қаторидан жой олган унинг иқтисодиёти, тез ривожланиб бораётган фан-техникасида ҳамдир.

Боз бунинг устига Совет Иттифоқининг халқаро майдондаги сиёсати ва ташаббуслари Ҳиндистон ҳукумати томонидан фаол қўллаб-қувватланиб келаётганлигидадир.

Агар мамлакатларимиз ўртасидаги азалий маданий, иқтисодий алоқаларни ҳам эсласак, Совет-Ҳиндистон муносабатларининг алоҳида аҳамияти янада яхшироқ тушунарли бўлади.

С. Қурбонов — Дарҳақиқат, Совет-Ҳиндистон муносабатлари халқаро ҳаёт тарихидаги бетакрор ҳодисадир. Ҳаттоки, "совуқ уруш"нинг изғирин шамоллари халқаро вазиятни анча-мунча музлатиб қўйган пайтларда ҳам бу муносабатлар ёмонлашган эмас.

1990 йил 26 январь куни ҳинд халқи Ҳиндистон жумҳурияти эълон қилинганлигининг 40 йиллигини тантанали равишда нишонлади. Ана шу тарихан қисқа муддат ичида иқтисодиёти ниҳоят даражада қолоқ, халқи эса очарчиликка маҳкум этилган собиқ мустамлака ўз қаддини ростлаб олди. Фан-техника муваффақиятларига асосланган саноат вужудга келтирилди. Саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш эса ўтган йиллар ичида 7,5 баробар ошди. Ана шу сакрашнинг намунаси сифатида Ҳиндистоннинг ўз кучи билан ишлаб чиқарилган элтувчи ракета ёрдамида ўз сунъий йўлдошларини учирганини кўрсатиш мумкин.

Бундай ютуқларни қўлга киритишда Ҳиндистонга Совет Иттифоқи беғараз ёрдами аямади. Биринчидан, мамлакатимиз дўст халққа молиявий кўмак берди, яъни узоқ муддатли қарзлар сифатида. Иккинчидан, саноат ва фан-техника соҳаларига техникавий ёрдам кўрсатиб келди, ўз мутахассисларини юборди. Учинчидан, ёш жумҳуриятга ўз мутахассис кадрларини тайёрлашда ёрдамга келди. Совет Иттифоқининг кўмагида қурилган йирик саноат корхонларини, бизнинг олий ўқув юртларимизда таҳсил олган мутахассисларни Ҳиндистоннинг барча бурчақларида учратиш мумкин.

Т. Солиев — Ҳиндистоннинг қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ютуқлари ҳам мақташга арзиғулқидир. Жумҳуриятнинг биринчи бош вазири Жавоҳарлал Неру бир вақтлар мамлакат олдида турган энг муҳим вазифа — аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш, деб айтган эди. Амалга оширилган "яшил инқилоб" натижасида Ҳиндистон 800 миллионли аҳолисини боқиш учун етарли миқдорда дон маҳсулотлари етиштироқда. Мамлакат ушбу муҳим маҳсулотдан керакли захиралар қилиб, ортигини чет элларга чиқармоқда.

С. Қурбонов — Ана шундай кишини ҳайратда қолдирувчи ютуқларга Ҳиндистон Жумҳурияти, унинг халқи қандай эришди, деган саволлар шунчаки қизиқиш учун берилмай, балки биз учун муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу муносабат билан мен Жавоҳарлал Нерунинг Ҳиндистонда "демократик, миллий социализм" қуриш тўғрисидаги ғоясини эсладим. Бундай жамиятда, унинг фикрича, Шарққа хос бўлган "маънавият" ва "аҳиллик" каби фазилатлар Ғарбда ривож топган "шахсиятпарастлик", "жўшқинлик" ва "демократия" билан уйғунлашмоғи даркор.

Эътибор берсангиз, бу таърифда ҳам кўҳна Шарқнинг, унинг ажралмас таркибий қисми бўлган Ҳиндистоннинг қадимий бой маданияти, минг йиллик тарих ғалвиридан ўтган анъаналари, такрорланмас руҳий олами ва ҳам иқтисодиёт, фан-техникани

ривожлантиришда, шахсий манфаатдорликни оширишда Фарбда тўпланган тажриба мужассамлашгандир.

Хўш, амалда бу фалсафа қандай бўлди? Масалан, иқтисодиёт соҳасида Ҳиндистон ҳукумати қудратли давлат секторини — давлат корхоналарини вужудга келтириш билан бирга хусусий саноат корхоналарига ҳам йўллари ёпиб қўймади, ҳунармандчилик, майда ва ўрта саноат ишлаб чиқаришини қўллаб-қувватлади, чет эл капитали, техника ва технологиясидан фойдаланишни рағбатлантириб келди.

Деҳқончилик соҳасида ер ислоҳоти жуда усталик билан ўтказилди, қишлоқ жамоаларига бирмунча ёрдам кўрсатилди, намунавий давлат хўжаликлари ташкил этилган, айрим ширкатлар пайдо бўлган бўлса ҳам ёппасига жамоалаштириш йўли тугилмади. Бунинг ўрнига давлат деҳқонларга сара уруғликлар, агротехник ва мелиоратив ёрдамини аямади. Бундай сиёсатнинг самарасини биламиз: ҳинд халқи очарчилик балосидан қутилди.

Ҳиндистоннинг ютуқларини таъминлаган яна бир муҳим омил — ҳинд халқининг кучига-куч, ғайратига-ғайрат қўшиб келаётган унинг чидамли, сабот-матонатли, ижодкор-меҳнаткаш бўлишининг манбаи бу улуг халқнинг бой маънавий потенциали, минг йиллар давомида тўпланган ажойиб қадриятлардир.

Афсуски, биз ўз тараққиётимизда ана шу йўлни танламадик, халқимизнинг ўтмишда тўплаган тажрибасини, бой маданий меросини, қадимий анъаналарини инкор этдик. Шунинг учун ҳам Совет ҳокимияти йилларида жумҳуриятимиз, халқимиз ҳаётида катта ўзгаришлар содир бўлган бўлса ҳам пировард натижалардан, мамлакатимизнинг бугунги аҳволидан мамнун эмасмиз.

Т. Солиев — Ҳинд халқининг 40 йиллик мустақил ривожланиш даврида қўлга киритган муваффақиятларини тан олган ҳолда унинг турли қийинчиликлардан, чалкаш муаммолардан тўла қутилмаганлигини ҳам айтишимиз керак.

С. Қурбонов — Албатта.

Т. Солиев — Собир Шералиевич, сиз боя Жавоҳарлал Нерунинг ҳозирги кундаги энг йирик муаммо одамларни боқишдир, деган сўзларини келтирдигиз. Ҳиндистон Жумҳуриятининг ўн йиллигида айтилган ушбу фикрнинг иккинчи қисми ҳам бор. Ўшанда Неру 25 йилдан кейин энг катта муаммо одамларнинг душманликсиз биргалашиб яшашларини таъминлаш бўлади, деб башорат қилган эди.

Қарангки, ҳозирги Ҳиндистонда диний замирдаги қонли тўқнашувлар, Кашмир ва Панжобдаги айирмачилар (сепаратчилар)нинг ҳаракатлари, ижтимоий порглашлар мамлакатнинг бирлигига путур етказмоқда, халқнинг тинчлигини бузмоқда, жиноятчи жангарилар ҳаттоки ҳинд халқининг атоқли раҳбари Индира Гандини ўлдиришдан ҳам қайтмадилар.

Буларнинг сабабларини ҳам Ҳиндистондаги мавжуд воқеликдан, ундаги ижтимоий зиддиятлардан, миллий, диний, синфий қарама-қаршиликларнинг кучайиб бораётганлигидан, ишсизлик, қашшоқлик ва бошқа кенг тарқалган иллатлардан излаш керак. Расмий маълумотларга қараганда, мамлакат аҳолиснинг 37 фоизи қашшоқ яшамокда.

Жумҳурият раҳбарияти аҳоли камбағал табақаларининг аҳволини енгиллаштириш мақсадида муайян қадамлар қўйди. Чунончи, Ражив Ганди ҳукумати қашшоқ оилаларга ёрдам дастурини ишлаб чиққан эди. Жавоҳарлал Неру номи берилган ушбу дастурни амалга ошириш учун 5 миллиард рупий ажратиш, барча ижтимоий-иқтисодий режалар учун жами бўлиб 17 миллиард рупий маблағ ажратилиши кўзда тутилди.

Лекин бу билан мамлакатдаги барча қийинчиликларни енгиб чиқиш, йиғилиб қолган тугунларни бир зумда счиш мумкин эмас. Аксинча, улар мамлакатдаги сиёсий аҳволга тобора кучлироқ таъсир кўрсатмоқдалар, вазиятнинг беқарорлашувига сабаб бўлмоқдалар. Бу ҳол узоқ йиллар давомида мамлакатни бошқариб келган Миллий Конгресс (И) партиясида ҳам ўз аксини топди. Партия сафларида пайдо бўлган фракциялар (гуруҳлар) ўртасидаги зиддиятлар, интизомнинг бўшашиб қолганлиги, оддий партия аъзолари билан раҳбарлар ўртасида алоқаларнинг сусайиши ҳамда эгаллаб турган лавозимларни суистеъмол қилиш ва бошқа салбий фактлар Миллий Конгресс (И)нинг обрўйига путур етказди. Олдин қатор штатларнинг қонун чиқарувчи органларига ва 1989 йил ноябрида жумҳурият парламентида бўлиб ўтган ялпи сайловларда партия муваффақиятсизликка учради.

Парламентнинг қуёи палатасида, у ҳинд тилида Лок Сабҳ деб аталади, Миллий Конгресс (И) барча ўринларнинг ярмидан озига, яъни 39 фоизига эга бўлди, холос. Натижада ҳокимият тепасига янги сиёсий куч — Джаната дал партияси атрофига уюшган турли партия ва ҳаракатлардан иборат бўлган Миллий фронт, Бхаратия Жаната парти номи ўнг партия ва икки коммунистик партияни ва уларнинг теварагидаги гуруҳларни бирлаштирган сўл иттифоқ келди. Улар бирга Лок Сабҳдаги мандатларнинг ярмидан кўпини қўлга киритдилар. Миллий фронт раҳбари, Миллий Конгресс (И)нинг собиқ намояндаси В. П. Сингх Р. Ганди ҳукумати истеъфосидан кейин Ҳиндистоннинг бош министри бўлди.

Ҳокимият тепасига келган партиялар ўртасидаги зиддиятлар кучайиб, В. П. Сингх истеъфо берганидан кейин, 1990 йил ноябрида 63 яшар Чандра Шекхар Ҳиндистоннинг янги бош министри этиб тайинланди.

С. Қурбонов — Бугунги Ҳиндистон мустақиллик йилларида энг мураккаб дамлардан бирини бошдан кечиряпти, дейиш мумкин.

Айниқса, Ражив Гандининг суиқасд натижасида фожиона ҳалок бўлиши демократияга берилган қаттиқ зарба бўлди. Жаҳон жамоатчилиги бу ғоят нуфузли парламент демократияси мамлакати ҳисобланган Ҳиндистоннинг обрўсини тўкишга қаратилган жиноий ҳаракатдир, деган фикрни яқдиллик билан таъкидламоқда. Лекин, диққатга сазовор муҳим нарса шуки, мамлакатларимиздаги ички аҳволнинг қандай бўлишидан қатъи назар, Совет-Ҳиндистон муносабатлари ўзининг дўстона руҳини ҳеч қачон йўқотгани йўқ. Биласизми, халқларимиз ўртасида қандайдир бир-бирига қараб интилиш бор, десак хато қилмаймиз. Ҳинд маданияти, санъати, мусиқаси биз учун қанчалик яқин ва тушунарли эканлигини шарҳлаш шарт бўлмаса керак, деб ўйлайман.

Т. Солиев — Эсимда бор, Ҳиндистон Жумҳуриятининг биринчи бош вазири Жавоҳарлал Неру 1955 йилда мамлакатимизга биринчи марта расмий ташриф буюрганида Ўзбекистон пойтахти Тошкентга ҳам келди. Ушанда халқимиз Ҳиндистон раҳбарини очиқ кўнгил билан кутиб олди, унга миллатимизга хос ҳурмат ва эҳтиром билдирди. Нерунинг Тошкентга келиши катта байрамга айланди.

С. Қурбонов — Менингда, мамлакатларимиз ўртасидаги муносабатларнинг барқарорлиги ва самарадорлигини таъминлаётган муҳим омиллардан бири халқларимиз ўртасидаги маънавий яқинликдир. Масалан, ҳинд ва ўзбек халқларининг яқинлигини қарор топтириш ва ривожлантиришда Бобур ва бобурийларнинг роли жуда катта бўлди.

Бу билан мен айтмоқчиманки, Совет Иттифоқи билан Ҳиндистон ўртасидаги муносабатлар анъанавий ташқи сиёсий, савдо-сотиқ, иқтисодий ёки маданий алоқалар билан чекланмайди. Унинг муҳим ҳаракатлантирувчи кучларидан бири маънавий яқинликдир. Шунинг учун унинг самаралари ҳам яққол кўзга ташланмоқда. Мисол тариқасида СССР билан Ҳиндистон ўртасида 1971 йилдаёқ тузилган Тинчлик, дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартномани ва 1986 йил ноябрда имзоланган Деҳли баёнотини келтириш мумкин. Агар биринчи ҳужжат мамлакатларимиз ўртасидаги кўп қиррали дўстона алоқаларнинг мустаҳкам пойдевори бўлиб хизмат қилса ва уни ривожлантиришнинг кенг истиқболларини очиб берган бўлса, иккинчи ҳужжат ядровий қуроладан холи бўлган зўравонликсиз дунёни барпо этишда СССР ва Ҳиндистоннинг ҳамкорлик қилишларини белгилаб берди.

Совет-Ҳиндистон муносабатларининг ривожланишида, айниқса маданий алоқаларимизнинг кенгайишида 1987—1988 йилларда бизда ва дўст мамлакатда ўтказилган давомли санъат сайллари (фестиваллар) муҳим аҳамият касб этди. Сайлларнинг бир қисми жумҳуриятимизда, айниқса Тошкентда бўлиб ўтганлиги ҳам эсимиздан чиққани йўқ.

Хуллас, Совет-Ҳиндистон муносабатлари турли ижтимоий-сиёсий тузумларга мансуб бўлган давлатларнинг тинч-тотув яшаши ва ўзаро манфаатли ҳамкорлигини йўлга қўйишнинг ажойиб намунасидир. Унинг фақат Осиё-Тинч океан минтақаси учунгина эмас, балки буткул дунё учун аҳамияти бебаҳодир.

Т. Солиев — Совет Иттифоқи Осиёдаги яна бир етакчи давлат— Япония билан яхши муносабатлар ўрнатиш мақсадида фаол ҳаракат қилмоқда. Аммо афсуски, бу ҳаракатларни самарадор, деб бўлмайди. Иккинчи жаҳон уруши тамом бўлганлигига 45 йил ўтгандан кейин ҳам мамлакатларимиз ўртасида тинчлик шартномаси имзоланганлиги йўқ. Хўш, бундай нотабий ҳолнинг сабаблари нимада? Балки айрим журналистлар айтаётгандек, янгича фикрлаш ушбу минтақагача етиб келмагандир? Ёки совет ташқи сиёсати Узоқ Шарққа нисбатан эски ўзанлардан боришни давом эттираётгандир?

Маълумки, Узоқ Шарқдаги йирик қўшнилариимиздан бири ҳисобланган Япония ҳарбий куч-қудратини ошириш орқали эмас, балки фан-техника тараққиёти асосида ўз иқтисодиётини мислсиз даражада ривожлантириш йўли билан дунёдаги буюк давлатлар қаторидан ўрин олди. Ушбу қўшнимиз билан яхши муносабатлар ўрнатиш, ўзаро манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш Узоқ Шарқдаги районларимизнинг хавфсизлигини таъминлаш, уларни ривожлантириш учун қўшимча имкониятлар туғдирар эди. Ўз-ўзидан тушунарлики, бой хом ашё макони бўлган Сибирь ва Совет Узоқ Шарқи билан амалий алоқаларни ривожлантиришдан Япония ҳам манфаатдордир. Айни пайтда, Совет-Япония муносабатларининг мўътадиллашувидан Осиё ҳам, бутун дунё ҳам наф кўради.

Мамлакатларимиз ўртасида дипломатик алоқалар тўла ҳажмда ўрнатилганига 1991 йилда 35 йил тўлади. Сиёсий алоқалар ҳам ёмон эмас: сиёсатчилар ва жамоат арбобларининг борди-келдилари доимий тус олган. Масалан, совет раҳбарларидан А. И. Лукьянов, Б. Н. Ельцин, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев ва бошқа ўртоқлар кейинги йилларда Японияга ташриф буюрган бўлсалар, ўз навбатида К. Танака, С. Абэ, С. Уно, Т. Дои ва Япониянинг кўпгина бошқа атоқли сиёсий арбоблари бизнинг мамлакатимизда меҳмон бўлдилар. Айниқса маданий алоқаларимиз яхши ривожланмоқда, илмий ходимлар, жамоатчилик вакиллари, ёшлар, хотин-қизлар ўртасида делегациялар айирбошлаш яхши йўлга қўйилгандир. Саёҳатчиларнинг кети узилмайди. Эсингизда бўлса, Собир Шералиевич, биз ўтган йили Япония-Совет дўстлик уюшмаларининг Тошкентга келган делегацияси билан учрашиб, мулоқот қилган эдик. Учрашув хайрихоҳлик ва ошкоралик руҳида ўтган эди. Меҳмонлар ўз нутқларида уларга нисбатан кўрсатилган ҳурмат ва эҳтиром учун чуқур миннатдорчилик билдирдилар.

С. Қурбонов — Биз, жамоатчилик вакиллариининг жуда илиқ бир

вазиятда ўтган ўша учрашувида япон меҳмонларидан қайси бирининг "Шимолий ҳудудлар масаласини ҳал этиш учун қулай пайт етмадимиз?" — деган саволи ҳам ҳанузгача эсимдадир.

Т. Солиев — Ҳа, Японияда ушбу масала билан қизиқмайдиган аҳоли табақалари бўлмаса керак.

С. Қурбонов — Жуда тўғри. Бунинг сабаблари кўп. Энг асосийларидан бири, менинг фикримча, шундаки, Япониянинг раҳбар доиралари урушдан кейинги бутун давр давомида иккинчи жаҳон уруши якунларига доир Ялта ва Потсдам қарорларига қарши ўлароқ, Курил оролларини ўз ҳудудларининг таркибига қисми деб ҳисоблаб келмоқдалар. Худди шу руҳда оммавий тарғибот ишлари олиб бориш ҳозир ҳам давом этмоқда. Тарих ва жуғрофия дарсликлари, сиёсий адабиётлар, хариталарда бу нарса кенг акс эттирилган. Сиёсий партиялар ва арбобларнинг дастурларидан ҳам ушбу муаммо доимо ўрин эгаллаб келмоқда. Хуллас, бу мавзу япон халқининг кенг доиралари онгида чуқур ўрнашиб олгандир. Мана бир мисол. 1990 йил октябрида ТАСС ва Киодо Цусин (Япония) ахборот агентликлари жамоатчилиги фикрини сўраб билиш йўли билан қуйидагиларни аниқладилар: икки минг нафарга яқин япон фуқароларининг фақат 37 фоизи СССРни тинчликсевар давлат деб ҳисоблайди, қарийб 50 фоизи эса бу фикрга қўшилмайди. Сўралганларнинг 46 фоизи Жанубий Курил ороллари бирданига Японияга қайтариб бериш керак, деб ҳисоблайдилар. Шу ороллarning ҳозиргидай СССР таркибига қолишини сўралган японларнинг 4 фоизигина маъқуллаганлиги, холос. Шу боисдан Япониядан келган кишиларнинг аксарияти мазкур масалани қўйишга ҳаракат қилади.

Масаланинг ачинарли томони шуки, худди шу масала Совет-Япон муносабатларини табиий ўзанларга тўла тушишига жиддий тўсқинлик қилмоқда. Япония раҳбарлари "шимолий ҳудудлар" муаммосини ечишни биз билан муносабатларни тўла яхшилашнинг шарти қилиб қўймоқдалар. Уларнинг масалани шу тариқа қўйишлари учун асос борми? Нима сабабдан ушбу жумбоқни ечиш бунчалик қийин иш бўлиб қолди? Келинг, шу муносабат билан масаланинг тарихини бироз ёритайлик.

Т. Солиев — Японлар "шимолий ҳудудлар" деганда Курил архипелаги таркибига кирувчи тўртта орол, яъни Кунашир, Итуруп, Хабомаи ва Шикотан ороллари кўзда тутадилар.

Оролларда қадимдан айн деган, лекин ҳозир деярли йўқ бўлиб кетган, халқ яшаган. XVIII аср бошларида ороллар билан рус денгиз сайёҳлари қизиқа бошлаганлар. 1839 йилда рус денгизчилари биринчи марта Курил ороллари жанубий қисмининг харитасини тузганлар.

С. Қурбонов — Японларнинг ороллар билан алоқаси қандай эди?

Т. Солиев — Японлар ўз мамлакатларининг ҳудудидан шимолда ороллар борлигини билар эдилар, албатта. Лекин у пайтда Япония

оролларни ўзлаштиришга ҳаракат этмаган эди, чунки мамлакат XIX аср охирларигача ташқи дунёдан тўла ажралган ҳолда бўлиб келди. 1855 йилда тузилган биринчи рус-япон шартномасига кўра, икки давлат ўртасидаги чегара Уруп ва Итуруп ороллари орасидан ўтди.

С. Қурбонов — Шунинг учун японлар 1855 йил шартномасини қайта тиклашни талаб қилаётган эканлар-да?

Т. Солиев — Ҳа, шундай талаблар ҳам йўқ эмас. Лекин, ўшандан буён қарийб 150 йил ўтди. Ўтган давр ичида кўпгина воқеалар, янги битимлар тузилди. 1875 йилда тузилган янги рус-япон шартномасига кўра, Россия Курил ороллари­нинг барчасини Японияга бериб юборди, Япония эса Сахалинга даъво қилишдан воз кечдик. Аммо 1904—1905 йиллардаги рус-япон уруши оқибатида жанубий Сахалин Японияга ўтиб кетди.

1945 йил 2 сентябрда Япония таслим бўлиш тўғрисидаги ҳужжатга қўл қўйиб, Ялта битимларининг шартларини тўла қабул қилди. Мазкур келишувларга биноан Курил ороллари СССРга берилди.

Ҳозир Япония ҳукумати Ялта битимларини тан олишдан бош тортмоқда, чунки ҳужжатларнинг мазмуни ўшанда унга номаълум бўлган эмиш.

С. Қурбонов — Лекин Япониянинг Курил ороллари тўғрисидаги даъвосидан кечиб ҳақидаги расмий ҳужжат — 1951 йилда тузилган Сан-Франциско тинчлик шартномаси мавжуд. Унинг остида Япония раҳбарларининг имзоси ҳам бор.

Т. Солиев — Аммо Совет Иттифоқи вакилларининг имзосини у ҳужжатдан қидириб топиб бўлмайдди. Чунки "совуқ уруш" қоидалари ва мафкуравий кўзлана бизнинг шартномани тузишга қатнашишимизга тўсқинлик қилдилар. Биз Япониядан Америка билан алоқаларни узишни, ҳарбий ҳамкорлик қилмасликни, Совет-Япония тинчлик шартномаси тузишни талаб қилиб келдик.

1955—1956 йилларда, хусусан КПСС XX съезидан кейин олиб берилган музокаралар натижасида мамлакатларимиз ўртасидаги дипломатик муносабатлар тикланди. Москвада Совет-Япония қўшма декларацияси қабул қилинди. Фақат тўрт орол тўғрисидаги баҳслар мавжудлиги сабабли Тинчлик тўғрисидаги шартнома имзоланмасдан қолди.

С. Қурбонов — Бироқ, Совет-Япония декларацияси имзоланиши арафасида ташқи ишлар вазирлари айирбошлаган мактубларда (мен А. А. Громиконинг япон ҳамкасбига йўллаган мактубини кўзда тутяпман) СССР тинчлик тўғрисидаги шартнома тузилганидан сўнг Хабоман ва Шикотан ороллари­ни Японияга беради деган ваъда берилган эди. Аммо Декларация матнида бу ҳақда ҳеч нарса акс эттирилмаган. Бунинг устига хавфсизлик тўғрисидаги янги Япон-Америка шартномаси тузилиши муносабати билан СССР ҳукумати 1960 йил 30 июнда Баёнот эълон қилиб, юқоридаги ваъдани бажаришдан, умуман бош тортди.

Совет Иттифоқи 1978 йилда яхши қўшничилик ва ҳамкорлик тўғрисида шартнома тузишни, 1982 йилда ўзаро ишончни мустаҳкамлашга доир тadbирлар ҳақида келишиб олишни таклиф этган, бошқа ташаббуслар билан Японияга кўплаб мурожаат қилган бўлса ҳам мамлакатларимиз ўртасидаги муносабатлар узоқ йиллар давомида совуқлигича қолиб келди.

Э. А. Шеварднадзенинг ўша пайтдаги япон ҳамкасби Синтаро Абэ билан 1986 йилда бўлиб ўтган учрашуви Япон-Совет муносабатларида ҳам муз кўчиши мумкин, деган умидларни туғдирди. М.С. Горбачев томонидан Владивостокда эълон қилинган ташаббуслар ва кейинчалик Красноярскда қилинган қўшимча таклифлар, айниқса уларни бажара бошлаганимиз, Осиё-Тинч океан, шу жумладан Япония жамоатчилигида катта таассурот қолдирди, кўпгина мамлакатларнинг сиёсий арбобларини ўйлантириб қўйди. Минтақадаги яхши қўшничилик, ҳамкорлик ва хавфсизлик тарафдорлари ҳаракатга келдилар, аниқроғи, фаоллашиб қолдилар. Икки-уч йил ичида сиёсий иқлим яхшилик томонга қараб бироз бўлса-да, ўзгарди.

Ана шундай вазиятда Совет-Япон мулоқотлари ҳам самарасизлик палласидан чиқа бошлади. 1988 йил декабрида Совет ташқи ишлар вазири Токиога расмий ташриф буюриб, Япония раҳбарлари билан учрашиб суҳбатлар қилди, ўз ҳамкасби билан музокаралар олиб борди ва жамоатчилик вакиллари билан учрашувда совет қайта қуришининг мақсад ва вазифалари, уни амалга оширишдаги ютуқ ва камчиликлар тўғрисида маъруза қилди. Э. А. Шеварднадзе касбий фазони тинч мақсадларда тадқиқ қилишда ҳамкорлик қилиш, иқтисодий ҳамкорлик қоидалари тўғрисидаги битим лойиҳасини тайёрлаш, сармояларни ўзаро ҳимоялаш каби таклифлар қилди. Бу гоёлар Токио томонидан илиқ кутиб олинмаган бўлса-да, СССР вазирининг тинчлик шартномасини тайёрлаш билан доимий равишда шуғулланувчи ишчи гуруҳини тузиш, М. С. Горбачевнинг Японияга ташрифини тайёрлаш мақсадида ташқи ишлар маҳкамалари раҳбарларининг учрашувларини мунтазам ўтказиб туриш ҳақидаги таклифлари қабул қилинди, холос.

Т. Солиев — Ҳақиқатан ҳам, кейинги йиллар Япон-Совет мулоқотларида янги босқич бўлди. Масалан, 1989 йилдан Япон-Совет маслаҳатлари мунтазам тус олиб, улар дам Москвада, дам Токиода ўтмоқда. Ўша йил май ойида Япония ташқи ишлар вазири С. Уно жавоб ташрифи билан Москвага келиб, совет раҳбарияти аъзолари билан музокаралар олиб борди. Сентябрь ойида ташқи ишлар вазири билан БМТ Бош Ассамблеясининг сессиясида иштирок этиш учун Нью-Йоркка келганларида махсус учрашиб, япон-совет муносабатларига доир масалаларни кўриб чиқдилар. Унинг якунида совет раҳбари М. С. Горбачевнинг Японияга ташрифи 1991 йилга режалаштирилганлигини эълон қилдилар. Мамлакат жамоатчилиги бу

янгиликни мамнуният билан кутиб олди ва олий даражадаги биринчи совет-япон учрашуви муносабатларимиз тарихида янги саҳифа очади, деб умид боғламоқда. Ўша йилнинг ноябрида СССР халқ депутати, КПСС МҚ Сиёсий бюросининг аъзоси, КПСС МҚнинг котиби А.Н. Яковлев бошчилигидаги СССР Олий Кенгаши делегацияси Японияда бўлиб, парламент аъзолари, ҳукумат раҳбарлари, жамоатчилик вакиллари, журналистлар билан учрашди ва фойдали мулоқотлар олиб борди.

1990 йил сентябрида СССР ташқи ишлар вазири ўзининг Узоқ Шарқ сафари доирасида Японияга яна ташриф буюрди. Мақсад қўшни мамлакатнинг янги раҳбарлари билан бевосита танишиш, совет-япон мулоқотини давом эттириш, долзарб халқаро масалалар, чунончи Ироқнинг тажовузига нисбатан Совет Иттифоқининг сиёсати ва ёндошувини тушунтириш, икки томонлама муносабатлар муаммоларини биргалашиб муҳокама қилиш эди.

Э. А. Шеварднадзе Токиода Япония бош вазири Тосики Кайфу билан учрашиб, унга М. С. Горбачевнинг оғзаки мурожаатини етказди, Япониянинг янги императори Акихито қабулида бўлди ҳамда Япония ташқи сиёсат маҳкамасининг ҳозирги раҳбари Таро Накаяма билан музокаралар олиб борди.

Ташриф натижасида Чернобиль атом электростанциясидаги авария оқибатларини бартараф этишда СССР ва Япония ўртасидаги ҳамкорлик тўғрисидаги баёнот эълон қилинди. Мамлакатларимиз ҳудудларида иккала ҳукуматнинг ахборотларини тарқатиш қоидалари ҳақидаги қўшма ҳужжат имзоланди. Вазирларимиз мамлакатларимизнинг Форс кўрфазидagi воқеаларга муносабатларини ҳам баён этдилар, Улар Ироқ тажовузини қоралаб, унинг истиглочи қўшинларини Қувайтдан тезроқ олиб чиқиб кетишни, ушбу суверен давлатнинг мустақиллигини тиклашни талаб қилдилар.

Токиода имзоланган яна бир ҳужжат СССР Президентининг Японияга бўлажак ташрифига бағишланган эди. Томонларнинг келишувига кўра ташриф 1991 йилнинг апрель ойида бўлиб ўтади. Ўшангача дипломатларимиз қатор икки томонлама битимларни тайёрлашлари керак. Совет Иттифоқига қайта қуришга техникавий мадад бериш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, маданий алоқалар тўғрисидаги битимлар шулар жумласидандир.

Э. А. Шеварднадзе ташрифининг якуни тўғрисида берилган расмий хабарда айтилишича, томонлар СССР Президентининг Японияга бўлажак сафари мамлакатларимиз ўртасидаги муносабатларда йирик бурилиш нуқтаси бўлиши ва уларнинг тубдан яхшиланиши учун куч-ғайратларини сарфлашлари лозим.

С. Қурбонов — Ҳар галгидек бу гал ҳам "шимолий ҳудудлар" масаласи четлаб ўтилмади. Японияда кенг тарқалган "иқтисодий сийёсатдан ажратмаслик лозим", "Совет Иттифоқи Курил ороларини

қайтариб бериши керак" каби фикрларга жавобан Э. А. Шеварднадзе бизда ҳам, Японияда ҳам бизга кўплаб таклиф қилинаётган содда-лаштирилган тайёр қолиплардан фойдаланиш билан ушбу муаммони ечиб бўлмади, деди.

Совет ташқи ишлар вазири Япония жамоатчилиги вакиллариغا мурожаат қилиб, уларни ХХІ асргача қолган ўн йилликни бош вазифани ҳал этишга, яъни янги муносабатларимизни бунёд этишга бағишлашга даъват этди.

Т. Солиев — Совет раҳбарияти аъзолари Япония раҳбарияти ва жамоатчилиги вакиллари билан учрашиб, "шимолий ҳудудлар" масаласида мамлакатимизнинг расмий сиёсатини тушунтираётган бир пайтда японларга турлича ваъдалар бераётган кишилар ҳам учрамоқда.

С. Қурбонов — Ҳа, кейинги йилларда Японияга борган айрим ватандошларимиз томонидан турли-туман фикрлар айтилмоқда, таклифлар қилинмоқда. Ана шундай баёнотларни қилиш учун уларнинг ваколатлари борми ёки йўқми, деган масалани қўйиб туриб, айтилган фикр-мулоҳазаларнинг мазмунини кўриб, чиқайлик. Масалан, СССР халқ депутаты Ю. Афанасьев 1989 йилда Японияда бўлганида тўртта Курил оролини енгиллик билан японларга "бериб қўйди".

РСФСР Олий Кенгаши Раиси Б. Н. Ельцин 1990 йилнинг бошида Японияга борганида "ҳудуд масала"сини ҳал қилиш бўйича ўз режасини эълон қилди. Узоқ муддатга мўлжалланган ушбу режани амалга ошириш беш босқичдан иборатдир. Икки-уч йиллик биринчи босқичда Совет ҳукумати Япония билан муносабатларимизда "ҳудуд муаммоси" борлигини расман тан олиб, жамоатчилигимиз фикрини ўзгартириши керак, чунки ҳозирги кунда биз бу мамлакат билан ҳудуд масаласида ҳал қилинмаган ҳеч қандай тортишувимиз йўқ, деб ҳисоблаймиз. Жамоатчилигимиз эса ўз ҳудудимизнинг бирон-бир қисмини бировларга бериб юборилишига салбий қарайди.

Уч-беш йилга чўзилиши мумкин бўлган иккинчи босқичда тўртта Жанубий Курил ороли Япония учун эркин тадбиркорлик зонаси бўлмоғи лозим. Учинчи босқичда ороларни ҳарбийсизлантириш кўзда тутилади. Бу босқич 5—7 йилга чўзилиши мумкин. Тўртинчи босқичда Япония ҳеч қандай шартсиз биз билан тинчлик тўғрисида шартномани имзолайди. Ана шу босқичлардаги вазифаларни ҳал этиш учун 15—20 йил керак. Шу давр ичида, Б. Н. Ельциннинг фикрича, дунёда йирик ўзгаришлар содир бўлиб, сиёсатчиларнинг янги авлоди стилиб чиқиб, муаммога янгича қараб, унга бошқача ёндошиб, уни ҳал этишнинг уддасидан чиқиши мумкин.

Т. Солиев — Гавриил Поповнинг таклифлари нимадан иборат бўлди?

С. Қурбонов — Моссовет раиси Г. Х. Попов Японияда бўлган

чоғида (1990 йил октябрида сўнги марта бўлган эди) унинг "ҳудуд масаласини босқичма-босқич ҳал этиш дастури"га эътибор қилинганлиги учун японларга миннатдорчилик билдирди. Ушбу дастурни амалга оширишнинг дастлабки босқичида тўрт Жанубий Курил ороли "эркин иқтисодий зона"га айлантирилиши лозим. Иккинчи босқичда японларнинг ороллارга кўчиб келишлари ва ўз корхоналарини ташкил этишга имкониятлар бериш керак. Учинчи босқичда СССР ва Япония ороллари биргалашиб бошқарадилар ва ушбу ҳудудни ўз тасарруфларидан чиқаришлари даркор. Ана шундан кейин оролларда "Япония суверенитети мумкинлиги" тўғрисидаги масала узил-кесил муҳокама этилиши мумкин эмиш.

Т. Солиев — Японлар ушбу таклифларга қандай қараяптилар? Ва иккинчи савол: норасмий дипломатларнинг ташаббуслари қийин масала бўйича музокараларга бизга фойда келтираяптими ёки зарар?

С. Қурбонов — Биласизми, Япониянинг расмий доиралари ҳар турли норасмий ташаббусларга, чунончи, Б. Н. Ельцин таклифларига, жуда эҳтиёткорлик билан қарамоқдалар. Чунки улар масаланинг бу тарзда, яъни норасмий йўл билан ҳал бўлмастлигини яхши биладилар.

Афсуски, норасмий таклифлар бизга ҳудуд даъволари қилаётган япон доиралари тегирмонига сув қуйгандай бўлмоқда.

Тўртта Жанубий Курил ороли билан чекланмасдан архипелагнинг ҳаммасини, ҳаттоки Сахалиннинг жанубий қисмини ҳам қўшиб беришни талаб қилаётганлар Японияда оз эмас. Ана шундай кишилар норасмий дипломатларнинг ташаббусларини Совет ҳуқматининг сиёсатида заифлик пайдо бўлиши, деб тушунмоқдалар. Уларнинг айримлари "шимолий ҳудудлар" масаласида Совет Иттифоқига тазйиқ кўрсатиш мақсадида юқоридаги "ташаббуслардан" фойдаланишга уриниб кўришлари мумкин.

Т. Солиев — Октябрь ойида СССР Олий Кенгаши сессиясида Э.А.Шеварднадзе Совет Иттифоқининг "шимолий ҳудудлар" масаласидаги расмий сиёсатини тушунтириб бундай деди: Япония билан тинчлик тўғрисидаги, шу жумладан чегаралар ҳақидаги, музокаралар олиб борилмоқда. Ороллар масаласига келганда, уларни бериб юбориш масаласи кўрилаётгани йўқ. Ҳуқуқий, тарихий ва бошқа жиҳатлардан ҳам Совет Иттифоқига ҳудудий даъволар қилиш учун ҳеч қандай асос йўқ, деб ҳисоблаймиз. Ороллардан биргалашиб фойдаланиш, қўшма корхоналарни ташкил этиш эса, бошқа масаладир. Ушбу масала худди шу ёки бошқа ҳудудларга нисбатан кўриб чиқиши мумкин.

С. Қурбонов — Айтилганларга қўшимча тариқасида шуни айтиш керакки, ҳозир СССР Президентлик Кенгаши аъзоси бўлган А. Н. Яковлев ҳам Японияга расмий ташриф буюрган пайтида ҳозирча мамлакатларимиз ўртасида ҳар томонлама иқтисодий, маданий ва бошқача ҳамкорликни ривожлантириш воситасида аста-секин

яқинлашиш, ҳал этилмаган муаммоларга эса кейинроқ қайтиш ғоясини илгари сурган эди. Шундан кейин "учинчи йўл" ҳақидаги ғоя кенг тарқалди.

Т. Солиев — Япония бош вазири Тосики Кайфу ғояси ҳам бор, шкилли?

С. Қурбонов — Бор. Кайфу, ўз ҳукуматининг "шимолий ҳудуд"лар тўғрисидаги расмий сиёсатидан воз кечмай, балки унга эришиш учун тўрт оролни Японияга бериб юбориш Совет Иттифоқига наф келтиришини амалда кўрсатиш, уни шунга ишонтириш даркор, дейди. Унингча, бунинг учун мамлакатларимиз ўртасидаги "муносабатларни мутаносиблик асосида ривожлантириб бориш" талаб этилади,

Т. Солиев — Умуман, ечилиши жуда қийин бўлган ҳудуд масаласини ҳозирча қўйиб туриш, тўғрироғи, уни келгуси авлодлар ҳукмига ҳавола этиш ғояси ҳам кенг тарқалмоқда. Бу ушалмас орзу ёки афсона эмас. Маълумки, Япониянинг яна бир давлат — Хитойга ҳам ҳудудий даъвоси бор. 70-йилларнинг ўртасида икки мамлакат ўртасидаги муносабатларни табиий ўзанга буриб юбориш масаласи музокаралар кун тартибига қўйилганда баҳсга сабаб бўлган Сэнкаку ороли муаммоси чиқиб қолди, чунки иккала давлат ҳам уни ўзиники деб ҳисоблайди. Ушанда Хитой раҳбари Дэн Сяопин музокарадошларга қараб: барчани қаноатлантирувчи ечимни топа олмаслигимизни тан оламиз ва уни ҳал этишни келгуси авлодларга қолдирамиз, деб таклиф этди. Ҳақиқатан ҳам, ана шу асосда иккала мамлакат ўртасидаги муносабатлар йилдан-йилга кенгайиб, ривожланиб бормоқда. Менинча, ана шу тажрибадан Совет-Япон муносабатларини ҳозирги талаблар ва мамлакатларимиз имкониятлари даражасига кўтаришда фойдаланса бўлади.

С. Қурбонов — М. С. Горбачевнинг бу мамлакатга биринчи расмий ташрифи ҳамма жиҳатдан тарихий воқеа бўлиши, Япония билан иқтисодий ва сиёсий ҳамкорликни ривожлантириш ишига қўшилган катта ҳисса бўлиб қўшилишига ишонаман.

Т. Солиев — Бизнинг мулоқотимиздан Совет Иттифоқи ўз ташқи сиёсатида Хитой, Ҳиндистон, Япония каби йирик давлатларни устун қўяди, деган хулоса чиқарилса тўғри бўлмас эди. СССР барча, катта-кичик давлатларга бир хил муносабатда бўлиб келмоқда, уларнинг ҳаммаси билан алоқаларини ривожлантиришга, ҳар томонлама ҳамкорлик қилишга доимо ҳаракат этмоқда.

Кейинги йилларда Индонезия, Эрон, Малайзия, Туркия, Сингапур, Таиланд ва бошқа ўнлаб Осиё-Тинч океан минтақасидаги давлатлар билан ўз сиёсий ва иқтисодий алоқаларини кенгайтди. 1990 йилнинг ўзида СССР Саудия Арабистони билан, 1937 йилда бизнинг айбимиз билан узилиб қолган, дипломатик алоқаларни қайтадан тиклади, Баҳрайн давлати билан дипломатик, Исроил давлати билан консуллик

муносабатларини ўрнатди. Лекин ҳақиқий ижобий натижа Корея ярим оролидаги сиёсатимизда юз берди.

Маълумки, ташқи сиёсат масалаларига мафкуравий жиҳатдан ёндошувлар, мавжуд воқеликни назар-писанд қилмаслик ҳамда расмий муносабатларни ўрнатиш ва ривожлантиришда баъзи бир қўшни давлатлар раҳбарларининг раёйига қараб иш тутиш оқибатида биз кўп йиллар давомида иқтисодий соҳада зўр таассурот қолдирадиган ютуқларга эришган Жанубий Корея билан муносиб алоқалар ўрнатмай келган эдик. 1989 йилда бу ғайри-табiiй ҳолга чек қўйилди. Сеулда СССР савдо-саноат палатасининг ваколатхонаси, Москвада Жанубий Корея йирик саноат ва тижорат компанияларининг ваколатхоналари очилди.

С. Қурбонов — М. С. Горбачевнинг Америкага сафари чоғида, 4 июнь куни Сан-Францискода Жанубий Корея президенти Ро Дэ У билан учрашуви мамлакатларимиз ўртасидаги расмий муносабатларнинг ривожланишида ҳал қилувчи роль ўйнади. Давлатларимиз тарихида биринчи марта консуллик алоқалари ва кўп ўтмай 1990 йил 2 сентябрь куни Нью-Йоркда бўлиб ўтган ташқи ишлар вазирларимизнинг музокараларида тўла дипломатик муносабатлар ўрнатиш тўғрисида келишилди. Олдинги келишувга кўра, бу воқеа 1991 йил январида юз бериши лозим эди. Ҳаётнинг ўзи режаларга тузатиш киритишга ундади.

Ниҳоят, Совет-Жанубий Корея муносабатларида қўйилган яна бир муҳим қадам 1990 йилнинг адоғида Ро Дэ Унинг мамлакатимизга қилган биринчи расмий ташрифидир. Биринчи олий даражадаги Совет-Жанубий Корея учрашуви давомида имзоланган битимлар иқтисодий ва фан-техника ҳамкорлигини жадал ривожлантириш имкониятларини очди. Бундан иккала мамлакат ҳам манфаатдордирлар.

Айни пайтда ушбу учрашув Корея Ярим оролида кескинликни юмшатиш ишига қўшилган муҳим ҳисса ҳамдир.

Совет-Жанубий Корея муносабатларининг табiiй ҳолга келтирилишининг муҳим томони шуки, биз унга Пхеньян билан ўз яхши муносабатларимизни ўзгартириш ҳисобига эришганимиз йўқ, аксинча, иккала корейс давлати билан яхши қўшничилик руҳида яшаш ва ҳамкорлик қилишга ҳаракат қилмоқдамиз.

Яна бир муҳим нарса шундан иборатки, Совет-Жанубий Корея муносабатларининг яхшиланиши Сеул билан Пхеньян, Пхеньян билан Токио ва Пхеньян билан Вашингтон ўртасидаги муносабатларга ҳам ижобий таъсир кўрсатаётир. Ушбу пойтахтлар ўртасидаги амалий алоқалар кенгаймоқда, мулоқотлар мунтазам тус олиши билан бирга дастлабки самаралар бермоқда.

Хулоса қилиб айтганда, сайёрамизнинг бошқа қитъаларидаги, хусусан Европадаги муҳолифликдан, рақобатдан мулоқотларга ва

мулоқотлардан ҳамкорликка ўтиш жараёни Осиё-Тинч океан минтақасида ҳам аста-секин қанот ёзмоқда.

Минтақа давлатлари ўртасидаги ҳамкорлик тез ривожланмоқда, маҳаллий уюшмаларнинг (масалан, АСЕАН) фаолияти жонланмоқда. Мамлакатлар ва халқларнинг хавфсизлигини таъминлаш зарурати тобора кучаймоқда.

Т. Солиев — Таассуфки, ана шу ҳақиқат минтақа давлатларининг раҳбарлари томонидан етарлича идрок этилгани йўқ. Жумладан, кейинги йилларда Жануби-Шарқий Осиёдаги маҳаллий низони тинч йўл билан бартараф этишга катта ҳисса қўшаётганлиги билан кенг танилган Индонезия ташқи ишлар вазири Али Алатас минтақадаги олти давлатни бирлаштирган АСЕАН ташкилоти номидан гапириб, Осиё-Тинч океан минтақасида хавфсизликни мустақамлаш тўғрисида мулоқот керагу, аммо Хельсинки кенгашига ўхшаш анжуман учун ҳали шарт-шароит этилгани йўқ, деб айтди. Ёйинки, АҚШ мудофаа вазири Р. Чейнининг фикрича, Европа ибрати Осиёдаги муҳитга унчалик тўғри келмас эмиш. Америка давлат котибининг Шарқий Осиё ва Тинч океан масалалари бўйича ёрдамчиси Соломон эса, Қўшма Штатлар Осиё-Тинч океан минтақаси хавфсизлигига доир механизмини вужудга келтириш зарурлигига олдингидек шубҳа билан қарамоқдалар, деган фикрни билдирди.

С. Қурбонов — Келтирилган мисоллар хавфсизлик масалаларига эскича, "совуқ уруш" руҳида ёндошиш Осиё-Тинч океан минтақасида ҳанузгача кучли эканлигидан дарак бермоқда. Лекин, дунёнинг бу қисмида ҳам шундай чуқур ўзгаришлар юз бермоқдаки, улар давлат раҳбарларини янгича сиёсий тафаккур асосида Осиёга нисбатан ташқи сиёсат юритишга мажбур этади. "Иқтисодий йўлбарслар" деб номланган Таиланд, Сингапур, Тайвань, Малайзия, Жанубий Кореянинг ажойиб иқтисодий муваффақиятларга эришаётганликлари ҳаммага маълум. XXI асрга бориб ушбу район дунёдаги энг қудратли иқтисодий марказлардан бирига айланади, деган гапларда жон бор.

Фақат иқтисодиёт соҳасидагина эмас, балки ҳарбий-стратегик жиҳатдан ҳам бу ердаги кучлар мутаносиблиги бориб-бориб бузилиши мумкин. "Индпендент" ойлигининг маълумотларига қараганда 1990 йилда Таиланд ўз ҳарбий харажатларини 16 ва Сингапур 12 фоизга кўпайтирди. Малайзия кейинги икки йил ичида шу мақсадлар учун 20 фоиз кўпроқ маблағ ажратди, Филиппин давлати 1988—1989 йилларда 26 фоизга оширди ("Правда", 1990 йил, 23 октябрь).

Япониянинг ҳарбий сарфлари йилдан-йилга ошиб бормоқда. Покистон АҚШнинг ёрдамига таяниб, ўз қуроллари кучларини замонавий ҳарбий техника билан қуроллантиришга зўр бермоқда. Ҳиндистон ҳарбий-денгиз флотини ривожлантиришга кўп эътибор бермоқда. Баъзи бир давлатлар ўз ракеталарини ишлаб чиқара бошладилар. Ҳиндистон, Покистон, Ироқ, Исроил ўз атом бомба-

ларига эга бўдилар, деган тахминлар ҳам бор. Ядровий қуроллар Совет Иттифоқи, Хитой, Америка Қўшма Штатларида, айниқса Жанубий Корея ва Япония ҳудудларида, Американинг Филиппин ва Гуам оролларидаги базалари ва ҳарбий кемаларида, унга жавобан совет қуролли кучлари ихтиёрида ҳам борлиги ҳисобга олинса, сайёрамизнинг бу қисмида вазият анча хавфли бўлиб қолаётганлигини тушуниш қийин эмас.

Т. Солиев — Менингча, ушбу ҳақиқатни инсоният олдида энг катта масъулиятни ўз зиммаларига олган Совет Иттифоқи ва Америка Қўшма Штатлари биринчи навбатда тушунмоқдалар. Совет Иттифоқи биринчи бўлиб Осиё қитъасида қуролсизланишни бошлаб берди: икки турдаги ядровий ракеталарини йўқ қилиб ташлади. Мўғулистондан ўз қўшинларини чиқара бошлади, Совет-Хитой чегарасидаги ҳарбий қарама-қарши туришни камайтириш чора-табдирларини кўрмоқда, Камрань қўлтиғидаги (Вьетнам) ҳарбий-ҳаво базасини тўла ёпишга тайёр эканлигини эълон қилди ва ҳоказолар.

Америка ҳам Осиёда баъзи бир диққатга сазовор қадамларни қўймоқда. Чунончи, Камбоджа масаласида ўз сиёсатини ўзгартирди, яъни мухолифчи кучларга ўз кўмагини тўхтатиб, шу низони бартараф этишга бағишланган халқаро музокараларда фаол иштирок этмоқда, Вьетнам билан мулоқот бошлади, ўз давлат котибини Мўғулистонга биринчи сафарга юборди, Пхеньян билан алоқа боғлаш йўлини тутди.

Хуллас, мамлакатларимиз Осиё қитъасида ҳам зарур ижобий қадамлар қўйдилар. Натижада, 1990 йил ёзида (31 июль—2 август кунлари) СССР ва АҚШ ташқи ишлар вазирлари олдин Иркутскда, кейин Москвада Осиё масалаларини муҳокама этдилар. Учрашувда Корея ярим оролидаги аҳвол ва Камбоджа масаласи, Афғонистон муаммоси атрофлича кўриб чиқилди. Афғонистон масаласида томонларнинг қарашларида маълум даражада яқинлашиш кузатилди. Музокарадошлар афғон масаласини ҳал этишда БМТнинг мавқеидан ва унинг имкониятларидан фойдаланиш лозим, деган хулосага келдилар.

Америка давлат котиби Жеймс Бейкер СССР ва АҚШ Осиёда ҳамкорлик учун яхши имкониятларга эгадирлар, деб айтди. Лекин Умумевропа жараёнини Осиёга тарқатиш мумкинми, деган саволга Ж. Бейкер минтақада янги тузилмаларни вужудга келтиришдан олдин мавжуд бўлганларини ҳозирги шароитга мослаштирмоқ керак, деб жавоб қайтарди.

Аммо бутун минтақани қамраб олувчи музокаралар механизми йўқлигини жаноб Бейкер яхши биледи-ку!

С. Қурбонов — Албатта, биледи. Лекин Европанинг тажрибасидан Осиёда фойдаланиш ўринли-ю, аммо европача тайёр андазаларни бу ерда ишлатиб бўлмаса керак, даган фикрга мен ҳам қўшиламан.

Европада "совуқ уруш", мафкуравий кураш ва ҳарбий қарама-қарши туриш авжига минган кезларда ҳам давлатлар ва халқларнинг маънавий бирлиги, асосан сақлаб қолинди. Европаликларнинг умумий ўтмиши, туташ тақдирлари ҳам муҳим роль ўйнади. Европа мамлакатларининг иқтисодий ва сиёсий яхлитликка (интеграцияга) интилишлари ва шу соҳада тўпланган тажрибаларини ҳам унутмаслик керак.

Осиё қитъасида аҳвол бошқача: этник, диний ва маданий жиҳатдан хилма-хиллик, иқтисодий ривожланиш даражасининг бир-бировидан кескин фарқ қилиши, баъзи бир давлатлар ўртасидаги кўп йиллик душманлик муносабатлари, турли ҳарбий-сиёсий иттифоқларнинг фаолияти ва, ниҳоят, айрим мамлакатларда диктаторлик режимларининг мавжудлиги бу минтақада бирлашув жараёнларига жиддий тўсқинлик қилади.

Бироқ, минтақа мамлакатлари ўртасидаги муносабатларга замонавий тус бермаслик, хавфсизликни таъминламаслик ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни ривожлантирмаслик учун ҳеч қандай асос йўқдир. Бизнинг Осиёда ҳамкорлик қилишга интилишларимиз Европадагига қараганда камроқ муваффақиятли бўлиши сабабларини кўрмаяпман, дейди Жеймс Бейкер. Бу фикрга қўшилмаслик мумкин эмасдир. Фақат уни тезроқ амалга ошириш чораларини кўриш даркор.

Бу масалада бизнинг жумҳуриятимиз қўшаётган ҳиссани ҳам кўпайтириш талаб этилади. Ўзбекистоннинг Ҳиндистон, Мўғулистон, Афғонистон, Вьетнам, Хитой, Сурия, кейинги йиллардан бери Малайзия билан бевосита ҳамкорлиги кенгайиб бораётганлиги маълум. Эндиликда ана шу алоқаларни янги даражага кўтариш билан бир қаторда Эрон, Туркия, Миср, Покистон, Шри Ланка, минтақанинг бизга яқин бўлган бошқа давлатлари билан бевосита алоқаларни ривожлантириш пайти келди. Жумҳуриятимизнинг ўз иқтисодий ва сиёсий мустақиллигини қўлга киритиш соҳасидаги қадамлари бу ишда янги имкониятлар яратади.

САККИЗИНЧИ МУЛОҚОТ

МАҲАЛЛИЙ НИЗОЛАР: САБАБЛАР, ОҚИБАТЛАР, БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

С. Қурбонов — Биз олдинги мулоқотларимизда бутун инсониятни қизиқтираётган, дунё ишларида аҳамияти катта бўлган бир масалани атайин, унга махсус тўхтаб ўтиш мақсадида, қолдириб кетган эдик. Бу масала маҳаллий низолар масаласидир. Ҳозирги суҳбатимиз ушбу мавзуга бағишланади.

Т. Солиев — Жуда соз. Маҳаллий низолар масаласи ҳаттоки

ҳозирги дунё ишларида яхшилик нишонлари кўпайиб бораётган бир шароитда ҳам ўз долзарблигини йўқотгани йўқ. Аксинча, жаҳон уруши хавфи оз бўлса-да, камайган, қуролсизланиш соҳасида амалий қадамлар қўйилаётган бир пайтда инсониятнинг тинчлигини бузаётган, кўпгина халқларга катта моддий ва маънавий зарар етказаётган, сайёрамиздаги умумий вазиятга жиддий салбий таъсир кўрсатаётган маҳаллий низоларни бартараф этиш муаммосининг аҳамияти яна ҳам ошди. Умуман олганда, маҳаллий низолар инсоният танасидаги қон томиб турган оғир жароҳатдир.

С. Қурбонов — Ана шу фикрни тасдиқловчи бир неча далиллар келтирмоқчиман. Иккинчи жаҳон уруши тамом бўлгандан буён ўтган 45 йил давомида инсоният тинч шароитда яшамоқда деган гап кенг тарқалган. Лекин, аслида шундай эмас. Шу давр ичида уруш ўти тамомила ўчирилган, ўқ овози эшитилмай қон тўкилмаган, жанговар ҳаракатлар тўла тўхтатилган бирон-бир йил бўлган эмас. Дунёнинг турли бурчакларида турли сабабларга кўра пайдо бўлган айрим маҳаллий низолар ўнлаб йиллар давомида тутаб, кўп кишиларнинг ёстигини қуритмоқда. Тўла бўлмаган ҳисоб-китобларга қараганда 50—80 йилларда Ер юзида пайдо бўлган маҳаллий урушларнинг сони 250 тадан ошиб кетган. Биргина 1986 йилда 40 мамлакат ана шундай урушларга тортилган бўлиб, уларда 3—5 миллион киши ҳалок бўлган.

Т. Солиев — Ҳозирги кеча кундузда давом этаётган ана шундай низолардан бир нечасини айтиб ўтасан.

С. Қурбонов — Марҳамат. Анголада ҳукумат қўшинлари Ж. Савимби бошчилигидаги УНИТА жангарилар тўдасига қарши кўп йиллардан бери қуроли кураш олиб боришга мажбур бўлмоқда. Мозамбик ҳукуматининг Мозамбик Миллий қаршилиқ кўрсатиш исёнчилари билан кураши 15 йилдан бери давом этмоқда. Жанубий Африка Жумҳуриятидаги ирқчилик тарафдорлари билан маҳаллий халқлар ўртасидаги давомли низога зулу ва коса қабилалари ўртасидаги қонли тўқнашувлар қўшилди. Либериядаги Ч. Тейлор ва П. Жонсон бошчилигидаги қўзғолончилар қонли жанглар давомида президент С. Доу ҳокимиятини ағдариб ташлашга муваффақ бўлдилар. Суданнинг жанубида яшовчи қабилаларнинг Ж. Гаранг раҳбарлигидаги жанговар ҳаракатлари марказий маъмуриятнинг тинчасини қуритди. Эритрея озодлиги халқ fronti Эфиопиянинг ушбу шимолий вилоятини мамлакат таркибидан чиқариб олиш учун 30 йилдан буён қуроли кураш олиб бормоқда. Айни пайтда, Тигре озодлик fronti қуроли қўшинлари ҳам Аддис-Абебага қарши қонли жанглар олиб бормоқдалар. Биргина Африка қитъасида ҳозирги пайтда ўн учта маҳаллий низо, энг сўнггиси Руандада 1990 йил 1 октябрь, тунда бошланди.

Осиёда Ҳиндистонда, Шри-Ланкада, Таиландда, Камбоджада, Филиппинда ва қитъанинг баъзи бошқа районларида мавжуд бўлган

қонли тўқнашувларни, Лотин Америкасида Сальвадорда ҳукумат қўшинлари билан Фарабундо Марти номидаги Миллий озодлик фронти отрядлари ўртасида олиб борилаётган қонли тўқнашувларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Мен ҳозир содир бўлаётган маҳаллий низоларнинг ҳаммасини санаб ўтганим йўқ. Уларнинг айримлари тўғрисида махсус тўхтаб ўтиш лозим, деб ўйлайман.

Т. Солиев — Албатта, Яқин Шарқ можароси, Форс кўрфазидagi танглик, Афғонистондаги аҳвол ва Комбоджа муаммоси алоҳида диққатга муҳтож масалалардир. Лекин олдин бир нарсани аниқ-лайлик. Авваламбор, маҳаллий низолар ёки регионал можаролар деганда, биз қуроли тўқнашувларга олиб келган ёки шунга айланган низоларни кўзда тутамиз. Шу маънода мазкур низоларни кичик урушлар деб ҳам атайдилар.

Иккинчидан, регионал, яъни минтақавий низолар деганимизда биз бир мамлакат доирасида содир бўлган миллий низоларни ҳам, бир минтақада жойлашган давлатлар ўртасидagi байналмиллий низоларни ҳам тушунамиз.

С. Қурбонов — Шундай маҳаллий можаролар ҳам борки, уларда бир-бирларига қарши турган турлича ички кучлар ҳам, ташқи кучлар ҳам қатнашмоқда. Чунончи, афғон муаммосини олинг. Бу ерда бир-бирларига қарши қуроли кураш олиб бораётган кучлар биринчи навбатда ички кучлар: Кобул ҳукумати ва муҳолифчилардир. Аммо бу можарога фаол аралашиб келаётган кучлар ҳам бор. Айниқса Покистон ва АҚШнинг афғон муҳолифчиларини ҳар томонлама қувватлаётганлигини бутун дунё билади. Худди ана шундай аҳволни биз Лубнанда ҳам кўряпмиз.

Ташқи кучларнинг аралашуви натижасида ички низолар кенгайиб, байналмилал тус олиб, олдин регионал ва бориб-бориб ундан ҳам каттароқ можарога айланиши мумкин.

Шунинг учун ҳам Совет Иттифоқи илгари сурган кенг қамровли хавфсизлик системасини вужудга келтириш тўғрисидаги таклифда маҳаллий низоларни бартараф этиш гоёси муҳим ўрин эгаллайди.

Ҳозирги кунда сайёрамиздаги энг "эски", энг узоқ давом этаётган маҳаллий низо Яқин Шарқдаги можародир. Шу ҳақда ўз фикр-мулоҳазаримизни ўртоқлашсак.

Т. Солиев — Исроил билан араб давлатлари ўртасидagi можаро 1948 йилдан бери, яъни 43 йилдан бери давом этиб келмоқда. Можаронинг бош сабаби Исроилнинг мустақил Фаластин давлатини тузишга қаршилик кўрсатиб, унга ажратилган территорияларни босиб олганлигидир. Исроил ҳукумати АҚШ ва бошқа давлатлардаги ҳомийларининг катта молиявий, ҳарбий, сиёсий ва дипломатик ёрдамига суяниб, арабларга қарши ўзининг тажовузкорлик сиёсатини сурбетлик билан давом этириб келмоқда.

Исроил араблар билан олти марта уруш олиб борган бўлса, Фаластин арабларига қарши унинг олтинчисини Лубнанда уюштирган, ўнлаб шаҳар ва қишлоқларни ер билан яқсон қилган, минглаб кишиларнинг ёстигини қуритган, қамоқхона ва лагерларга ташлаган, миллионларни ўз ватанидан қувган (5,5 миллион фаластинликдан 650 минги Исроилда, 1,5 миллион киши у босиб олган ҳудудларда, қолганлари эса чет элларда яшашга мажбур бўлмоқда), бўлса ҳам, уларнинг эркинликка, миллий мустақилликка бўлган иродасини синдира олмади.

1987 йил 7 декабрь куни Исроил босиб олган барча ерлар (Йордан дарёси ўнг қирғоғи ва Ғазо)да Фаластин арабларининг оммавий қўзғолони бошланди. Фаластинликлар босқинчилар ўрнатган қонун-қоидаларга бўйсунидан бош тортдилар. Ғазо, Наблус, Рамаллоҳ, Хсброн ва бошқа шаҳар ва қишлоқларда намойиш, юриш ва митинглар бошланди. Кўча ва майдонларда автомобиль покришкалари ёндирилди. Ишчилар, ёшлар, уй бекалари босқинчиларнинг чиқиб кетишини, Фаластинга озодлик берилишини талаб қилдилар.

Ўзларини ҳимоя қилиш учун фақат тошлардан фойдаланаётган қўзғолончиларга қарши Исроил ҳуқумати тиш-тирноғи билан қуролланган полиция ва армияни ишга солмоқда. Резина ўқлар, Америкадан келтирилган махсус калтаклар, кўздан ёш оқизувчи газ, бронетранспортер ва вертолётлардан кенг фойдаланаётган исроилли босқинчилар автоматлар ва бошқа қуроллардан фойдаланишдан ҳам тортинмаяптилар. Фаластиннинг кўпгина шаҳар ва қишлоқларида, араблар учун ташкил этилган махсус яшаш жойларида доимий комендантлик вақти жорий қилинган. Босқинчилар фаластинлик партизанларни жазолаш баҳонасида ҳаттоки Лубнанга бостириб кириб, танклар ва авиация, тўп-замбаракларни ишга солиб, бир неча шаҳар ва қишлоқлар ҳамда фаластинликлар истиқомат қиладиган лагерларга ҳужум қилдилар. Жазо операциялари натижасида кўпгина лубнанликлар ва Фаластин қочоқларини ўлдирган, ярадор қилган ё ҳибсга олган Исроил истилочилари вақт-вақти билан огоҳлантирувчи зарбалар беришга "ҳақли" эканликларини эълон қилиб ҳам қўйдилар.

Т. Солиев — Исроил ўз қўшинлари ва ўз томонига оғдириб олган генерал Лаҳад бошчилигидаги маҳаллий қуролли кучлар ёрдамида Лубнаннынг жанубини амалда истило этиб, бу ерда "хавфсизлик" зонасини тузиб олди. Айтиш мумкинки, Лубнанда 15 йилдан бери давом этиб келган фуқаролар урушида Исроилнинг ҳам айби бор.

Фаластинликларнинг тўрт йилдан бери давом этаётган умумхалқ қўзғолонига қайтиб шу нарсани айтиш керакки, интифода (оммавий қўзғолон) жабрдийда бу халқнинг мустақиллик учун қийин ва давомли курашида жуда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Кураш жараёнида Фаластин халқи ўз миллий давлатини барпо этишга қатъий бел боғлаганлигини бутун дунёга намойиш этди.

Миллий Фаластин давлати тузилганлиги тантанали равишда эълон қилинди. Фаластин миллий-озодлик ҳаракатининг раҳбари Ясир Арафат янги давлатнинг президенти бўлди. Юздан зиёд мамлакат Фаластин давлатини расмий равишда таниди. Америка ҳукуматининг вакиллари Фаластин озодлик ташкилоти билан мулоқот бошлади.

Фақат Исроил ҳукмрон доиралари фаластинликларнинг ўз миллий давлатларини тузиш ҳақидаги ҳуқуқларини тан олмаслик, интифодани қонга ботириш сиёсатини қайсарлик билан давом эттирмоқдалар. Халқаро ҳуқуқни қўпол равишда бузиш, дўқ-пўлиса, қонли террор ва ваҳшийлик (мингларча ўлган, ярадор бўлган ва қамоққа олинганлар, Фаластин озодлик ташкилотининг раҳбарларидан бири Абу Жиҳадни (Халил Вазирни) унинг Тунисдаги қароргоҳига қароқчиларча бостириб кириб ўлдириш, Лубнаннинг суверенитетини қўпол равишда бузиш ва ҳоказолар, миллий озодлик ҳаракатига қарши, мустақил араб давлатларига қарши қўпоровчилик ва фитналар уюштириш каби воситалардан Исроил ҳукмдорлари кенг фойдаланаётганликларига қарамай, "улуғ Исроил давлатини" вужудга келтириш тўғрисидаги орзуларини амалга ошира олмаяптилар, чунки арабларнинг, биринчи навбатда, фаластинликларнинг қаршилиқ кўрсатишини бостириб бўлмапти.

С. Қурбонов — Бу ҳодисанинг сабабларини аниқламоқчи бўлсак, биринчидан, интифоданинг яхши ташкил этилганлигини айтиб ўтишимиз керак. Босиб олинган ҳудудларда махфий тузилиб, ҳаракат қилаётган халқ қўмиталари ва бирлашган ватанпарварлик раҳбарияти фаластинликларнинг курашига бевосита раҳбарлик қилмоқдалар. Демак, интифода стихияли тарзда кўтарилган шунчаки бир исён бўлмай, балки яхши тайёрланган ва бошқарилаётган умумхалқ ҳаракатининг юксак шаклидир. Иккинчидан, қўзғолон давомида Фаластин халқининг ўз кучига ишончи қайта тикланди. Фаластинликлар ўз озодлигини кимлардир эмас, фақат ўзлари, оммавий кураш, умумхалқ қўзғолони натижасида қўлга киритишлари мумкинлигига ишонч ҳосил қилдилар.

Халқнинг ишончи, унинг мардлиги, матонати, қурбонлардан ҳўрқмай қўзғолонга қатъий бел боғлаганлиги босқинчиларга қарши курашда битмас-туганмас манбадир.

Интифода билан боғлиқ бўлган яна бир муҳим нарсага эътибор бериш лозим. Гап шундаки, Фаластин халқининг давом этаётган оммавий қўзғолони, бир томондан, босқинчилик сиёсати Исроилга ҳеч қачон тинчлик келтирмаслигини (Исроилнинг ўзида ҳам арабларга нисбатан агрессив сиёсатни тўхтатиш, фаластинликлар билан музокаралар бошлаш, мустақил Фаластин давлати тузилишини тан олишга чақирувчи кишиларнинг сони тобора кўпаймоқда; жаҳон жамоатчилиги ҳам Яқин Шарқ танглигининг ўзаги Тель-Авивнинг сиёсати эканлигига кўпроқ ишонч ҳосил қилиб, масалага бошқача

ёndoшишга даъват этмоқда) кўрсатган бўлса, иккинчи томондан, араб дунёсидаги бирликка интилиш тамойилларини араб халқларининг ашаддий душманлари уларда мавжуд бўлган қийинчилик ва ички зиддиятлардан усталлик билан фойдаланиб келмоқдалар. Улар эски мустамлакачилик даврининг машъум "Ажратиб ташла ва ҳукмронлик қил!" қондасидан ҳозир ҳам воз кечганлари йўқ, аксинча, уни ниқоблаб, хуфёна амалга ошириб келмоқдалар. Кемп-Дэвид битими оқибатида араб дунёсидаги етакчи давлат Миср Араб Жумҳурияти қардош халқлардан узоқ муддатга ажралиб қолди. Исроилнинг маккорона хатти-ҳаракати натижасида 1982 йилги Лубнан урушидан кейин Фаластин озодлик ҳаракатида парчаланиш тамойили пайдо бўлди. Фаластин озодлик ташкилоти раҳбарияти билан Сурия раҳбарлари, Дамашқ билан Бағдод, Қоҳира билан Триполи ўртасига совуқлик тушди. Бундай миcолларни кўпайтириш мумкин.

Интифода таъсири остида араб дунёсидаги кўпгина қарама-қаршиликларни бартараф этиш мумкин бўлди. Араблар орасида сионизм ва бошқа ташқи душман кучлар қаршисида ўз сафларини бирлаштириш ва ҳамкорлик қилиш иштиёқи кучая бошлади.

Мана бир неча далиллар. Фаластин миллий кенгашининг 1988 йил апрель ойида Жазоирда ўтказилган 18-сессияси Фаластин миллий озодлик ҳаракати бирлигини тиклашга катта ҳисса қўшди. Беш йиллик танаффусдан кейин Дамашқга келиб, Абу Жиҳадни кўмиш маросимида қатнашган Фаластин озодлик ташкилоти Ижроия қўмитасининг раиси Ясир Арафат Сурия президенти Ҳофиз Асад билан учрашиб, музокаралар олиб борди. Сурия Араб республикаси ва Фаластин озодлик ташкилоти раҳбарлари Вашингтоннинг Яқин Шарқ сиёсатини қоралаб, истило қилинган ҳудудларда яшаётган фаластинликларга ёрдамни кучайтириш тўғрисида келишиб олдилар. Учинчи факт. Жазоир президенти Ш. Бенжадид ва Ливия раҳбари М. Каддафининг ташаббуси билан 1988 йилнинг июнь ойида Жазоирда 17 араб давлатлари ва ҳукуматларининг бошлиқлари, Араб мамлакатлари иттифоқининг бош котиби Ш. Клибли ва Фаластин озодлик ташкилоти Ижроқўмининг раиси Ясир Арафат иштирокидаги олий даражадаги учрашувни ўтказиш мумкин бўлди. Унинг қатнашчилари Исроил босиб олган ерларда давом этаётган халқ қўзғолонини қўллаб-қувватлаб, Фаластин озодлик ҳаракатига моддий ёрдам кўрсатиш (ҳар йили 43 миллион доллар ажратиш) тўғрисида келишиб олдилар. Мазкур кенгаш Фаластин ватанпарварларига моддий ёрдамни кенгайтириш билан бирга араб дунёсидаги муносабатларни соғломлаштиришга катта ҳисса қўшди.

Яна бир муҳим янгилик Миср Араб Жумҳуриятининг араб давлатлари оиласидан ўз ўрнини эгаллаши ва ўз мавқеига муносиб бирлаштирувчи ташқи сиёсатни ўтказа бошлаши бўлди. Фаластин муаммосини ҳал этишга доир Миср президенти Ҳусни Муборак режаси ҳам маълумдир.

Т. Солиев — Фаластин халқининг қўзғолони таъсири остида араб дунёсида бирлик ва ҳамкорлик туйғуларининг кучайиб бо- раётганлигидан дарак берувчи яна бир муҳим далил уларнинг Вашингтон томонидан илгари сурилган янги Яқин Шарқ ташаббусини яқдиллик билан рад этишларида ўз ифодасини топди. Собиқ АҚШ давлат секретари Ж. Шульц номи билан боғлиқ бўлган ушбу режага кўра можарога чек қўйиш учун Исроил босиб олган Фаластин территорияларига Тель-Авив ҳомийлигида чекланган автономия бериш, масалани Фаластин озодлик ташкилотисиз ҳал этиш кўзда тутилмоқда. Вашингтон шу масалага бағишланган халқаро конфе- ренцияни чақиришга ҳам рози, аммо Фаластин озодлик ташки- лотининг иштирокисиз. Энг қизиғи шундаки, араблар уёқда турсин, ҳаттоки Исроил ҳам фаластинликларга номигагина автономия беришни кўзда тутган "Шульц режаси"га қарши чиқди.

Энди бизнинг мазкур можарони бартараф этиш тўғрисидаги сиёсатимиз тўғрисида. Совет Иттифоқи мамлакатимиз чегаралари яқинида бўлиб ўтаётган бу можарони адолатли ҳал қилиш тараф- доридир. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти минбаридан, Совет- Америка олий даражадаги мулоқотларида, Я. Арафат ва араб дунёсининг бошқа раҳбарлари билан учрашувлар пайтида раҳбарларимиз шу можарони ҳал этишдаги биз тутган йўлни қайта-қайта тушунтирмоқда: Чигаллашиб кетган тугунни ечиш учун Иордан дарёсининг ғарбий қирғоғидан, Ғазо сектори ва Жўлан тепалигидан Исроил қўшинларини олиб кетиш зарур. Шу билан бирга Фаластин араб халқининг ўз мустақил давлатини тузишгача бўлган ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини тўла таъминлаш лозим. Исроил давлатини араб давлатлари томонидан тан олиш масаласи ҳам шу жараёнда ҳал бўлмоғи керак.

Можарони шу йўсинда адолатли ҳал этиш учун, Совет Иттифоқининг фикрича, ягона самарали восита мавжуд, у ҳам бўлса БМТ томонидан чақириладиган халқаро конференциядир. Анжуманда можарога тортилган барча томонларнинг, шу жумладан Фаластин араб халқи вакилларининг иштирок этиши шарт. Музокараларнинг ижобий руҳда ўтишини таъминлаш мақсадида конференцияда БМТ Хавфсизлик Кенгаши доимий аъзоларининг ҳам қатнашиши керак. БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 242 ва 338-резолюциялари ва Фа- ластин араб халқининг қонуний ҳуқуқларини расмий равишда танишни конференциянинг ҳуқуқий асослари қилиб олиш лозим.

Башарти шундай конференция чақириладиган бўлса, Совет Иттифоқи унинг ишида фаол қатнашиб, амалий ҳисса қўшишга тайёрдир.

С. Қурбонов — Яқин Шарқ муаммосининг бунчалик чигаллашиб

кетишига, унинг ҳозиргача ҳал бўлмасдан қолганлигига сабабчи бўлган минтақадаги бошқа воқеаларни ҳам айтиб ўтиш керак. Жумладан, саккиз йил давом этган Эрон-Ироқ уруши арабларнинг ҳам, жаҳон жамоатчилигининг ҳам диққат-эътиборини ўзига тортди, натижада Фаластин халқининг миллий-озодлик курашига эътибор маълум даражада сусайди.

Т. Солиев — Форс кўрфазидagi танглик муносабати билан Ироқ раҳбарияти ушбу масалани Фаластин муаммоси билан боғлашга уринди-ку?

С. Қурбонов — Ҳа, Бағдоднинг шундай хатти-ҳаракатларини гувоҳи бўлик. Лекин, аслини олганда, Саддам Ҳусайн ўзининг тажовузини Исроилнинг босқинчилиги билан оқламоқчи. Бир муаммонинг ҳал этилишини иккинчи муаммонинг счилишига боғлаш боши берк кўчага кириш демакдир. Аксинча, Ироқ тажовузининг бартараф этилиши, Араб-Исроил можаросини ҳал этишга ҳам йўл очиб бериши мумкин.

Т. Солиев — Жаҳон жамоатчилигининг бутун диққат-эътибори Форс кўрфазига қаратилди. Ироқ қўшинлари 1990. йил 2 августда Қувайтга бостириб кириб, уни тўла истило қилдилар. Кечагина мустақил бўлган қўшни мамлакат ҳудуди Ироққа қўшиб олиниб, унинг 19-вилояти деб эълон қилинди.

Энг ажабланарли нарса шуки, Ироқ раҳбарияти ўз тажовузини оқлаш мақсадида айбни бошқаларга, хусусан Қувайт ҳукумати ва Ж. Буш маъмуриятига тўнқамоқда. Аниқроқ қилиб айтганда, Бағдод Қувайт ҳукуматини Ироқнинг нефть конларини ўзлаштириш ва жаҳон бозорига кўпроқ нефть сотиб, унинг нархини туширишда ва шу йўл билан унга жиддий зарар етказишда, Вашингтонни эса Форс кўрфазига ўз қўшинларини юбориб вазиятни кескинлаштиришда айблади. Ироқ расмий тарғиботи С. Ҳусайнни арабларнинг ички ишларига аралашаётган, уларнинг табиий бойликларини талаб кетаётган Америка империализмига ва катта бойликларга эга бўлиб, қашшоқ араб халқларига унинг қонуний ҳақини бермаётган реакцион тузумларга қарши дадил курашувчи қаҳрамон, Фаластин халқига амалда ёрдам бериши мумкин бўлган киши қилиб тасвирлади.

Лекин, аслида бундай эмас, албатта. Саддам Ҳусайн Эрон билан бўлган урушда унинг ҳудудлари бир қисмини қўшиб олиб, буюк Ироқни вужудга келтириш тўғрисидаги мақсадларига эришмагандан сўнг, у ўз нигоҳини жанубга, ҳарбий жиҳатдан заиф бўлган Қувайт давлатига қаратди. Ана шундай бўлмаганда Бағдод Қувайтдан ўз қўшинларини олиб кетиб, унинг мустақиллигини тиклар эди. Ёйинки минглаб хорижий фуқароларни кафолатга олиб, мамлакатдан чиқиб кетишига тўсқинлик қилмас эди.

С. Қурбонов — Масаланинг яна бир, ачинарли томони шундаки, араб дунёсида Ироқнинг Қувайтга қарши тажовузи оқибатларини баргараф этиш мақсадида жаҳон ҳамжамияти кўраётган чоратадбирларни маъқулламаётган мамлакатлар ҳам йўқ эмас. Яман Араб Жумҳурияти ва Жазоир Халқ Демократик Жумҳурияти шулар жумласидандир. Қатор араб мамлакатларида ўтган оммавий намойиш ва митингларнинг қатнашчилари ҳам С. Ҳусайнни қўллаб, Америкага қарши шиорлар билан чиқмоқдалар. Жазоир пойтахтида 10—12 декабрь кунлари, ҳаттоки Ж. Буш ва унинг Форс кўрфази бўйича сиёсати устидан халқаро жамоатчилик суди уюштирилди. Суд ҳайъатининг таркибида Жаҳон тинчлик ҳаракатининг фахрий раиси Ромеш Чандра, Никарагуанинг собиқ президенти Даниэл Ортега, Португалиядаги "Чиннигул инқилоби" фаолларидан бири Кошта Гомеш ва бошқа машҳур кишилар бор эди.

Американинг сиёсати ва Форс кўрфазида уруш келиб чиқишига қарши намойишлар Американинг ўзида ва Ғарб давлатларида ҳам бўлиб ўтди. Демак, С. Ҳусайн тарғиботи жамоатчиликнинг бир қисмига ўз фикрини ўтказишга муваффақ бўлди.

Т. Солиев — Лекин, жаҳондаги мутлақ кўпчилик давлатлар ҳам, халқлар ҳам, ҳаттоки ироқликларнинг бир қисми ҳам Бағдоднинг Қувайтга нисбатан тажовузини ва Саддам Ҳусайннинг сиёсатини яқдиллик билан қораладилар. Худди шу масалада яққол кўринган Совет-Америка ҳамкорлигини айтмайсизми!

Ироқ тажовузининг эртаси куни, яъни 3 августда СССР ташқи ишлар вазири Э. А. Шеварднадзе АҚШ давлат котиби Ж. Бейкер билан Москвада учрашиб, Форс кўрфазидаги танглик масаласини кўриб чиқдилар. Қабул қилинган қўшма баёнотида улар Ироқнинг тажовузини қатъий равишда қоралаб, ўз қўшинларини Қувайтдан сўзсиз олиб чиқиб кетишга уни даъват этдилар. Қувайт давлатининг суверенитети, миллий мустақиллиги, қонуний ҳокимияти ва ҳудудий бутунлиги, — дейилган эди Баёнотда, — тўла тикланиши ва таъминланиши лозим.

С. Қурбонов — Биласизми, ушбу қадамнинг қўйилиши жуда катта аҳамиятга эгадир, чунки олдинлари худди шундай вазиятда биз бир томонда, Америка эса тамомила бошқа томонда, яъни тескари томонда бўлиб келган эдик. Эндиликда кейинги йилларда бошланган Совет-Америка ҳамкорлиги қуруқ гап эмас, балки муҳим амалий омил эканлигини ва у ҳар қандай қийинчиликларга бардош бера олишини намойиш этилди.

Т. Солиев — Бу нарса, айниқса навбатдан ташқари олий даражадаги Совет-Америка учрашуви давомида яққол кўринди. Уч ой бундан муқаддам учрашиб, долзарб халқаро ва Совет-Америка масалаларини бафуржа муҳокама этган, муҳим хулосалар чиқарган президентларимиз 9 август куни Хельсинки шаҳрида шошилинч

тарзда учрашдилар. Чунки, Ироқнинг тажовузи оқибатида пайдо бўлган янги вазият уларни шундай қилишга, давлатларимиз зиммасига юклатилган улкан масъулият шу қадамни қўйишга уларни ундади.

Етти соат давом этган мулоқотда кўп долзарб мавзулар кўриб чиқилган бўлса-да, асосий эътибор Форс кўрфазидаги танглик масаласига қаратилганлиги табиийдир. Раҳбарларимиз Қувайтга қарши Ироқ тажовузини қоралар эканлар, можарони ҳарбий йўл билан ҳал қилишгача бормасдан уни тинч, сиёсий воситалар орқали счишга умидворлик билдирдилар. Ҳарбий йўл, деди М. С. Горбачев учрашувдан сўнг ўтказилган матбуот конференциясида, дунёни оқибатларини олдиндан айтиб бериш қийин бўлган ҳолатга тушириб қўйиши мумкин.

Америка Саудия Арабистони ҳукумати илтимосига кўра, ушбу мамлакатга кўпмингкишилиқ ўз қўшинларини юборган бўлса ҳам, Хельсинкида президент Ж. Буш Форс кўрфази танглигини бартараф этишда музокаралар, иқтисодий қамал ва бошқа тинч воситалардан фойдаланишга устунлик бериш лозим, деган фикрга қўшилди. Шу билан бирга АҚШ раҳбари Америка қуроли кучларининг Саудия Арабистонида бўлиш муддати мазкур давлатнинг хавфсизлигини таъминлаш ва БМТ Хавфсизлик Кенгашининг Ироқ тажовузи тўғрисидаги қарорини бажарилишига боғлиқ эканлигини айтиб қўйди. "Биз,— дейилади қўшма баёнотда,— тангликни тинч йўл билан ҳал этишни афзал кўрамыз ва Ироқнинг тажовузига қарши ягона йўл тутамиз. Айни пайтда биз тажовузни тўхтатишга қатъий бел боғлаганмиз ва борди-ю, ҳозир қўйилаётган қадамлар кутилган натижани бермаса, БМТ Уставига биноан қўшимча қадамлар қўйилишини кўриб чиқишга тайёرمىз" ("Известия", 1990 йил 10 сентябрь).

Шундай қилиб, Совет Иттифоқи ва АҚШ биринчи марта аввал бошдан ушбу маҳаллий низони биргалашиб бартараф қилишга киришдилар. Бу муҳим сиёсий қадамнинг катта истиқболи бор. Президентларимиз мазкур можаро бартараф этилиши билан минтақада хавфсизликни таъминлашнинг механизмларини вужудга келтириш, Яқин Шарқдаги барча низоларни тугатиш устида фаол иш олиб бориш лозимлигини алоҳида қайд қилиб ўтдилар.

С. Қурбонов — Форс кўрфазидаги тангликни бартараф этиш бўйича Совет-Америка ҳамкорлигига ишонмовчилар йўқ эмас эди. Чунки, бизнинг Ироқ билан кўп йиллик яхши алоқаларимиз, дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартномамиз ҳам бор эди. Биз ҳозиргача бу мамлакатга қурол-яроғлар сотиб келдик, унинг армиясини қурол-лантиришга кўмаклашдик. Минглаб совет мутахассислари Ироқда турли халқ хўжалиги объектларида, жумладан Ўзбекистонлик қурувчи ва ирригаторлар сув қурилиши иншоотлари қурилишларида меҳнат қилдилар.

Шу боисдан баъзи бировлар Совет Иттифоқи Ироқнинг хатти-ҳаракатларига қарши чиқармикин? Шу масала юзасидан икки буюк давлат ўртасида яна совуқлик тушмасмикин? деган саволларга жавоб қидира бошладилар.

Совет Иттифоқи Ироқ тажовузини қатъий қоралаб, барча шубҳаларга чек қўйди. Ҳукуматимиз Ироққа қурол-яроғ етказиб беришни дарҳол тўхтатди ва БМТ Хавфсизлик Кенгашининг Ироқ тажовузига доир барча қарорларини фаол равишда қўллаб-қувватлади. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас.

Бошқача йўл тутиш тажовузни қўллаб-қувватлаш, ҳуқуққа асосланган халқаро ҳаёт қоидаларини поймол этиш, бутун инсониятнинг тақдирини хавф остида қолдириш демакдир. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлган мустақил давлат зўравонликнинг қурбони бўлган экан, ўзбошимчаликнинг манбаи ким ва қаердан бўлишидан қатъи назар, уни қоралаш ва тажовуз оқибатларини бартараф этиш, Қувайт халқига ёрдам бериш жаҳон ҳамжамияти аъзоларининг бурчидир.

Т. Солиев — Форс кўрфазидаги танглик икки араб давлати ўртасида келиб чиққан низонинг оқибатидир. Шундай экан, уни арабларнинг ўзлари ҳал қилса бўлмасмиди? Биз шу ишга аралашиб унга байналмилал тўс бермадикми? деган гаплар ҳам йўқ эмас. Чет эллардагидек ўз мамлакатимизда ҳам совет қуролли кучларини Форс кўрфазига юборишга қарши бўлганлар жуда кўпдир.

С. Қурбонов — Масалани иккига бўлсак. Биринчидан, можарони бартараф этишда арабларнинг роли масаласи. Ҳеч ким Совет Иттифоқи шу жумладан, жаҳон матбуотида араб омили деб номланган нарсани инкор қилгани йўқ. Совет раҳбарияти ва совет дипломатияси учрашмаган, маслаҳатлашмаган араб давлатлари ёки ташкилот раҳбарлари қолмаган бўлса керак. Масалан, СССР Президентлик Кенгаши аъзоси Е. М. Примаков, ташқи ишлар вазиримиз ўринбосарлари А. М. Белоногов ва В. Ф. Петровский барча араб давлатлари пойтахтларида бўлдилар. Ироқ раҳбарлари билан музокаралар олиб борилди. Тангликни бартараф этиш тўғрисида маслаҳатлашувлар бўлди.

Лекин, очигини айтиш керак, Ироқ тажовузи эндигина пайдо бўла бошлаган араб бирлигига яна раҳна солди. Араб дунёсида парокандалик яна кучайди. Бундай аҳволда жаҳон ҳамжамиятининг томошабин бўлиб туриши, тажовуз қурбонига ёрдам қўлини чўзмаслиги ноинсофлик бўлар эди. Ироқнинг Яқин Шарқ минтақасида энг катта (1 миллион кишилик) армияга, замонавий қурол-яроғларга (танклар, ракетаалар, кимёвий қурол ва ҳоказолар) эга эканлигини ҳам унутмаслик керак. Қувайтнинг тақдири минтақадаги бошқа давлатларнинг бошига тушмаслигига ҳеч ким кафолат беролмайди.

Булардан ташқари халқаро сиёсат майдони узра сузиб юрган

қора булутлар эндигина тарқала бошлади. "Совуқ уруш" музлари эриган бир пайтда Ироқнинг суверен давлатни "ютиб юбориши" бу бутун инсониятга қарши чиқишдир. Шундай экан, тажовуз оқибатларини биргалашиб тугатиш, Қувайт давлати мустақиллигини тиклашга кўмаклашиш барча учун ҳам қарз ва ҳам фарз эди.

Энди Сиз қўйган саволнинг иккинчи томони, яъни танглик ҳарбий йўл билан ҳал қилинадиган тақдирда совет қуроли кучларининг қатнашиши ё қатнашмаслиги масаласига келсак, маълумки, биз аввал бошдан можарони тинч йўл билан ҳал қилишнинг тарафдори бўлиб келдик. Биз БМТ хавфсизлик Кенгаши 1990 йил ноябрь ойининг охирларида қабул қилган Ироқ тажовузига доир 11-резолуцияни ҳам қўллаб-қувватладик. Тажовузни тугатиш учун Ироқ ҳукуматига 1991 йил 15 январгача муҳлат берилди. Бу билан масалани тинч воситалар билан ҳал қилиш учун яна имконият берилди.

Аммо, Саддам Ҳусайн қайсарлигини давом эттириб, зўравонлик сиёсатидан қайтмади. Натижада, БМТ Хавфсизлик кенгаши қарорига қўшилган Ғарб давлатлари ва Миср, Саудия Арабистони, Сурия, Бирлашган Араб Амирликлари, Баҳрайн сингари араб мамлакатлари Ироққа қарши ҳарбий ҳаракатлар бошладилар.

Т. Солиев — Урушнинг оқибатлари Ироқ учун жуда оғир бўлди: унинг қўшинлари тор-мор қилинди. Шаҳар ва қишлоқлари вайрон бўлди. Халқ хўжалиги издан чиқди. Тинч аҳоли катта талафотлар берди. Мамлакатнинг жанубида шиалар ва шимолида курдлар С. Ҳусайн режимига қарши кўзғолон кўтардилар. Шамол экиб бўронга учраган С. Ҳусайн ва унинг шериклари жаҳон ҳамжамиятининг барча шартларини, шу жумладан Қувайт кўрган моддий зарар учун товон тўлаш тўғрисидаги талабларни қабул қилдилар.

Ироқ тажовузи оқибатида Қувайт халқи бошига ҳам катта мусибатлар тушди. Фаластин халқининг адолатли ишига ҳам жиддий зарба бўлди.

С. Қурбонов — Бу — масаланинг сиёсий томони, ваҳоланки унинг ҳисоб-китоб қилиб бўладиган иқтисодий жиҳати ҳам бор. Фаластин озодлик ташкилотининг расмий маълумотларига қараганда, Ироқ томонидан Қувайтни босиб олиш оқибатида унинг ҳудудида яшаётган фаластинликлар беш миллиард доллардан зиёдроқ маблағдан маҳрум бўлдилар.

Т. Солиев — Ироқнинг тажовузи араб халқлари, қолаверса бутун инсоният учун жуда катта ташвиш туғдирди.

С. Қурбонов — Мен бу фикрга тўла қўшиламан. Ироқ тажовузи жаҳон жамоатчилигининг диққатини яна бир маҳаллий низодан ўзига торттиришга сабабчи бўлди. Мен Афғонистон муаммосини кўзда тутаяпман. Ваҳоланки, афғон ерида ўн икки йилдан ошиқ давр ичида бетўхтов давом этаётган уруш сайёрамиздаги энг йирик маҳаллий низодир.

Т. Солиев — 1984 йил 14 апрелда Афғонистон муаммосига доир туркум битимлар Женевада имзолаганида инсоният енгил тортган эди, калаванинг учи топилди, жаҳоннинг ушбу бурчагида тинчлик қарор топади, деб. Ўша кун Афғонистон ва Покистон ташқи ишлар вазирлари БМТ Бош котиби Перес де Куэльяр ҳозирлигида қуйидаги муҳим битимларни имзолаган эдилар: ўзаро муносабатларнинг қоидалари тўғрисида; аралашмаслик ва бостириб киришдан воз кечмоқ; Афғонистонга тааллуқли аҳволни тўғрилашдаги ўзаро алоқалар тўғрисида; қочоқларнинг ихтиёрий равишда қайтиб келишлари тўғрисида. Ушбу битимларни бажаришга кафолат берган СССР ва АҚШ ташқи ишлар вазирлари халқаро ваколат ва Афғонистон бўйича ўзаро алоқалар тўғрисидаги ҳужжатларни имзоладилар. Нуқтаи назарлар тўғрисидаги махсус баённома ҳам қабул этилган эди.

Мана ўшандан буён уч йил ўтди. Шу давр ичида юқоридаги келишувларнинг фақат бизга тааллуқли қисми бажарилди, холос. Совет Иттифоқи келишилган муддат, яъни 1989 йил 15 февралга қадар Афғонистондаги ўз қўшинларини тўла олиб чиқиб кетди.

Кобул ҳукумати ҳам ўз зиммасига олган мажбуриятларни бажара туриб, миллий яраш йўлини тутди. Барча ихтилофчи кучлар, шу жумладан қуроли курашда қатнашаётганлар билан музокаралар олиб боришга тайёр эканлигини эълон қилди. Мамлакатда кўп партиявийлик, Халқ демократик партиясининг якка ҳокимлигидан воз кечиш, партияни ўзининг хусусиятлари ва номини ўзгартириш (ҳозир у Ватан партияси деб аталади), қонуний ҳокимиятга қарши қурол кўтарганларни авф этиш, қочоқларга моддий ёрдам кўрсатиш каби жуда кўп муҳим демократик қадамлар қўйилди, бошқарув органларига сайловлар ўтказилди, янги Конституция қабул қилиниб, давлатнинг расмий номи ўзгартирилди — эндиликда у Афғонистон Жумҳурияти дейилади.

Лекин афғон ерида қон тўкилиши давом этмоқда, қурбонлар сони, талафотлар миқдори ҳамон кўпайиб бормоқда. Ким бунга айбдор?

С. Қурбонов — Фарбу Шарқда афғон фожиаси давом этаётганлиги учун айбни дам Кобул ҳукуматига, хусусан ҳокимиятни бўшатиб бермаётган президент Нажибуллога, дам ўзининг жанубий қўшнисига қурол-яроғлардан ёрдам бериб турган Совет Иттифоқига тўнкаётган кишилар бор. Лекин, аслини олганда, бу ўзининг айбини бировга тўнкашнинг ўзгинасидир.

Американинг ҳомийлигидан кенг фойдаланаётган Покистон Женева битимларини бажаришдан бош тортиб, Афғонистоннинг ички ишларига аралашини давом эттирмоқда. Покистон афғон ихтилофчиларига кўплаб қурол-яроғ етказиб бериш билан бирга, ҳарбий мутахассислари ва жанговар қўшилмаларини ҳам юборишни

тўхтатгани йўқ. Афғон ихтилофчилари Покистон, Саудия Арабистони ва бошқа айрим хорижий давлатларнинг мададига суяниб Кобул, Ҳирот, Қандаҳор ва бошқа йирик шаҳарларга кетма-кет ҳужумлар уюштироқдалар, Кобул ҳукумати устидан ҳарбий ғалаба қозонишга ҳаракат қилмоқдалар. Еттига афғон ихтилофчи ташкилотининг ("еттилар уюшма"сининг) Покистон ҳукуматининг розилигисиз Пешовар шаҳрида "Афғон оралиқ (ўтиш) ҳукумати"ни тузишлари мумкин эдими? Унинг розилигисиз Покистон ҳудудида афғон ихтилофчиларининг ўнлаб ҳарбий-ўқув лагерлари-ю, қурол-яроғ омборларини вужудга келтириш мумкинми? Йўқ, албатта.

Покистон раҳбарияти афғон урушининг тезроқ тугатилишини истаганида, Женевада ўз зиммасига олган мажбуриятларни сўзсиз бажарар, афғон ихтилофчиларининг уруш ҳаракатларига мадад бермас, Кобул ҳукуматининг даъватларига қулоқ солар эди.

Покистон Совет Иттифоқининг Афғонистонда аҳволни тузатиш мақсадида можаро қатнашчиларига қурол-яроғлар етказиб беришни ва жанг ҳаракатларини, ўт очишни ҳамма жойда тўхтатиш, кенг негизда ҳукумат тузиш даврида БМТнинг қўшинларини мамлакатга киритиш ҳамда бетараф ва ҳарбийсизлаштирилган Афғонистонни бунёд этиш учун халқаро конференция чақириш тўғрисидаги ва кўпгина ташаббусларини ҳам қўллаб-қувватламади.

Т. Солиев — Ҳаттоки, Беназир Бхутто ҳукумати ҳам.

С. Қурбонов — Афсуски, Б. Бхутто ҳукумати ҳам Афғонистон масаласида бирон-бир арзигулик иш қилмади, чунки бу мамлакатда ҳарбийларнинг мавқеи жуда мустаҳкам ва улар афғон урушининг давом этишидан, шу муносабат билан океан ортидан ҳарбий ва молиявий ёрдам келиб туришидан манфаатдордирлар.

Т. Солиев — Покистон ва бошқа хорижий давлатларнинг кенг кўламли ёрдамига қарамасдан, афғон ихтилофчилари Афғонистоннинг пойтахти у ёқда турсин, унинг бошқа шаҳарларини ҳам ишғол қила олмадилар. Совет қўшинлари олиб чиқиб кетилгандан кейин кўп ўтмай Нажибулло ҳукумати емирилади, деб фолбинлик қилганлар шарманда бўлдилар. Нажибулло ҳукуматининг мамлакатда ҳам, халқаро майдонда ҳам мавқеи заиф эмас. Ҳозир Афғонистоннинг 100 давлат билан сиёсий ва дипломатик алоқалари бор. Кейинги пайтларда Кобул қонли можарога тезроқ чек қўйиш мақсадида янги ташаббуслар кўрсатди. Нажибулло БМТ ҳомийлигида ўтказилиши мумкин бўлган сайлов якунларини тан олишга тайёр эканлигини эълон қилди. Ноябрь ойининг учинчи ўн кунлигида у Швейцарияда жаҳон ҳамжамияти томонидан тузилган Афғонистондаги можарода қатнашаётган томонлар ўртасида келишувга эришиш, мамлакатда тинчликни қарор топтириш йўллари қидириб топиш билан шуғулланувчи "алоқа гуруҳи" вакиллари ва афғон ихтилофчиларининг намояндалари билан учрашди. Афғонистон жумҳурияти раҳбарининг

мамлакатга бериладиган халқаро кўмакни мувофиқлаштириш билан шуғулланувчи БМТ Бош котибининг махсус ёрдамчиси билан учрашуви ҳам шу ўзанда бўлди.

Афғонистоннинг Эрон билан алоқалари ҳам яхшилик томон бурилиши мумкинлигидан дарак берувчи аломатлар пайдо бўлди. Икки қўшни мамлакатнинг муносабатлари табиий ҳолга келтирилса, бу Афғонистон муаммосини тезроқ ҳал қилишга қўшилган яна бир муайян ҳисса бўлади.

С. Қурбонов — Афғонистон муаммосининг тезроқ ҳал бўлишидан биз, совет кишилари бевосита манфаатдормиз. Собиқ раҳбарларимизнинг калтабинликлари натижасида афғон урушига қўшинлар юбориб аралашганимизнинг доғини ювиш осон эмас. Асирга тушган аскарларимизнинг ҳаммасини ҳанузгача Ватанга қайтаришга эришганимиз йўқ, ҳукуратимиз ва жамоатчилигимизнинг бетўхтов ҳаракатларига қарамасдан, бу ишда силжиш йўқ.

Шу муносабат билан совет матбуоти саҳифаларида Афғонистонга бераётган моддий ёрдамимизни тўхтатишга, бир томонлама тарзда қурол-яроғ етказиб беришдан воз кечишга чақириқлар тез-тез учраб турибди. Мазкур даъватларнинг муаллифлари бундай қадамнинг оқибатлари қандай бўлишини тасаввур этмасалар керак. Мужоҳидлар ҳокимият тепасига келсалар, улар ҳозирги Кобул ҳукуратининг тарафдорларини кечирмасалар керак. Улар бизнинг мамлакатимизга даъво қилишлари ҳам мумкин. Бундан ташқари жанубий чегараларимиз яқинида беқарорлик ҳукм сурса, бизнинг ҳам тинчлигимиз бузилиши турган гап. Совет-афғон чегарасининг дўстлик ва ҳамкорлик чегараси бўлиб қолишидан ҳаммамиз, айниқса биз ўзбекистонликлар жуда манфаатдормиз.

Афғон муаммосининг ечилишига келсак, уни тўғри ҳал қилишнинг бирдан-бир йўли Кобул ҳукурати таклиф этаётган миллий яраш сиёсатига амал қилиш, маҳаллий низоларни бартараф этишда Совет Иттифоқи ва АҚШ рақобатдан ҳамкорлик қилишга ўтаётганликлари натижасида очилган имкониятлардан унумли фойдаланишдир.

Т. Солиев — Иш шундай борадиган бўлса, 1991 йил афғон элига тинчлик келтирган йил бўлиб мамлакат тарихига кириши мумкин. Бунинг учун, албатта, Афғонистоннинг ички ишларига аралашини тўла тўхтатиш, афғонларнинг миллий яраш йўлига киришларига имконият яратиб бериш даркор.

С. Қурбонов — Афғонистонга доир Женева битимлари имзоланганлигидан кейин миллий яраш сиёсати масалалари тўғрисида жуда кўп ёзган матбуот органлари кейинчалик ушбу мавзуга камроқ эътибор бера бошладилар. Бунинг асосий сабаби, Афғонистонда миллий яраш сиёсатининг ҳозирча яхши натижа бермаганлиги бўлса керак. Ҳақиқатда эса мазкур сиёсат фақат бир мамлакатга хос бўлмай, балки умумий хусусиятга эга бўлган байналмилал қоида-

лардир. Ана шу қондалар асосида йўл тутган, ўз миллати ҳамда мамлакатининг манфаатларини турли гуруҳларнинг, тор доираларнинг талаб ва даъволаридан устун қўйиш лозимлигини тушунган жойларда низоларга тортилган томонлар мулоқот ва музокаралар натижасида боши берк кўчадан чиқишга муваффақ бўляптилар. Мисоллар оз эмас. Масалан, Никарагуадаги эълон қилинмаган, 50 мингдан зиёдроқ кишининг ёстигини қуритган уруш Марказий Америка давлатлари ва БМТ ҳомийлигида сандиночилар ҳукумати ва контраст гуруҳлари ўртасида олиб борилган музокаралар натижасида тўхтатилди. Худди ана шу аснода йилларга чўзилиб кетган урушлардан халқларни қутқариш мақсадида Камбоджадаги низонинг қатнашчилари бўлган ҳукумат ва уч ихтилофчи гуруҳ вакиллари ўртасидаги музокараларда келишувлар йўли тутилмоқда. Анголадаги беҳуда қон тўкилишига чек қўйиш учун жумҳурият делегацияси УНИТА тўдаси вакиллари билан музокаралар олиб бормоқда. Бу ерда ҳам муроса қилиш лозимлиги тўғрисидаги фикр устун чиқса, ажаб эмас.

Хуллас, миллий яраш сиёсати жуда катта қийинчилик билан бўлса ҳам илдиз отиб, ўзининг ҳаётийлигини амалда намоиш этмоқда. Дунёда бўлиб ўтаётган ижобий ўзгаришлар, Фарбу Шарқ ўртасида ривожланаётган ҳамкорлик натижасида барча маҳаллий низоларни бартараф этиш учун қулай шарт-шароит пайдо бўлмоқда. Ундан самарали фойдаланиш бутун инсониятга катта наф келтиради.

Одамлар бошига офат бўлиб тушган маҳаллий низоларни кимдир осмондан ташлагани йўқ. Бу мушкул муаммо она-Еримизда туғилган. Шундай экан, ерликларнинг ўзлари уни даф этишлари лозим. Бу иш ақли расо инсониятнинг қўлидан келади.

Тўққизинчи мулоқот

БМТ — ИНСОНИЯТНИНГ ТИНЧЛИК УЙИ

Т. Солиев — Халқаро майдонда кейинги йилларда юз бераётган ижодий силжишларнинг баракали самараларидан бири Бирлашган Миллатлар Ташкилоти мавқеининг мустаҳкамланиб бораётганлигидир. Ана шу ҳодисанинг сабаблари ва аҳамияти тўғрисида суҳбатлашсак.

С. Қурбонов — Жуда соз. Бу ҳақда менинг ҳам ўз фикр-мулоҳазаларим бор.

Т. Солиев — Бирлашган Миллатлар Ташкилоти эрксевар халқларнинг фашизм ва милитаризм устидан қозонилган ғалабаси натижасида вужудга келган эди. Ташкилотнинг бош мақсади, унинг Уставида айтилганидек, келажак авлодларни уруш фалокатларидан халос қилиш, инсон ҳуқуқлари ва қадр-қимматига ишончни қайта тиклашдан иборатдир. БМТ мавжуд бўлган 45 йилдан зиёдроқ давр ичида янги жаҳон урушининг олдини олишга муваффақ бўлинган

экан, бу ишда унинг ҳам хизматлари бор, албатта. Лекин, очигини айтиш керак, БМТнинг Уставида ёзиб қўйилган олий мақсадлар яқингача шунчаки бир орзу-умидлар бўлиб қолиб келар эди. Дунёнинг қарама-қарши ижтимоий-сиёсий системаларга бўлиниб кетиши оқибатида БМТнинг аъзолари бўлган давлатлар унинг Устави талабларини, айниқса халқаро масалаларни бир томонлама, куч ишлатмасдан ҳал этиш тўғрисидаги талабини тўла бажаришга тайёр эмас эдилар.

С. Қурбонов — Шу муносабат билан БМТ барвақт туғилди, деган фикр пайдо бўлди. Бундай ўйлаб қарасангиз, ҳақиқатан ҳам, БМТ Уставида ёзилган мақсад ва вазифаларни бажариш, уларга эришиш учун қулай имкониятлар, айниқса дастлабки йилларда йўқ эди.

Т. Солиев — Ҳамжамият бош ҳужжатида ёзиб қўйилганидек, биргалашиб умумий хавфсизликни таъминлаш ўрнига "совуқ уруш" бошланиб, тиш-тирноғигача қуролланган ҳарбий блоклар пайдо бўлди, сайёрамизни ларзага келтириб турган маҳаллий низолар авж олиб кетди. Ана шундай шароитда БМТ дунёдаги энг йирик мафкуравий кураш майдонига айланиб қолди. Тинчлик ва ҳамкорлик рақиблари ҳам, биз ҳам БМТ минбаридан ўзимизнинг сиёсий ва ғоявий мақсадларимизни тарғиб қилиш, қарши томоннинг ғоя ва ташаббусларини обрўсизлантириш ва рад этиш учун фойдаланиб келдик.

С. Қурбонов — БМТнинг тарихида иккинчи жаҳон урушидан кейинги халқаро ҳаётнинг барча чалкашлиг-у қийинчиликлари, унинг зиддиятларга бой мураккаблиги тўла ўз аксини топди. Шунинг учун ҳам халқаро вазият табиий тус олиб, давлатлараро муносабатлар яхшилик ўзанларига тушиб бориши сари жаҳон ҳамжамиятининг аҳамияти ошиб бормоқда.

Ғарб билан Шарқ ўртасидаги муносабатларда мухолифликдан, қарама-қарши туришдан мулоқотларга ва ҳаттоки самарали ҳамкорликка ўтилиши, айниқса Совет-Америка ҳамкорлигининг ривожланиши БМТнинг фаолияти учун кенг имкониятлар очиб бермоқда. Ташкилотнинг Бош котиби Перес де Куэльяр бу ҳодисага БМТнинг "уйғониши" деб баҳо берди. Дарҳақиқат, ҳамжамият тарихида янги босқич, унинг фаолиятида энг самарали давр бошланди.

Эндиликда БМТ доирасида ва ундан ташқарида социалистик ва ривожланган капиталистик давлатлар билан бир қаторда ривожланаётган мамлакатлар ҳам жаҳон ишларида кенг иштирок этмоқдалар. Муҳокама этилган масалалар юзасидан қарорларни бир овоздан қабул қилиш, яъни консенсус қондасига риоя қилиш кўпроқ қўлланилмоқда.

Жаҳон ҳамжамиятининг мавқеини мустаҳкамлаётган, унинг обрўсини ошираётган омиллардан бири БМТнинг ҳозирги имкониятидан тўғри фойдаланиб, дунё ишларига фаол аралашаётганлигидир. Чунончи, маҳаллий низоларни, турли минтақалардаги можароларни бартараф этишда БМТнинг қўшаётган ҳиссаси

ошиб бормоқда. Жумладан, БМТнинг бевосита иштирокида Афғонистон теварагидаги масалага доир Женева битимларининг тузилиши, Жануби-Ғарбий Африка масаласига доир келишувга эришилиши ва Намибияга мустақиллик берилиши, Эрон билан Ироқ ўртасидаги қонли уруш тўхтатилиши каби мисоллар юқоридаги фикримизни исботловчи далилдир.

БМТ ролининг кучайиш жараёни эндигина бошланди ва у ҳали ривожланади, чуқурлашади, лекин ҳозирнинг ўзидаёқ унинг яхши натижалар бераётганлигини кўпгина фактлар билан исботлаш мумкин. Масалан, Совет раҳбариятининг ХХІ асрга ядровий қурол-яроғларсиз қадам қўйиш, тинчлик ва хавфсизликнинг кенг қамровли системасини вужудга келтиришга қаратилган аниқ таклифлари ҳамда ўзаро ишончни мустақамлаш чораларини ишлаб чиқиб, унга қатъий риоя этиш ҳақидаги даъвати БМТ аъзоларининг кўпчилиги томонидан хайрихоҳлик билан кутиб олинди.

Бош Ассамблеянинг 42 ва 43-сессияларида қабул қилинган ҳужжатларда хавфсизлик системаси тўғрисидаги кенг қўламли совет концепциясини муҳокама этиш чоғида мазкур ҳужжат бирмунча тўлдирилди, унинг мақсад ва вазифаларига аниқлик киритилди. Чунончи, кенг қўламли хавфсизлик барча давлатларнинг умумий хавфсизлигини уларнинг ҳамма соҳаларда биргалашиб, ҳаракат қилишлари билан таъминланиши лозимлиги таъкидланди.

Кенг қўламли хавфсизлик системасини вужудга келтириш мураккаб ва барча мамлакатлар, жумладан, АҚШ ва унинг иттифоқчиларининг ҳам куч-ғайратларини шу мақсад сари йўналтирилишини талаб этадиган жуда қийин ишдир. Аммо ядровий қуролсизланиш соҳасидаги биринчи Совет-Америка шартномасининг имзоланиши ва унинг муваффақият билан амалга оширилаётганлиги, истак ва яхши ният билан ҳаракат қилганда ҳар қандай қийин муаммоларни ҳам ечиш мумкинлигидан далolat бермоқда.

Шу жиҳатдан олганда, Умумевропа жараёни доирасида қўлга киритилган ютуқлар алоҳида диққатга сазовордир. Қитъа давлатлари, АҚШ ва Канада олий раҳбарларининг 1990 йил ноябрида Парижда ўтган иккинчи кенгашида қабул қилинган битимлар БМТ уставида баён этилган мақсад ва вазифаларга тўла жавоб берувчи муҳим ҳужжатлардир. Жаҳон ҳамжамияти Европа тажрибасидан бошқа қитъа ва минтақалар фойдалана олса, бутун инсониятни турли хавф-хатарлардан қутқариш мумкин бўлар эди.

Т. Солиев — КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Президенти М. С. Горбачевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 43-сессиясида сўзлаган нутқи ҳамжамият фаолиятини янгилаш, унинг обрўсини ошириш ишига қўшилган салмоқли ҳисса бўлди. Совет раҳбарининг сессия ишида қатнашганлигининг ўзи мамлакатимиз мазкур ташкилотга қандай муносабатда бўлаётганлигини кўрсатмоқда.

Лекин бугина эмас. Ўртоқ Горбачев ўз нутқида БМТнинг ролини ошириш, мавқеини мустақкамлаш ва унинг фаолияти билан боғлиқ бўлган умумбашарий масалаларга барчанинг эътиборини тортди. Айни пайтда раҳбаримиз энг муҳим халқаро масалалар бўйича Совет Иттифоқининг сиёсатини тушунтирди, барча халқларни ташвишлантираётган муаммолар борасида аниқ таклифларни ўртага ташлади. Ўртоқ М. С. Горбачевнинг умуминсоний қадриятлар ва ҳуқуқнинг устуңлиги, танлаш эркинлиги, демократиялаш ва инсонпарварлик, мулоқотлар ва музокараларнинг байналмилаллиги каби қоидалар асосида янги халқаро муносабатларни вужудга келтириш тўғрисидаги даввати барча давлатлар ва халқларнинг манфаатига мосдир.

Совет Иттифоқининг сўзи билан иши бирлиги сессияда яна бир бор намайиш этилди. Раҳбаримиз БМТ минбаридан туриб, энг қийин муаммо ҳисобланган қуролсизланиш жараёнини ривожлантириш мақсадида мамлакатимиз ихтиёрий равишда ўз қуролли кучларини 500 минг нафарга ва шунга яраша қурол-яроғларини қисқартиришга, ўзининг ҳарбий доктринасини қайта қуриб, унга тўлиқ мудосаа туси беришга қарор қилганлигини эълон қилди.

Ушбу ташаббуснинг тарғибот мақсадида шунчаки айтилган чиройли сўзлар эмас эканлигини жаҳон афкор оммаси яхши билади. Ҳозиргача қуролли кучларимизни бир томонлама тарзда 300 минг нафарга, қурол-яроғларимизни сезиларли миқдорда қисқартирганимизнинг, Венгрия ва Чехословакиядан қўшинларимизни бутунлай, Польша ва Мўғулистондан қисман чиқара бошлаганимизни ҳамма билади.

С. Қурбонов — БМТнинг кейинги пайтларда муҳолифлик минбаридан ҳамкорлик майдонига тобора айланаётганлигининг гувохимиз. Буни биз ҳамжамият Бош Ассамблеяси сессияларида, Хавфсизлик Кенгаши мажлиси ва ихтисослашган ташкилот ва қўмиталарнинг фаолиятида яққол кўрмоқдамиз. Жумладан, АҚШ президенти Жорж Буш БМТ Бош Ассамблеяси 44-сессиясида сўзга чиқиб, қатор ижобий ғояларни илгари сурди, "очиқ осмон"га эришишга чақирди. СССР Ташқи ишлар вазири Э. А. Шеварднадзе Америка раҳбариятининг ўртага ташлаган ғояларини маъқуллаб, "очиқ осмон" билан биргаликда "очиқ қуруқлик", "очиқ денгиз ва океанлар"га эга бўлишга, яъни ерда ҳам, сув йўлларида ҳам, фазода ҳам тўла ошкораликка ўтишга тайёр эканлигимизни айтди. Қуролсизланиш соҳасида янгидан-янги жиддий қадамлар қўйишга давват этди.

Шу билан бирга қуролсизланиш, ривожланаётган мамлакатларга тахлика солаётган ташқи қарзлар ва иқтисодий қолоқлик ҳамда бутун башариятни ташвишлантираётган атроф-муҳит муаммоларига бир-биридан ажратилмаган ҳолда ёндошиш зарурлиги ҳам совет делегациясининг бошлиғи томонидан таъкидланди.

Ҳамжамиятнинг кўпгина аъзолари ушбу ташаббусларни маъқуллаш билан бирга анжуман иштирокчиларининг диққатини гиёҳвандлик ва террорчиликка қарши курашиш, очарчиликка чалинган халқларга ёрдам кўрсатиш, маҳаллий можароларни дарҳол тўхтатишга эришиш каби ўнлаб долзарб муаммоларга тортдилар.

БМТ доирасида кенгайиб бораётган ҳамкорлик намуналаридан бири Хавфсизлик Кенгаши аъзоларининг Форс кўрфазидаги танглик муносабати билан биргаликда қилган хатти-ҳаракатларидир. Ироқ тажовузининг иккинчи кунидан бошлаб, Хавфсизлик Кенгаши Куба ва Яман вакиллариининг қарши бўлишларига қарамай, Бағдоднинг зўравонлик сиёсатини қораловчи, Қувайт давлатининг мустақиллигини тиклашни талаб қилувчи, тажовузкорга нисбатан иқтисодий жазо чораларини қўллашга қаратилган ўндан зиёд қарор қабул қилди.

Фақат Хавфсизлик Кенгашининг аъзоларигина эмас, балки БМТнинг таркибидаги мутлақ кўпчилик давлатлар, уларнинг халқлари Ироқнинг Қувайтга қарши тажовузини қораладилар.

Т. Солиев — Маҳаллий низоларни бартараф этишда БМТ кейинги йилларда яхши тажриба орттирди. Бош котиб Перес де Куэльярнинг ўзи шахсан, унинг махсус ёрдамчилари ва БМТнинг кўпгина бошқа масъул ходимлари ва қуроли кучлари қатор низоларни тугатилиши ёки кенгайиб кетишига йўл қўймасликка катта ҳисса қўшдилар. Чунончи, Никарагуада тинчликни қарор топтириш ва низода қатнашаётган томонларни келиштиришда ёки ҳозирги кунда Камбоджа масаласида олиб борилаётган кўп томонлама музокараларда БМТнинг маълум хизматлари бор.

С. Қурбонов — Тажрибадан шу нарса маълумки, БМТнинг хизматларидан оқилона фойдаланган, унинг қарорларини барча томонлар сўзсиз бажарган тақдирдагина кўзда тутган мақсадларга эришиляпти ва, аксинча, бирон томон биргаликда ишлаб чиқарилган қоидаларга бўйсунмаса, таклифларни рад этса ёки келишувлардан тонса, низони бартараф этиб бўлмаёпти. Яқин Шарқ танглиги ва Афғонистон можаросини мисол қилиб олса бўлади. Уларнинг биринчисида БМТ Хавфсизлик Кенгашининг қатор резолюцияларини рад этаётган, Яқин Шарқ масаласига бағишланган халқаро конференцияни чақиришга қарши чиқаётган Исроил ҳукумати айбдор бўлса, иккинчисида Женева битимлари остига имзо чекиб, уларни қўпол равишда бузиб келаётган Покистон ва АҚШ ҳукмрон доиралари айбдордирлар.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти мазкур низоларни бартараф этишда етарлича қатъийлик ва собитқадамлик кўрсатмаяпти. Шу муносабат билан балки унинг ўз қарорларининг бажарилиши устидан назорат қилишни яхши йўлга қўйишни ўйлаш даркордир. БМТга умумбашарий (масалан, қуролсизланиш) муаммоларни ҳал этишни назорат қилиш ҳуқуқи берилиши, шу соҳада тузилган битимларнинг

бажарилишига кафолат беришликни унинг зиммасига юклатилиши ҳамжамиятнинг обрўсини янада оширган бўлур эди. Бу эса ўз навбатида жаҳон ҳамжамиятининг тинчлик, яратувчилик имкониятларини кенгайтиради.

Т. Солиев — Менингча, БМТнинг обрўси ҳам, куч-гайрати ҳам ўзига қараганда кўпроқ унинг аъзоларига, хусусан Хавфсизлик Кенгаши доимий аъзоларининг унга нисбатан муносабатига, унинг қарорларини ва умуман фаолиятини қўллаб-қувватлашига боғлиқдир.

Шуни мамнуният билан айтиш лозимки, кейинги йилларда ҳамжамиятнинг кўпчилик аъзолари (ҳозир уларнинг сони 160 тадан ошди) уни мустаҳкамлаш ва нуфузини ошириш сиёсатини маъқулламоқдалар.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг хавфсизликни таъминлаш, маҳаллий низоларни бартараф этиш, халқаро муносабатларни соғломлаштиришга қаратилган серқирра фаолиятини кенг халқаро жамоатчилик қўллаб-қувватлаётганлиги ҳам қувонарли ҳолдир. Кўпгина мамлакатларда БМТга кўмаклашиш уюшмалари ва уларни бирлаштирувчи Умумжаҳон федерацияси фаолият кўрсатмоқда.

1946 йилда тузилган ушбу федерация ҳозирги кунда 70 тага яқин миллий уюшмаларни бирлаштирмоқда. Улар бир томондан БМТнинг фаолияти ва муаммолари тўғрисидаги ахборотларни кенг тарқатиб турсалар, иккинчи томондан жамоатчиликнинг ташвишию-таклифларини муҳтарам ташкилотга етказмоқдалар. Федерация Халқаро тинчлик йилини ўтказишда фаол қатнашди, ноҳукумат ташкилотларнинг "Биргаликда тинчлик учун" мавзuidaги халқаро конференциясини ўтказишга ёрдамлашди. ЮНЕСКО билан болаларни тинчлик руҳида тарбиялаш халқаро симпозиумини ўтказди. Европа, Осиё ва Тинч океан минтақасида хавфсизлик ва ҳамкорлик масалаларига бағишланган конференциялар ҳам шу федерация паноҳида ўтказилди.

Ушбу ташкилотларнинг фаолиятига тааллуқли яна бир диққатга сазовор нарса шуки, жамоатчилик асосида тузилган миллий уюшмалар энг қалтис, энг нозик масалаларни ечиш йўлларини излаб топишда, келишувларга йўл очишда расмий, ҳукумат органларига қараганда кўпроқ қўл келмоқдалар. Масалан, ГДЖ ва ГФЖ; Исроил ва Миср, Кипр, Туркия ва Греция миллий уюшмалари ўзаро алоқа боғлаб, шу давлатлар раҳбариятига намуна кўрсатдилар.

С. Қурбонов — БМТга кўмаклашувчи совет уюшмаси ривожланган Ғарб давлатларининг миллий уюшмаларига нисбатан ўн йилча кейин СССР Фанлар академияси, Москва давлат университети, Совет тинчлик комитети ва Бутуниттифоқ "Билим" жамиятининг ташаббуси билан тузилган эди. Лекин яқингача Совет миллий уюшмаси кенг жамоатчиликка етарлича таянмас, БМТга кўмаклашувчи оммавий тадбирлар ўтказиш бўйича ташаббуслар билан чиқмас эди. Унинг

қатнашчилари доираси ҳам, фаолияти миқёси ҳам ҳанузгача жуда тор эди. Уюшманинг 1990 йил май ойида бўлиб ўтган конференциясида унинг янги Устави қабул қилинди, ҳозирги давр талабига мос вазифалари аниқланди. Унинг райси этиб таниқли олим ва жамоат арбоби академик Г. Арбатов сайланди.

Т. Солиев — Ушбу уюшма фаолияти жонланганлигидан 1990 йилда унинг Ўзбекистон бўлими тузилганлиги ҳам дарак беради. Бўлимнинг раҳбари — Ғарб давлатларининг тарихи ва ҳаёти, БМТ фаолияти билан узоқ йиллардан буён шугулланиб келаётган тарих фанлари доктори, профессор Г. Ҳидоятовдир. Бизнингча, бўлим жумҳуриятимиз аҳолисига БМТ, унинг кенгаш ва қўмиталарининг фаолияти тўғрисида доимий ахборот беришни уюштириши, ҳамжамиятнинг турлича дастурларини кенг тарғиб этиши лозим. Ички муаммоларимизни ҳал қилишда БМТнинг тажрибасидан, чунончи, атроф-муҳитни муҳофаза этиш соҳасида тўпланган тажрибадан Орол тақдирини енгиллаштиришда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

С. Қурбонов — Дунё ишларида, айниқса давлатлараро муносабатларда роли ошиб бораётган БМТнинг Устави ҳам, фаолияти ҳам такомиллаштирилиши, давр тақозоси бўлиб қолди. Айтайлик, халқаро хавфсизликни таъминлаш масаласи БМТнинг бош вазифасидир ва у ушбу масала билан зўр бериб шугулланиб келмоқда. Бу — жуда тўғри, аммо ҳозирги пайтда инсоният тақдирига тахлика солаётган бошқа хавфлар ҳам мавжуддир. Ана шундай хавфлардан бири экологик муаммодир. Ҳозир ушбу муаммони энг бой, энг қудратли давлатлар ҳам якка ўзлари ҳал эта олмасликлари сир эмас. Шундай экан, БМТ мамлакатлар ва халқларнинг моддий ресурслари ҳамда куч-ғайратларини экологик муаммоларни ҳал қилиш учун бирлаштиради, жуда яхши бўлар эди. Демак, БМТнинг фаолиятини кенгайтириш, уни инсониятнинг бугунги талаблари даражасигача кўтариш ҳаётий зарурат бўлиб қолди.

Хуллас, Бирлашган Миллатлар Ташкилотига бағишланган суҳбатимиздан асосий хулосалар шуки, ушбу энг йирик ва энг нуфузли халқаро ташкилотнинг хавфсизлик ва ҳамкорлик ишларига қўшаётган ҳиссаси анча кўпайди. Инсоният манфаатлари йўлида ҳамжамият мавқеини мустаҳкамлаш ва механизмларини такомиллаштириш унинг фаолияти самарадорлигини оширишнинг бош омилларидир.

ЎНИНЧИ МУЛОҚОТ

ЯНГИЧА ХАЛҚАРО СИЁСАТ РЕЖАЛАРИ

С. Қурбонов — Биз олдинги суҳбатларда халқаро ҳаётнинг долзарб масалалари, қайта қуриш йилларида янгиланган совет ташқи сиёсати эришган ютуқ ва ҳал этаётган муаммолар тўғрисида гапириб ўтдик.

Эндиги навбат — мамлакатимиз ташқи фаолияти олдида ҳозирги кунда турган асосий вазифалари, уни ривожлантиришнинг бош йўналишларига.

Т. Солиев — Демак, ушбу суҳбатимиз мулоқотимизга яқун ясар экан-да?

С. Қурбонов — Ҳа, бу яқунловчи суҳбатдир. КПСС XXVIII съезди янги совет ташқи сиёсатини ва партияимизнинг халқаро майдондаги фаолиятини маъқуллаш билан бирга шу соҳада қилиниши лозим бўлган ишларнинг истиқболини ҳам белгилаб берди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, съезд "Ҳозирги босқичда партия ҳарбий сиёсатининг асосий йўналишлари" деб номланган резолюциясида КПСС тинчликни мустаҳкамлашни ўз ташқи сиёсатининг энг муҳим йўналиши деб ҳисоблайди ва халқаро кескинликни пасайтириш жараёнига бутун чоралар билан қўмаклашади, деб партияимизнинг тинчлик сиёсатига содиқлигини яна бир бор тасдиқлади.

Тинчликни таъминлаш ва мустаҳкамлаш КПСС ва Совет давлати учун ҳеч қачон тактик восита, вақтинчалик бир сиёсат бўлган эмас. XXVIII съезднинг "Инсонпарвар, демократик социализм сари" деб номланган Дастурий баёнотида ташқи сиёсат масалаларига бағишланган боб "Инсониятнинг тинч ривожланиши сари" деб аталади. Бу бежиз эмас. Тинчлик иши бизнинг замонамизда бўлинмас умумбашарий ишга айланиб қолди. Фан ва техниканинг тараққиёти, қуроли кучларнинг ривожини натижасида эндиликда бирон-бир давлат, шу жумладан буюк давлатлар ҳам бошқа давлатлар ҳисобига ўз хавфсизлигини, ўз халқининг тинчлигини таъминлаши мумкин бўлмай қолди. Шунинг учун янгича сиёсий фикрлашнинг муҳим қоидаларидан бўлган бу фикр Дастурий баёнотда алоҳида таъкидланди.

Т. Солиев — Съезд совет ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини белгилади ва унинг олдига янги муҳим вазифалар қўйди.

Партия ялпи хавфсизликни мустаҳкамлаш мақсадида:

— Халқаро муносабатларда муваффақиятли бошланган қурол ишлатишдан воз кечиш сиёсатини ғайрат билан давом эттириш; қурол-яроғлар ва қуроли кучларни мудофаа учун етарли даражагача қисқартириш; жаҳон практикасидан куч ишлатиш ва дағ-дагани тамомила бартараф этиш; ҳарбий қарама-қарши туришни янада камайтириш, сўнгра эса тамомила бартараф этиш тарафдоридир. Бу— биринчидан.

Иккинчидан, КПСС:

— низолар ва халқаро беқарорликнинг олдини олиш учун барча томонлар манфаатларининг тенглиги асосида жаҳоншумул ва регионал хавфсизлик тузилмаларини яратиш тарафдоридир.

Учинчидан, КПСС давлатлар ўртасидаги муносабатларда ижтимоий-сиёсий йўлни танлаш эркинлигига суверенитет ва мус-

тақилликка, жаҳондаги барча мамлакатлар билан ҳамкорлик ва шерикликни ривожлантиришга кафолат берадиган ҳуқуқий негиз яратиш гоёсини олға сурмоқда.

Ташқи сиёсатимизнинг яна бир муҳим йўналиши — Совет-Америка муносабатларини амалий ҳамкорлик йўлига ўтказиш; Умумевропа жараёнида фаол қатнашиш, Шарқий Европа мамлакатлари билан ҳамкорликнинг янги шакллари ривожлантириш; Хитой билан муносабатларни яна ҳам яхшилаш; Осиё — Тинч океан минтақасини тинчлик ва ҳамкорлик минтақасига айлантириш учун куч ва ғайратни аямаслик; маҳаллий низоларни тинч йўл билан ҳал этишда салмоқли ҳисса қўшиш; ривожланаётган мамлакатлар, қўшилмаслик ҳаракати билан ҳамкорлик этишдан иборатдир.

С. Қурбонов — КПСС XXVIII съезди совет ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини белгилар экан, юқорида айтиб ўтилган вазифаларни бажариш учун кенг халқаро ҳамкорликни йўлга қўйишга барча халқлар ва давлатларни даъват этди. Партия, — дейилган Дастурий баёнотда, — инсоният олдида турган умумий муаммоларни ҳал этишда халқаро ҳамжамият барча аъзоларининг куч-ғайратларини бирлаштиришни ҳаётий зарурат деб билади.

Ҳақиқатан ҳам, қуролсизланиш дейсизми, очарчилик, қашшоқлик, касалликлар, терроризм, экологик муаммоларни ёки ташқи қарздорлик масаласини дейсизми, буларнинг биронтасини кам ривожланган мамлакатлар у ёқда турсин, ҳаттоки, юксак ривожланган, энг бой давлатлар ҳам якка ўзлари ҳал этишга қодир эмаслар.

Делегатларнинг таклифи билан съезд КПССнинг қувғинга учраган хорижий коммунистлар билан бирдамлиги тўғрисида махсус резолюция қабул қилиб, тинчлик, демократия ва ижтимоий тараққиёт тарафдорлари бўлган барча ташкилот ва ҳаракатлар билан ҳамкорликни ривожлантиришга даъват этди.

Т. Солиев — КПСС ва давлат органлари ўртасидаги вазифалар аниқланаётган ва чегараланаётган бир шароитда партия анжуманининг қарорлари бевосита кўрсатма кучига эга эмас. Аммо, унинг илмий асосда қилган таҳлил ва тавсиялари СССР Олий Совети, Совет ҳуқумати томонидан ташқи сиёсатнинг долзарб вазифаларини аниқлаш, уни амалга оширишнинг йўл ва воситаларини танлашда муҳим аҳамият касб этади.

Съезд белгилаган вазифаларни ҳаётга татбиқ этишда биз ҳам ўз муносиб ҳиссамизни қўшишимиз керак. Янги совет федерациясида барча жумҳуриятлар каби Ўзбекистоннинг ҳам ташқи алоқалари сезиларли даражада кенгайиши кутилмоқда. Айниқса, қўшни давлатлар билан бевосита дипломатик муносабатлар ўрнатиш, турли мамлакатлар, хорижий корхона ва фирмалар билан бевосита иқтисодий алоқаларни йўлга қўйиш, қўшма корхоналар тузиш, маданий ҳамкорликни ривожлантириш учун имкониятлар яратилиши

лозим. Ҳозирнинг ўзида КПССнинг Янги Уставига кўра, Ўзбекистон Компартияси мустақил равишда чет эл сиёсий партиялари билан хилма-хил алоқалар ўрнатиш ҳуқуқига эга бўлди.

С. Қурбонов — Ўзбекистон Компартиясининг XXII съезди муҳим сиёсий ҳужжатлар: ўзининг Устави ва Ҳаракат дастурини қабул қилиб, ташқи сиёсат соҳасидаги ҳуқуқ ва вазифаларини аниқ-равшан белгилаб олди.

Ташқи сиёсат ва фаолият масалалари, айтиш мумкинки, халқаро майдонга мустақил чиқиш учун ҳаракат қилиш масалалари кўп жиҳатдан янгидир, деб ўйлайман.

Бу муҳим масалалар ўз-ўзидан ҳал бўлмайди. Бунинг учун жумҳуриятимизнинг халқаро майдондаги ўрни ва масъулиятини янгидан идрок этиш, ташқи ишлар ва ташқи иқтисодий алоқалар билан шуғулланувчи барча ташкилот ва идораларнинг фаолиятини қайта қуришимиз, етук кадрларни тайёрлашимиз, бошқаларнинг тажрибасини қунт билан ўрганишимиз талаб этилади. Жумҳуриятимизнинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллиги амалда таъминланган тақдирдагина ушбу вазифаларни бажариш мумкин бўлади.

Энг муҳими эса, ҳар қандай ташқи сиёсат ички сиёсатнинг давоми эканлигини, унинг муваффақиятлари мамлакат ичидаги ишларимизга, меҳнатимизнинг самарадорлигига, она юртимиз барқарорлигига кўп жиҳатдан боғлиқ эканлигини эсдан чиқармаслигимиз керак.

Энди совет ташқи сиёсатини фақат раҳбариятимиз, фақат дипломатларимизгина эмас, балки бутун совет халқи, ҳар бир меҳнаткаш яратмоқда.

Сиёсат ҳаётдан сабоқ олади. Энг тўғри сиёсат эса халқлар маъқуллаётган сиёсат ҳисобланади. Умумий манфаатларни четловчи, тор, маҳаллий доирада чекланиб қолган сиёсат эртами-кечми, албатта, инқирозга дучор бўлади. Бу, биринчидан.

Иккинчидан, сиёсат миллионлар тақдири ҳисобланади. У билан асло ўйнашиб бўлмайди.

Масалан, саноқли йилларгина қолган XX аср иккита жаҳон урушининг, деярли ярим аср давом этган икки ижтимоий тузум ўртасидаги ядровий қарама-қарши туришининг, ҳарбийлаштиришнинг кучайишига сабабчи бўлган "совуқ уруш"нинг гувоҳи бўлди. Бундай ҳолатнинг ҳеч кимга бирор наф келтирмаганлигини яқин тарих, ўтган йиллар исботлаб турибди. Ана шу боисдан одамлар яхши ният билан янги, XXI асрнинг урушлардан, барча турдаги қурооллардан ҳоли, зўравонликсиз юз йиллик бўлишига умид қилмоқдалар. Бундай истак ва умид бугун деярли барча қитъаларда ҳукмрон. Халқлар ўз ҳукуматларидан ана шу олий истакка монанд ташқи сиёсат юргизилишини талаб қилмоқдалар. Умумбашарий қадриятлар ва умуминсоний манфаатларни биринчи ўринга сурган, дунё ишларига янгича ёндошган совет ташқи сиёсати худди шундай йўл тутмоқда.

Маълумки, тарих ва ҳозирги давр Совет Иттифоқи, Америка Қўшма Штатлари сингари буюк мамлакатлар зиммасига инсоният ва Ер юзидаги тинчлик тақдирига дахлдор жуда катта масъулиятли вазифани юклаган. Бу сайёрамиз омонлиги ва одамлар осойишталигини сақлаб қолиш учун бўлган жавобгарлик масъулиятидир. Тоғ-тоғ қурооллар тўпланган, ядро-ракета қурооллари эски тушунча ва ақидаларни улоқтириб ташлаган ҳозирги пайтда бу масъулиятни сезмаслик асло мумкин эмас. Янгича тафаккур юритиш сиёсати ана шу реалликни чуқур ҳис этиш намунаси бўлди. Олдин Москва, кейинчалик Вашингтон, бошқа пойтахтлар шунга монанд иш юрита бошладилар ва ниҳоятда тўғри иш қилдилар. Бугун дунё бирмунча хавфсиз бўлиб қолган, Совет-Америка муносабатлари яхшилик ўзанларига буриб юборилган, "совуқ уруш" тугатилган, жаҳон

сиёсатининг энг кескин ва мураккаб муаммоларининг ечилиш йўллари изланаётган ва топилаётган, одамлар асрлар давомида кутган чинакам қуролсизланиш жараёни бошланган экан, буларнинг жами юқоридаги қутлуғ қадамларнинг, узоқни кўриш ва давлат донишмандлиги кўрсатиш йўлининг меваларидир.

Сўзсиз, бунда дунёнинг сиёсий иқлими илишига, халқаро вазиятни соғломлаштиришга ҳал қилувчи таъсир кўрсатган совет ташқи сиёсатининг хизмати оз эмас. Лекин давримизнинг ушбу ҳақиқати бошқа мамлакатлар ва халқларнинг дунё ишларига бўлган таъсирини, уларнинг олам осойишталигини таъминлаш ишига қўшаётган улкан улушларини асло инкор этмайди. Бу гап дунёнинг сиёсий харитасидан жой олган барча давлатларга тегишли. Бугун халқлар тақдирининг муштараклиги, ўзаро боғлиқ дунё барча мамлакатларни узилмас ришталар билан бир-бирига боғлаб турибди. Фақат биргаликдагина катта-кичик муаммоларни ҳал этиш, долзарб масалаларни ечиш мумкин.

Бир сўз билан айтганда, 1985 йилда эсабошлаган янгиланиш шамоли туфайли юргизилаётган совет ташқи сиёсати халқаро хавфсизликни мустаҳкамлашга, мамлакатимиздаги иқтисодий ва демократик ўзгаришларни давом эттириш учун қулай шарт-шароитлар яратишга қаратилгандир. Ўз навбатида инсоният ва тинчлик манфаатларига хизмат қилаётган бундай сиёсат, табиийдирки, жаҳон узра фаол қўллаб-қувватланмоқда, мамлакатимизнинг халқаро муносабатларни соғломлаштиришга қўшган ҳиссаси бутун дунёда юқори баҳоланмоқда.

Биринчи мулоқот	
ЯНГИЧА ФИКРЛАШ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР	5
Иккинчи мулоқот	
СОЦИАЛИЗМ ДУНЁСИ: ЯНГИЛАНИШ ЙЎЛИДАН	20
Учинчи мулоқот	
СОВЕТ-ХИТОЙ АЛОҚАЛАРИ ЯНГИ БОСҚИЧДА. ҲАМКОРЛИК	
ИСТИҚБОЛЛАРИ	43
Тўртинчи мулоқот	
СОВЕТ-АМЕРИКА МУНОСАБАТЛАРИ: МУХОЛИФЛИКДАН МУЛОҚОТЛАР-	
ГА, МУЛОҚОТЛАРДАН ҲАМКОРЛИК САРИ	53
Бешинчи мулоқот	
УМУМЕВРОПА ЖАРАЁНИ: ТИНЧЛИК, ХАВФСИЗЛИК ВА ҲАМКОРЛИК	
УЧУН КУРАШНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ	76
Олтинчи мулоқот	
ЯНГИ ГЕРМАНИЯ ВА ДУНЁНИНГ ЭРТАНГИ КУНИ	101
Еттинчи мулоқот	
ОСИЁ-ТИНЧ ОКЕАН МИНТАҚАСИДА ТИНЧЛИК ВА ЎЗАРО МАНФААТЛИ	
ҲАМКОРЛИК УЧУН	114
Саккизинчи мулоқот	
МАҲАЛЛИЙ НИЗОЛАР: СБАБЛАР, ОҚИБАТЛАР, БАРТАРАФ	
ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ	133
Тўққизинчи мулоқот	
БМТ — ИНСОНИАТНИНГ ТИНЧЛИК УЙИ	148
Ўнинчи мулоқот	
ЯНГИЧА ХАЛҚАРО СИЁСАТ РЕЖАЛАРИ	154
ХУЛОСА	158

Массово-политическое издание

Сабир Шералиевич Курбанов, Талъат Мадаминович Салиев

НОВОЕ МЫШЛЕНИЕ И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

На узбекском языке

Издательство "Ўзбекистон" — 1991. 700129, Ташкент, Навои, 30

Кичик муҳаррир *З. Аҳмаджонова*

Рассом *А. Степанов*, Бадний муҳаррир *А. Дехқонхўжаев*

Тех.муҳаррир *А. Горшкова*, Мусаҳҳиҳ *М. Мажитхўжаева*

ИБ № 5524

Теришга берилди 11.04.91. Босишга рухсат этилди 2.06.91. Қоғоз формати 60x84 1/16 №2 босма қоғозига "Таймс" гарнитурда офсет босма усулида босилди. Шартли босма листи 9,3. Шартли кр. отт. 9,53. Нашр. л. 11,55.

Тиражи ~~1000~~. Заказ № 109, Баҳоси 2 с. 50 т.

«Ўзбекистон» нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий, 30. Нашр.

42 — 91 Оригинал-макет «Ўзбекистон» нашриёти томонидан

«Ўзбекинтерфин» ПИГ ЦСТ ГХАМ техникавий ва программавий воситалар базасида тайёрланиб, Ўзбекистон ССР Матбуот давлат комитети Янгийўл китоб фабрикасида босилди. Янгийўл шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44-уй, 702800.